

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

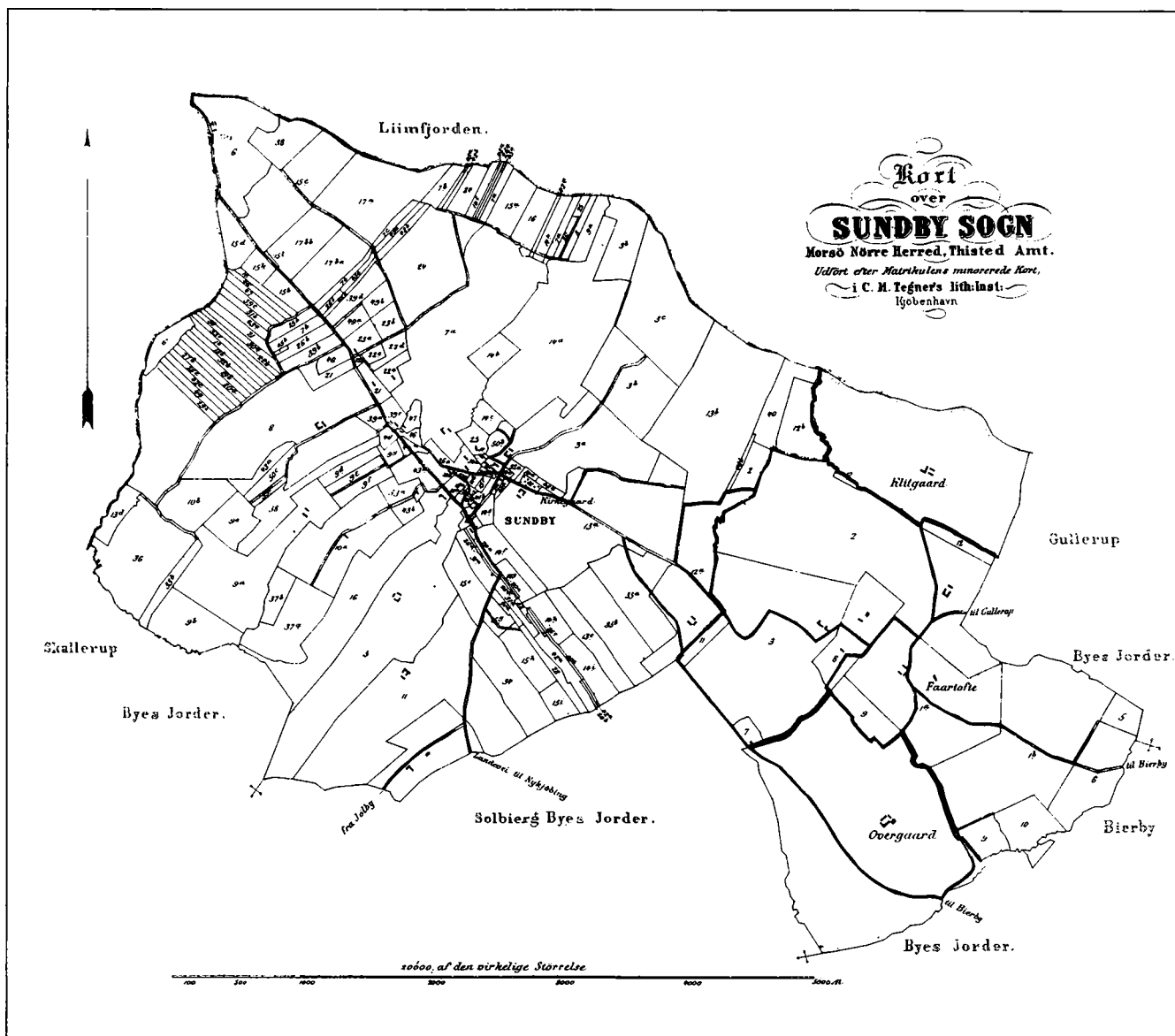
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

JUL PÅ MORS

LOKALHISTORISK ÅRSSKRIFT 1991

Matrikulens minorerede kort findes for alle sogne på Mors. De er trykt og udgivet i 1867. Ejendommenes placering er fra kort, der er opmålt 1810-1820. Opmålingen af skellene er fra først i 1860'erne.

Forsidebilledet:

Et maleri af Preben Wölck, olie på lærred, 81×100 cm. Motivet FÆLLESTØMMERLAGERET, malet i anledning af direktør Aage Skovs 60 års fødselsdag i 1961 som gave fra fru Skov. Tilhører datteren Lone Skov.

Historien om Fællestømmerlageret begynder 1865, hvor fire af Nykøbings købmænd besluttede at foretage fællesindkøb af tømmer fra Norge. Der blev oprettet en lagerplads med navnet Fælleslageret, på den sydlige havneplads.

Det viste sig hurtigt, at idéen med fælles indkøb og at hver købmand solgte fra lageret, ikke fungerede. Fælleslageret blev omdannet til en selvstændig forretning med navnet Fælles Tømmerlageret.

Som forretningsfører blev ansat tømmersevend Anton Dyhr. Efter hans død i 1881, var isenkræmmer Jørgen Brandt midlertidig forretningsfører, indtil 1882, hvor Anders Christensen blev udnævnt til direktør.

I 1885 blev lageret flyttet fra den sydlige havneplads til den store grund mellem Havnen, Vettelsgade og Vennersgade. Disse to gader blev i 1889 anlagt af en af tømmerlagerets stiftere, købmand Niels Bådsgård.

(I dag er denne plads optaget af Posthuset, Parkeringsplads, Apoteket og Tandlægehuset samt en del af Jernbanevej). Efter Anders Christensens død i 1926 blev sønnen Th. Christensen direktør. Han døde 1936, og som ny direktør blev udnævnt Aage Skov, der i flere år havde bestyret Hadsten Tømmerhandel.

1972 blev Fælles Tømmerlageret fusioneret med Nykøbings nye Tømmerhandel i Grønnegade, hvortil hele lageret blev flyttet. Hovedårsagen til sammenlægningen var, at byen ønskede at overtage Fælles Tømmerlagerets grund til det store gadegenembrud fra Nygade ned omkring havnen og ud ad Vesterbro, samt at skaffe plads til Rutebilstationen. Ældre Nykøbing borgere kan huske den stemning, der var ved havnen, når de store træskibe kom fra Sverige, og de store stabler af brædder blev losset op på havnekajen. Herfra blev de i hestevogne kørt til og opstillet under lagerets store halvtage.

De sidste af af tømmerlagerets bygninger blev revet ned i 1974.

JUL PÅ MORS 1991

INDHOLD

Mors gennem amerikanske Øjne 2 <i>Susan og Andrew Buckser</i>	Den uheldige smed, – om husspektakler i Karby, 1793 56 <i>Andreas Holst</i>
Biografer i Nykøbing i 85 år 10 <i>Børge Jensen</i>	
Den gamle og den nye Sct. Clemens Kirke 18 <i>K. G. Holch Andersen</i>	
PESMØL – et morsingsk gårdnavn 25 <i>Bent Søndergaard</i>	
Den store restaurering af Sct. Clemens Kirke 29 <i>Erik Egholm</i>	Redaktion: <i>K. G. Holch Andersen</i> <i>P. Maaetoft</i> <i>Per Noe</i> <i>Hans Overgaard</i> <i>Jakob Nyborg</i> <i>Susanne Overgård</i>
Udskud og højrem – om rester af lokal byggeskik i Ejerslev 31 <i>Susanne Overgaard</i>	
Drømmen om eget hus 34 <i>Knud Holch Andersen</i>	29. ÅRGANG . ISBN 87-87566-34-6 Oplag: 2.400 stk. Pris: Kr. 52,00 Morsø Bogtrykkeri v/ Jakob Nyborg
Hovedgården Sø 42 <i>C. C. Mansa</i>	
Hovedbygningen på Højris 47 <i>Per Bugge Vægger</i>	Kortene er gengivet med tilladelse fra Kort- og Matrikelstyrelsen.

Mors gennem amerikanske Øjne

Af Susan og Andrew Buckser

I september 1990 kom vi, sammen med vores datter Rachel til Danmark for at lære om kultur og historie på Mors. Vi var begge studerende på Californiens Universitet i Berkeley, hvor vi arbejdede hver på sin doktortræning i social antropologi, med speciale i Skandinavien. Antropologi er et fag, hvori man studerer kultur og livsformer i forskellige lande. Vi havde tidligere læst meget om kultur over hele verden, og lært teori om historie, etnologi, sociologi, og psykologi. Men hvis man egentligt vil lære noget om kultur i et andet samfund, så skal man selv bo der en tid, og lære det at kende på første hånd. Derfor kom vi til Nykøbing og lejede et lille hus i Grønnegade i næsten et år, hvor vi lærte at kende og at holde meget af Mors og dens beboere.

Oprindeligt, skulle vi have været på Fyn. Vi var meget interesseret i religiøse vækkelser, og vi havde hørt meget om den grundtvigske bevægelse på Kerteminde-egnen. I juni 1989 havde vi været der på besøg, og tænkte at vi skulle arbejde der. Men på samme tur kom vi op til Mors, for at besøge slægtninge i området; Andys oldefar og oldemor var begge to fra Mors, og der er slægt tilbage på Mors, i Thy og på Fur. Da vi kom, opdagede vi, at Mors også har en spændende religiøs historie, som måske er lidt mere levende i dag end den er på Fyn. Og selv om det er et yndigt og fascinerende sted, syntes vi, at Mors er endnu smukkere og mere interessant. Så bestemte vi at arbejde her i stedet for Kerteminde.

I denne korte artikel vil vi fortælle lidt om, hvad vi lavede og oplevede her i dette år, og hvad vi lærte om Mors og Morsingboer. Ikke fordi vi kender så meget; en fremmed kan aldrig kende et sted på samme måde som en, der er født der, og hvert menneske på Mors ved mere om samfun-

det end vi nogensinde kan håbe at finde ud af. Men måske kunne det være interessant for Morsingboerne at høre, hvad en antropolog finder interessant ved samfundet, og hvordan det ser ud gennem amerikanske øjne.

Første indtryk

Vi kom til Mors for at studere kulturen på øen. »Kulturen?« spurgte alle, vi mødte, da vi først kom, »Er der kultur her?«. Det lyder nok lidt fremmed...når man almindeligvis tænker på kultur, og på etnologi, tænker man ofte på vikinger og på præhistorisk værktøj, eller måske på det sidste århundrede og det »rigtige folkeliv.« Og sikkert ER det kultur. Men kultur er også levende mennesker, og alt hvad de gør, og det er det, vi studerer. Og helt bestemt er der kultur

på Mors – en dejlig, levende, fascinerende kultur, som vi kom til at holde meget af.

Det var lidt svært, da vi først kom til Mors at forstå alt, hvad vi så. Hver dag kom vi hjem med mange spørgsmål: »Hvad med de kæmpestore barnevogne?« (Dem havde vi aldrig før set). »Hvad er det, som hænger i alle vinduer?« (Pynt, det har vi heller ikke i Amerika). »Går der kvinder alene på gaden om aftenen? Det er umuligt!« (Det er for farligt at gøre det hjemme hos os).

Vi fik vores første rigtige smag af livet på Mors den allerførste aften og morgen, vi var der. Da vi kørte op til det lille hus, hvor vi skulle bo, ventede ejeren og ejerinden foran. De havde kaffe og smørrebrød indenfor, og så hjalp de os med alt, hvad vi skulle gøre. Næste morgen tidlig

Andrew: »Det er utroligt afslappende og hyggeligt med det danske kaffebord.«

Susan og Andrew Buckser med datteren Rackel

kom vores dejlige naboer med blomster. De bankede på og sagde, »Velkommen til Mors.« Vi var helt overraskede over venligheden...så var vi sikkert ikke i Amerika mere! Fra den første dag havde vi mange oplevelser, som fik os til at se, at livet på Mors er meget socialt – og at der er mønstre til det socialitet.

En behagelig overraskelse var dansk kaffe. I Amerika er kaffe ikke noget, man tænker meget på; det er bare noget man drikker, når man er træt og vil gøres frisk. Man drikker den, mens man arbejder, mens man læser, selv mens man kører bil. Mange drikker den også ved måltider, i stedet for vand. Alt i alt er den lige som de fleste andre drikke.

Sådan er det ikke på Mors. Her betyder kaffe ikke kun en drik, men et rart lille ritual, hvor man sidder rundt omkring et bord med andre mennesker og spiser, drikker og snakker. Hvis man er hjemme, skal man helst have hjemmelavet brød til eller mindst småkager, og mange gange er der forskellige slags. Bordet skal pyntes lidt, måske med levende

lys og et pænt bordtæppe, og man bruger ofte en pæn sukkerskål og fløde- kande. Til selve kaffen bruger man næsten altid en termokande. Den har man brug for, fordi kaffe er ikke noget hurtigt, som i Amerika; man sidder og snakker en tid, og kaffen skal holdes varm. Det er utroligt afslappende og hyggeligt, og blev en af de danske vaner vi kom til at holde mest af.

Men det kan være farligt, hvis man ikke forstår det. Få dage efter vi ankom, spiste vi middag hos en tante på Fur. Da vi kom ind i huset, sagde hun, at vi først skulle have kaffe, og vi ventede en amerikansk kop kaffe. Men da vi først kom til bords, fandt vi kaffe, to slags wienerbrød, chokoladekage, boller, og nogle flasker sodavand. »Det må være aftensmad,« tænkte vi, og vi spiste alt det vi kunne. Men lidt senere kom selve middagen! Vi kiggede hinanden i øjnene – var der endnu mere at spise?

Vi kom også til at kunne lide det danske tidssystem. I Amerika bruger man kun 12 timer til at fortælle, hvad klokken er; hvis man vil sige kl. 14 på

dansk tid, så siger man kl. 2 om eftermiddagen (P.M., på engelsk). Det danske system er mere præcist, og det er meget godt. Men forskellen kan give nogle overraskelser. En dag i marts måned, for eksempel, tog Andrew til Øster Jølby for at besøge en konfirmandklasse i frimenigheden. Pastor Overgaard havde fortalt mig, at klassen begyndte »klokken kvart i otte,« og som amerikaner troede Andrew, at han mente kl. 19.45. Det gjorde han ikke; der var en anden begivenhed, en sogneaften, planlagt til 19.30 samme sted. Det vidste Andrew intet om, da han ankom kl. 19.40 og hørte stemmer fra konfirmandstuen, tænkte han, at han kom lige til tiden. Så åbnede han døren, satte sig i den nærmeste stol, og kiggede rundt omkring – på de ca. 50 mennesker i stuen, mange af dem pensionister, ingen yngre end 30 år gammel. Andrew var forbløffet. »Hvorfor begynder de at konfirmere folk så sent?« tænkte han. »I folkekirken er de næsten alle 14 år!« Det tog et par minutter, før han blev klar over sin fejltagelse.

Vi var stærkt imponeret over de mange foreninger på Mors. Man har frivillige foreninger for så mange ting: sport, uddannelse, religion, historie, kortspil, forretningen, husholdningen, o.s.v. Disse foreninger er en vigtig del af samfundslivet, og de giver muligheder, som man ikke har i Amerika. Hvis en voksen amerikaner vil tage et kursus i historie for eksempel, så skal han til et universitet. Hvis han ikke bor i nærheden af universitetet, så kan det være næsten umuligt at tage det. Men på Mors har man kursus gennem Museets Venner og Folkeuniversitetet, blandt andet på samme måde kan man spille fodbold eller basketbold med NIF eller FLUIF; i Amerika har man ikke mulighed for at dyrke sådan en sport, hvis man ikke har de mange penge det koster at blive medlem af en »country club«. Det mest interessante ved disse foreninger er, at de kommer fra det folkelige samfund, ikke fra regeringen. Det giver mennesker i samfundet meget kontrol over det, der foregår i deres by. Det betyder også, at mennesker i foreninger er medvirkere i projektet, ikke kun kunder for et statsprogram.

Den eneste ting, vi kunne forstå var forurening. Da vi først kom, var vi lidt overrasket over at se, hvor meget papir og cigaretskod der lå på gaden, og hvor mange gamle ting, der lå i vandet i havnen og i parken. Det var svært for os at forstå som udlændinge, for det første, er Morsø's natur så skøn, at det er en skam at forurene den, men også fordi vi godt kunne se, at alle private steder var så utroligt rene. Senere kom vi til at forstå lidt om forskellen imellem »vores private sted« og »alle menneskers sted« på Mors, så det hele ikke var så mystisk mere. Men det er alligevel en skam, synes vi.

Arbejdet

Vi vil gerne fortælle lidt, om hvad vi studerede, mens vi var på Mors. Måske er den bedste måde, at fortælle det hver for sig; vi havde selvstændige projekter, selvom vi lavede mange ting sammen. Vi kan begynde med Andrews forskning, og så til Susans.

Andrew: Om religion

På min side, var jeg interesseret i religion på Mors, og hvordan de reli-

giøse forhold har ændret sig gennem de sidste 100 år. Religion er ikke kun et teologisk emne; den er også en del af samfundslivet, og den kan påvirke og påvirkes af andre strømme i samfundet. Professor P.G. Lindhart, for eksempel, siger, at den grundtvigske bevægelse i det sidste århundrede havde nær forbindelse med den voksende politiske magt og økonomiske selvstændighed, som bønderne fik gennem landbrugs-reformerne. Andre forskere som A. Pontoppidan, Thyssen og Margareta Balle-Petersen har også fundet samfundsmæssige grundlag for det 19. århundredes vækkelser. Jeg ville også finde ud af, om der eksisterede den samme slags forbindelse den dag i dag.

Religion på Mors har ændret sig meget de sidste 100 år. I 1883 dannedes Frimenigheden i Øster Jølby, den voksede stærkt og hurtigt og fik stor indflydelse på både religiøse og folkelige områder på øen. Få år senere kom der kraftige vækkelser både i Den indre Mission og i Frelsens Hær, og missionshuse blev bygget over hele øen i løbet af ganske få år. Lidt senere, i 1920'erne, kom der en anden vækkelsestid for Den indre Mission, og også for Pinsekirken og den Apostolske Kirke. Efter anden verdenskrig, mens Nykøbing begyndte at vokse hurtigt, og landsbyer kom i vanskeligheder, begyndte kirkegangen at falde, og i dag er der mange færre i kirken om søndagen end for 50 år siden. Men nogle siger, at kirkegangen er på vej op igen i de sidste få år, og at folk begynder at tage religion mere alvorligt, end de gjorde i 60'erne og 70'erne.

Faktisk er der nogle, der siger, at folk i Danmark slet ikke er religiøse, at samfundet er helt sekulariseret. Dette var ikke mit indtryk af, hvad jeg så på Mors. Kirkegangen er jo meget lav mange steder; men den er stærk andre steder, især i Frimenigheden og nogle af frikirkerne. Og selv om mange ikke går ind i kirken om søndagen, er næsten alle medlemmer af en kirke; et meget stort flertal bliver døbt i kirken, konfirmeret i kirken, gift i kirken, og begravet i kirken; og næsten alle, jeg spurgte, tror på Gud i en eller anden form. Måske er de ikke helt sikre, hvad form det er, men at Gud eksisterer, det tror de på. Man må også lægge mærke til, at religion ikke kun er

nogle teologiske ideer om Gud. Den har også noget at gøre med ideer om, hvad mennesket er, hvad verden er, og hvad der er ret og forkert. Og på denne måde kan man klart se, at Morsingboernes ideer i dag har en stærk forbindelse med dem, de fik af deres forældre og bedsteforældre. Religionen på Mors er jo ændret, men forsvundet er den ikke.

Men hvordan studerer man det? Hvordan kan man finde forbindelsen mellem samfundsudvikling og de religiøse forhold på Mors? Der eksisterer intet klart svar; man skal bare finde ud af alt det man kan om både samfundet og religionen, og håbe at forbindelsen viser sig. Dette prøvede jeg at gøre ved at snakke med så mange folk som muligt om deres liv, deres familier, deres arbejde, og deres tro. Jeg læste også i arkiver, for at lære om religion i gamle dage, og hvad slags mennesker der hørte til de forskellige retninger.

Arbejdet med levende mennesker var herligt. Næsten hver dag i foråret tog jeg ud til en eller anden gård, hus, præstegård eller plejehjem for at snakke med folk. De var alle mennesker fra alle retninger, som er repræsenteret på øen, fra næsten alle områder på øen, af forskellig alder og arbejde, men de havde alle til fælles en utrolig gæstfrihed, og alle var meget hjælpsomme med arbejdet. Vi plejede at sidde over kaffe og tale om deres livshistorie, deres arbejde, deres familie, og deres ideer om kirke og tro. I begyndelsen kunne det være lidt svært; mit dansk var ikke så godt, og på landet havde jeg svært ved at forstå dialekt. Men folk var meget tålmodige, og de ville sige ting to eller tre gange, hvis jeg ikke kunne forstå dem i første omgang. Lidt senere kom jeg til at forstå dialekt, og fandt den en rigtig smuk måde at tale dansk på. Jeg fik ofte en dejlig tur på gården og lærte meget om landbrug. Det kendte jeg intet til i forvejen, fordi jeg har boet i storbyer hele mit liv. Efter besøget, på vej hjem med bussen, skrev jeg notater i en lille notesbog, og om aftenen overførte jeg notaterne til en lille computer.

Arbejdet med arkiver var også meget interessant - selvom man ikke fik kaffe og brød med! Morsø er et godt sted for forskning i arkiver, fordi så meget er samlet samme sted, på Morsø Lokalhistoriske Arkiv. Jeg

var meget imponeret over samlingen; man kunne aldrig finde så rig en samling i en provinsby i Amerika. Der er også et spændende arkiv hos Frimenigheden i Øster Jølby, og det havde jeg megen glæde af. Der er en stor kasse fyldt med gamle protokoller, breve, avisartikler, og andre materialer, og jeg fik lov til at sidde nogle dage i konfirmandstuen og læse i dem. Der findes også nogle mindre arkiver rundt om på øen. Frelsens Hær, for eksempel, har nogle gamle medlemslister i dens bygning i Nykøbing, som kan fortælle noget om Frelsens Hær i gamle dage. Med alle disse arkiver kan man male et godt billede af øens fortid.

Min særlige interesse var at finde ud af, hvilken slags mennesker, der hørte til de forskellige retninger, og hvordan medlemskabet ændredes med tiden. Den bedste måde at gøre det på, ville have været at finde gamle

medlemslister for de forskellige grupper, kigge i folketællinger for oplysning om hvert medlem, og så sætte det hele ind i en computer for at analysere det. Men det viste sig at være umuligt. Det var jo muligt at samle medlemslisterne; selv om nogle af retninger, f. eks. Indre Mission, ikke har medlemslister, så kan man jo finde tilhængerne fra gamle bidragslister, og ved at spørge ældre mennesker om det. Men folketællinger kunne ikke bruges, fordi Rigsarkivet holder dem hemmelige 80 år efter folketællingen. Hvis man er interesseret i det 20. århundrede, så skal man i stedet bruge gamle adressebøger og telefonbøger, som giver beboernes navne og erhverv. Heldigvis har Lokalthistoriske Arkiv en samling af dem, og jeg arbejder nu med at overføre dem til en computer.

Jeg var også interesseret i det etnologer kalder «folkereligion,» d.v.s.,

ideer om religion, overtro, spøgelse o.s.v., som ikke kommer fra kirken, men fra folkelige kilder. I mange lande er folkereligion den eneste religion, og selv i kristne lande har den ofte en stor indflydelse på, hvordan mennesker forstår det, som kirken fortæller dem. Her på Mors er den ikke så stærk som de fleste steder, men næsten alle de folk, jeg spurgte om dette emne, kunne huske overtro eller spøgelsehistorier fra deres barndom. Der er, for eksempel, nogle ting, som bringer uheld. Hvis man slår en edderkop ihjel; hvis man slår et spejl itu; hvis tretten mennesker sidder omkring et bord; hvis en sort kat krydser ens vej; hvis man går under en stige; så kan man vente et eller andet uheld. Hvis en pige klæder sig i en brudekjole, siger nogle, så bliver hun aldrig gift. Og nogle dyr kan bringe uheld, f.eks. krager og skader. Man kan forsvare sig imod uheldet

Susan: »I Danmark lærte jeg, man skal ikke tvinge børn, de skal lege og have kærlighed. I Amerika skal hvert barn passe sig selv«.

på forskellige måder. Man kan spytte over venstre skulder, hvis man har mødt en sort kat; man kan også skjule sine sko, hvis man slår et spejl itu; man kan bære et firkløver; og man kan banke under bordet.

Der eksisterer også nogle ting, man kan gøre, hvis man ønsker noget. Et af de yndigste eksempler, hørte jeg fra en pige på Dueholmskolen, som lærte den fra sin mor. Hvis en pige vil blive gift, så skulle hun gå ud i marken og plukke syv forskellige slags vilde blomster. Denne aften skal hun lægge dem under puden, mens hun sover, og drømme om ham som hun elsker. Så vil han forelske sig i hende. Spøgelseshistorier fandt jeg ikke så mange af, men der var en, som alle havde hørt om. Det var den Hvide Dame på Højris, som kommer ud om natten og vandrer rundt omkring slottet. I følge den ældste historie var hun grevinde der for nogle hundrede år siden. En dag skulle hendes mand til hovedstaden, og han bad sin bedste ven og tjenestemand, om han ville passe på grevinden, mens greven var væk. Det gjorde vennen - desværre, alt for godt. Da greven kom tilbage og opdagede, at de to var blevet elskende kastede han vennen i graven, og murede grevinden inde i et bette værelse i kælderen, hvor hun blev til sin død. Nu vandrer hun rundt omkring graven om natten og kalder på sin elsker som døde der for så mange år siden.

Næsten alle på Mors har hørt om denne dame, men der er nogen uenighed omkring hende. Nogle siger, at hun er hvid, andre at hun er blå, andre at hun er grøn. Der er også forskellige måder at forklare hende på; nogle siger, for eksempel, at hun blev myrdet af sin mand, fordi han ikke kunne lide hende, eller at det var vennen der myrdede hende.

Der var også adskillige andre spøgelse. Mange gamle herregårde siges at have spøgelse; ved Øster Assels, siger nogle, der er en gammel herregårdsejer som vandrer rundt omkring gården når månen er fuld. Børnene i Nykøbing siger, at et hus på Kastanie Allé har fire spøgelse, og derfor vil ingen bo der. Og selv i Dueholm Kloster har jeg hørt om et spøgelse, en gammel dame som var muret inde på samme måde som damen på Højris; men derom må jeg også sige, at vi, som boede lige ved si-

den af Dueholm aldrig fik hende at se!

Tror folk egentlig på sådanne ting? Det er svært at sige. Da jeg spurgte dem om det, sagde de fleste nej. Men da jeg spurgte dem, om de ville gå alene på en kirkegård ved midnattid, så smilede de og indrømmede, at de helst ville undgå det.

Susan: Om børn

Da jeg først kom til Danmark regnede jeg med at studere religion sammen med min mand. Og jeg lærte meget om den, men jeg var hele tiden så interesseret i børn! Måske var det det, at jeg som nybagt mor, hele tiden kiggede på andre mødre og deres børn. Og der var så mange! I Amerika er det svært lige nu at opdrage børn; samfundet tåler dem ikke ret godt, og der er meget vold imod de små. Mange unge mennesker beslutter at vente med at få børn fordi de gerne vil være »fri«. Men så så jeg, at Morsingboerne holdt så meget af deres børn, og at der var en stærk kærlighed imellem børn og deres forældre.

Og det der var så interessant at se, hvordan de små børn begyndte at lære »at være danske.« Når en antropolog begynder at søge efter det, som har megen betydning i en bestemt kultur, så skal hun søge forsigtigt efter symboler, som er meget brugt af mennesker. Nå...man kan ikke rigtig søge efter symbolerne selv, men hellere efter de ting, man bruger og holder meget af i det daglige liv. Så tænker vi på disse ting, på hvad de »siger« om menneskene og om deres kultur. For eksempel og som sagt før, vi så at kaffen er meget vigtig i dansk kultur - ikke selve kaffen, men hyggestunden, man oplever, når man har kaffetid. »At hygge« er meget dansk, og så skal man have pæne lys og lamper i de mørke dage, blomster og bordpynt i de lyse dage. Det var meget interessant at se, hvordan alle børnenes legestuer havde små borde med stole omkring...så kunne børnene hygge sig. Og da legetøjsforretningen på gågaden i Nykøbing havde en konkurrence for børn - de kunne bygge hvad som helst med Legoklodser - så byggede de fleste bygninger med fire vægge rundt omkring et pænt lille kaffebord...et hyggeligt, sikkert sted. Lys, blomster, pynt og klip, sangbøger og flag - disse ting har allesammen symbolsk værdi i

dansk kultur. Selv huset og haven er arrangeret på en helt speciel måde, og børnene er opdraget til at forstå det hele.

Jeg kan ikke her skrive alt, hvad jeg lærte om børn på Mors, fordi der var så meget at lære. Men jeg kan fortælle om det indtryk, jeg fik overalt. Igen og igen, når jeg besøgte børnehaver og dagplejemødre, når jeg snakkede med forældre, sundhedsplejersker, sygeplejersker, læger, præster, hørte jeg en ting, »Børn skal ha' lov til at være børn«. Man skulle ikke tvinge dem - de skal lege og have kærlighed. Tryghed er også meget vigtig; småbørn er puttede med dyner og stofdyr i store, sikre barnevogne; de sidder i deres forældres favn - deres ønsker er, for det meste, respekterede.

Når jeg sammenligner børn på Mors med amerikanske børn, finder jeg at deres barndomsoplevelser er meget forskellige. Som småbørn, er børnene på Mors mere passive end amerikanske børn: de sidder med luffer på hænderne og med sut i munden og kigger rundt omkring. Amerikanere tror meget på uafhængighed, og de tror, at der er noget lidt underligt ved et barn, som sidder og kigger. De vil have dem løbende, skrigende...sådan er børn, synes vi. Men der er en dårlig del til den ide. I Amerika skal hvert barn passe sig selv. Man skal ikke græde, man skal ikke have brug for hjælp. Det passer ikke med vores mytiske »pioneer« ånd. Man skal være helt uafhængig, selv af sine egne forældre. Sådan er det ikke på Mors, og det er vi så glade for. Børnene stoler på de voksne, de er elskede og ønskede.

Jeg vil ikke sige, at alle børn på Mors har det fantastisk, heller ikke at alle børn i Amerika har det dårligt - men kulturer har deres ideer om ting, også om børn. Og det var utrolig nemt at se, at danskere, også Morsingboere, elsker børn og barndom, og beklager, at »man kun har dem så kort en tid«

Tak og på gensyn

Det var svært at komme til Mors i 1990; vi var nybagte forældre fjernt fra hjemmet og familien, i et fremmed land med et fremmed sprog. Men det var mange gange sværere at tage af sted igen. Da vi forlod øen, var vi kommet til at holde meget af

Susan: »Jeg blev overrasket over de danske børnehaver. Møbler der passede i størrelse til børnene, og at de fik lov til at være børn, klippe og male«.

den. Vi havde fået mange nye venner, som vi ikke ønskede at være så langt fra. Vi havde lært øen at kende, med alle dens yndige landskaber og smukke årstider. Vi havde lært at være forældre på den danske måde, med al dens hygge og glæde. Vi havde lært at bo i et tæt samfund, hvor alle kendte hinanden og ikke var bange for vold og kriminalitet. Og der var så meget mere at lære og studere, som vi ikke havde haft tid til. Vi kunne godt have tænkt os at bo i Nykøbing endnu et år eller to – eller tyve.

Der var også mange folk, vi ville takke, og aldrig fik tid til at takke. Vi kan heller ikke nævne dem her – der er ikke plads nok. Måske kan vi bruge denne plads til at rette særlig tak til nogle få, der var særlig hjælp-

somme: Holger Vester, Esther Bech, K.G. og Ellen Holch Andersen, Erik Overgaard, Susanne Overgaard, Erik Lau Jørgensen, Bodil Nielsen, Vita Nissum, Gerda Jeppesen, Gudrun og Mejnar Nørregaard-Jensen. Men der er mange andre, som gjorde så meget for os, ofte uden rigtigt at vide det. De skal alle have tak, og vi håber, at vi også kan gøre noget for dem en dag.

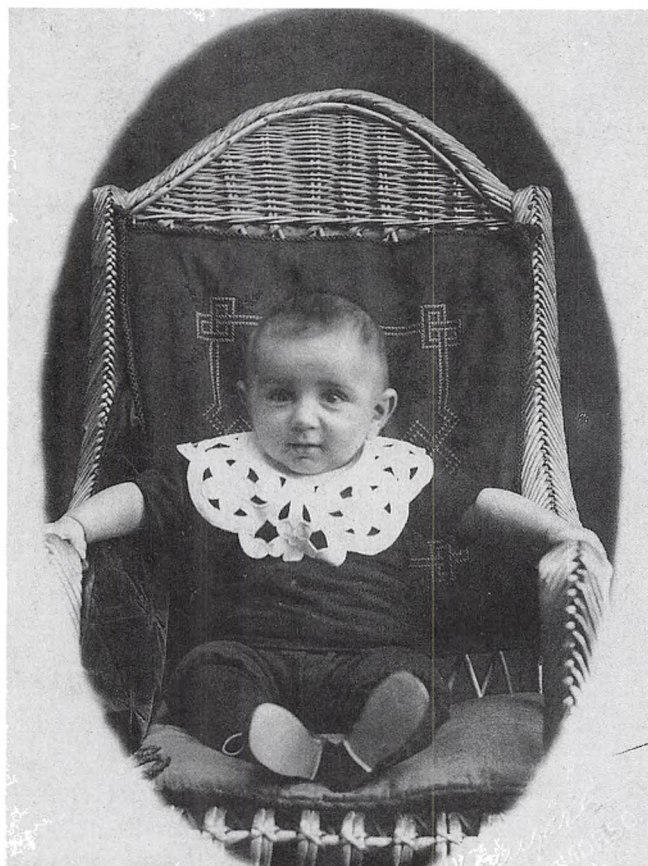
Nu er vi i Amerika igen, hvor vi skriver vores disputatser om det vi lærte på Mors. Vi håber, at resultatet af dette arbejde kan være interessante også for folk på Mors. Når vi er færdige, håber vi, at vi kan komme igen for at gå videre med arbejdet – og, selvfølgelig, for at få Mors og venner der at se igen. Ind til den tid, siger vi igen tak for alt, og på gensyn.

P.S.: Hvis du har noget, du vil fortælle os om kultur på Mors (f. eks. om børneopdragelse eller folketro), så vil vi meget gerne høre det. Skriv venligst til os på følgende adresse:

*Andrew and Susan Buckser
Department of Anthropology
232 Kroeber Hall
University of California
Berkeley, CA 94720 USA*

Billedet er taget i Tæbring ca. 1920-1930. Men barnet i den flotte vogn er ukendt.

I kurvestolen sidder Jens Kirk Nørgaard Krogh, Flade.

Inger, datter af malermester Peter Christensen og hustru, Ingeborg Christensen.

Emil, søn af købmand Christensen, Fredensborg, Marie-lyst mark. Ca. 1910-15.

Kusiner og fætter. Vaskeriejer Carl Lorentzens og købmand Meelsens børn.

Julemandens stedfortræder, 1954.

Carlo Jensen, Niels Quistgårdsgade. Han kunne bestilles af private og var med ved alle foreningers juletræsfester i Nykøbing.

Om juletræet ved et besøg i Aarhus hos fotograf Thomas Pedersen og hustru, Maren (til venstre), fra Ø. Assels. Forrest deres børn, Poul og Kirsten. Til venstre overlæge Nordentofts børn, til højre Asger Nielsens børn. Med hat fru Lyng Nielsen.

Biografer i Nykøbing i 85 år

Af Børge Jensen

2. juledag 1906 åbnede Nykøbings første biograf Biograf-Teatret i Havnegade sine døre for publikum. Bio kan altså - om alt går vel - fejre sin 85 års fødselsdag 2. juledag i år. Landets første biografer var åbnet i 1904 og 1905 i København og i de største provinsbyer. I årene 1906-07 skød biografer op i de fleste købstæder, Nykøbing var altså tidligt med. Det var sadelmager Anton Kjeldsen, der lagde lokaler til i hjørneejendommen Havnegade-Kirkegade, og han begyndte med 1 daglig forestilling og 6 om søndagen. Prisen var 25 øre for voksne og 15 øre for børn. Programmet bestod normalt af 4-5 film og varede 1 time.

Efter ca. 3 måneder skete en ændring af ejerforholdene, idet fotograf Hermansen i Århus overtog ledelsen. Der synes en tid at have rådet nogen usikkerhed om, hvad der egentlig skete, bl.a. havde biografen til publikums store fortrydelse lukket i flere dage uden forudgående meddelelse: »Det har ikke været helt blide ord, som har lydt fra det publikum, som har gået forgæves«¹⁾. Til gengæld var der fulde huse, da biografen igen åbnede. Også i Nykøbings gader kunne man i april 1907 se, at en ny tid var kommet til Mors: »Adskillige vil i forrige uge have set en automobil køre her igennem byen, dette var, efter hvad vi erfarer, »Biografens« nye ejer hr. Hermansen fra Århus, som var her i byen for at træffe visse forberedelser til udvidelse af teatret«. Der var planer om dekoration af salen, nye stole med sæder, der kunne løftes, og ikke mindst ville der blive anskaffet et klaver.

Lokalet var selvfølgelig ikke beregnet på at rumme så mange mennesker, og allerede i maj måned klagede Morsø Social-Demokrat over den dårlige ventilation: »Mærkeligt, at ingen af de mange damer fik ondt, der var grund nok i varmen«. I begyndelsen af juni var lokalet blevet en rigtig biograf, endda med elek-

trisk lys. Musikken lod dog stadig vente på sig. Men så kom musikdirektør Carl Henriksen til byen i september, og han fik folk i biografen. Morsø Social-Demokrat var begejstret: »At tonerne stedse udøver en lokkende, dragende magt over det store publikum, derfor er det enorme besøg i Biograf-Teatret disse aftener et talende vidnesbyrd. Den nye musikdirektør Hr. Henriksen er rent ud et musikalsk fænomen«. Og et par uger senere: »Tit må folk gå igen, da det viser sig umuligt at skaffe plads til alle. Det er musikken, der har skabt dette vidunder, at et lokale i Nykøbing er smækfuld hver eneste aften til hver forestilling. Det er en fornøjelse at høre Hr. Henriksens præstationer på piano. Og billederne, der jo til stadighed og med vanlig akkuratess fremføres af Fr. Hansen, har også vundet i klarhed, de flimrer ikke mere«²⁾.

Det vil være rimeligt at fortælle lidt om d'herrer Hermansen og Henriksen, der gav Nykøbings kulturliv et sådant løft.

Filmen har succes

I de fleste skildringer af stumfilmens tidsalder får man indtryk af, at musikken leveredes af middelmadige musikere. Klaveret blev brugt overalt, velegnet også til at overdøve støjen fra filmapparatet. Carl Henriksen omtales altid som hr. musikdirektør Henriksen, så nogen almindelig klaverbokser var han ikke. Hans foretrukne instrument var vistnok violin, og i de 2-3 år, han opholdt sig i Nykøbing, bidrog han til det musikalske liv. Ved Dramatisk Forenings oplæsningsaftener var der også jævnligt musikalske numre, og ved sådanne lejligheder optrådte Henriksen med solonumre på violin. Ved foreningens 25 års jubilæum i 1909 læste fru Betty Hennings tekster af Bjørnson og H.C. Andersen, og musikdirektør Henriksen gav et solonummer på violin, som blev »overordentlig smukt

udført«³⁾. Aksel Sandmose har givet en pragtfuld og væsentlig anderledes skildring af Carl Henriksen: »Den altid berusede musiker Henriksen som hamret i klaveret med den ene hånden og skjøt med revolver når det var wild west, og fylte det lille lokalet med stank av krutt, -han var en strålende del av den nye verden, en folkets helt«⁴⁾.

At Thomas S. Hermansen kom til Nykøbing i automobil i 1907 var naturligt for en mand, som omkring århundredskiftet havde opholdt sig flere år i USA. Efter hjemkomsten til Danmark etablerede han sig som fotograf i Århus og begyndte at optage levende billeder, som han fra 1906 kunne vise i sin egen biograf Fotorama i Århus Teaters bygning. Han havde blik for filmens muligheder og fik sammen med pengemænd dannet produktionsselskabet A/S Th. S. Hermansen i 1908, snart ændret til Fotorama. Han havde interesser i adskillige biografer i Jylland, og disse - altså også Biograf-Teatret i Nykøbing - spillede så Fotoramas egne film. Det blev en kort, men hektisk tid for Fotorama, det eneste produktionsselskab udenfor København.

»Den lille Hornblæser« blev Fotoramas eneste film i 1909, men til gengæld en bragende succes. Det var H.P. Holsts digt, der var grundlaget for filmen, og overalt var der musikledsagelse ud over det almindelige. Den 18. oktober 1909 var der premiere i Århus, den 3. maj 1910 i Nykøbing. Aarhus Stiftstidende skrev 26. december 1909: »Over dette nationale mindebillede har nu over 150.000 danske leet, grædt, klappet og jublet«⁵⁾. Morsø Social-Demokrat skrev 3. maj 1910: »Over dette nationale minde-skuespil har nu over 250.000 danske leet, grædt, klappet og jublet«. Mon ikke Hermansen i USA også havde lært et og andet om reklamens betydning? Og det nationale liv på Mors fik også en chance for at udfolde sig: »Veteraner fra begge krige indbydes

Fotograf Chr. Legind, der en tid var medejer af Biograf-Teatret sammen med Anton Kjeldsen, har taget dette flotte billede af Nykøbings første biograf, som den så ud i 1910. Jugend-stilens storhedstid var ca. 1900-10, og malermester Oskar Rasmussen, Nykøbing, har i den ydre udsmykning præsteret flotte eksempler på Jugend-stil. Bemærk også den rige anvendelse af ordet »teater«.

og har gratis adgang, når krigsmedaillen bæres«. Man må håbe, at også veteranerne fra 1848 var i stand til at bevæge sig hen i Biograf-Teatret!

Fotoramas næste film »Den hvide Slavehandel« havde premiere i Nykøbing den 26. august 1910, kun 4 måneder efter premieren i Århus og København. Fotorama benyttede Århus Teaters skuespillere til sine film, og også denne film blev en enorm succes. I Århus stormede folk Fotorama-biografen, så politiet måtte tilkaldes. Måske for at undgå lignende tilstande gav Biograf-Teatret 3 forestillinger den første aften, men »efter at de tre ordinære forestillinger var gået af, forlangte publikum meget energisk endnu en forestilling ekstra fra 10 til 11«. Ønsket blev næppe opfyldt. For første gang varede en dansk film mere end 15 minutter, idet Slavehandelen spillede en halv time. Fotorama indspillede 10 film i 1910, men ophørte så som produktions-

skab, idet det blev en del af Ole Olsens Nordisk Film Kompagni. Fotorama fortsatte dog som udlejnings-selskab og leverede mange film til Biograf-Teatret i de følgende år.

Kosmorama

Kun i godt 3 år var Biograf-Teatret ene om at vise levende billeder. Den 18. marts 1910 åbnede Reinhardt Thomsen Kosmorama i lejede lokaler hos isenkræmmer Jørgen Brandt i Nygade. Thomsen var en typisk repræsentant for biografdirektørerne i filmens barndom. Oprindeligt drev han et bageri i Nygade. For at øge omsætningen drog han ud til de forskellige markeder i Nordjylland og solgte honningkager og andet bagværk, og så var springet ikke langt til at anskaffe karrusel og luftgyng. Hvem der har kontaktet hvem, kan næppe opspores, men det er en kendsgerning, at Constantin Philipsen fik oprettet 26 Kosmoramaer ud over

landet. To biografer i en så lille by som Nykøbing var måske risikabelt, men mon ikke det var de lokale »små mænd« Kjeldsen og Thomsen, som løb den største risiko? Det hjalp selvfølgelig noget, at de to Nykøbing-biografer havde hele Mors som opland. Begge biografer var såkaldte butiksbioografer, men Kosmorama havde to fordele frem for konkurrenten. Først og fremmest et skråt gulv, så »selv de, der sidder på de bagerste rækker, kan se over de største damehatte«, dernæst 90 pladser mod Biograf-Teatrets 70.

Reinhardt Thomsen havde sans for reklame. Han indbød en kreds af borgere samt pressen til at se den nye biograf, og allerede på andendagen fik skolebørnene adgang for kun 5 øre. Da husmænd fra hele landet besøgte Mors om sommeren, blev de en aften indbudt til en gratis forestilling, »hvilket jo foruden, at skaffe husmændene en fornøjelse, tillige er en

Da Fotorama-filmen »Den lille Hornblæser« havde premiere i Århus, var der engageret hornblæsere og trommeslagere fra regimentsmusikken. I Nykøbing klarede man sig med disse 4 personer i fine uniformer. Manden i midten er smed Jørgen Nielsen, Aksel Sandemoses far, der normalt var billetkontrollør og herved tjente 20 kr. om måneden. Den lille Aksel (som ikke er med på billedet) solgte programmer og fik som løn lov til at se filmene.

særdeles smart måde at gøre reklame på«. Citatet er fra Morsø Social-Demokrat, som ellers var meget velvillig over for Reinhardt Thomsen: »Kosmorama er efterhånden blevet et fast led i nykøbingensernes adspredelser. Aften efter aften fyldes det hyggelige lokale, og direktionen har et udmærket greb på at finde noget efter enhver smag. Musikken til billederne er fortræffelig. Det lille flinke orkester har altid et smagfuldt udvalg af melodier, som det udfører til publikums fulde tilfredshed«. Eller: »Kosmorama må da blive et populært led i vore forlystelser her i byen, altid er de fremme med det nyeste på kinematografisk område«. Det sidste blev dokumenteret lidt se-

ner med filmen »En rekrut fra 64«, der blev annonceret som den hidtil største kinematografiske optagelse. Den var på 1000 meter, og den til filmen komponerede musik blev udført af et forstærket orkester ⁶⁾.

Urban Gads film med Asta Nielsen var forbeholdt Biograf-Teatret. 2. pinsedag 1911 var der premiere på »Det hede Blod«, et elskovsdrama fra verdensbyens high-life og fra dens sump. Hovedrollen blev udført af »frk. Asta Nielsen, europæisk berømt for sin glansrolle i »Afgrunden«. Lidt senere kom så endelig »Afgrunden«, som blev vist til normale billetpriser »trods det kolossale beløb, dette billede har kostet, den kostbareste film til dato«. Begge fil-

mene var forbudt for børn. Men en ny tid var indvarslet. Mens skuespillerne i de første år havde været reserverede over for den nye »kunst«, havde de nu indset, at her var lette penge at tjene. Selv Det kgl. Teaters personale nedlod sig nu til at filme. Også politikerne kunne se filmens muligheder - som beskatningsobjekt! Fra 1. oktober 1911 blev biograferne pålagt en forlystelsesafgift på 20%. For at hindre tilbagegang i billetsalget engagerede Reinhardt Thomsen en populær humorist og hans frue til at optræde før og efter filmene, så »Danmarks morsomste duettister« trak fulde huse i en hel uge. Og billetpriserne var ikke forhøjet! Morsø Social-Demokrat roste Thomsen, fordi han således trodsede finansminister Niels Neergaard (Venstre), som havde indført skat på biografbillerter.

Trods beskatningen fortsatte filmens sejrsgang. Første verdenskrig frembød nye emner for filmproducenterne, og danskerne kunne i de lokale biografer se krigsfilm og få nye oplevelser. I den lokale biografverden fik sadelmager Søren Kjeldsen i 1918 bevilling til Biograf-Teatret efter sin fader, og Reinhardt Thomsen byggede i 1919 en ny biografbygning Kino-Palæet i Toftegade.

To nye biografer

Reinhardt Thomsen præsenterede i oktober 1919 den første biograf i Nykøbing, bygget til formålet, for byrådet, prominente borgere, håndværkere og selvfølgelig de 3 lokale dagblade. Alle 3 blade roste de nye lokaler, der var tale om »et fuldtud moderne filmsteater, hyggeligt og praktisk i enhver henseende«; også stolesæderne, opvarmning og ventilation blev rost. Kino-Palæet på hjørnet af Toftegade og Majorens Gyde, som stadig røber sin fortid som biograf, var et stort fremskridt i forhold til de lejede lokaler i Brandts ejendom i Nygade. Den nye biograf var endda udstyret med balkon og havde ikke færre end 250 pladser, så Biograf-Teatret måtte nødvendigvis følge trop for at klare sig i konkurrencen, og det skete da også med manér i 1924.

Det nye Biograf-Teater, der flyttede omkring hjørnet hen i Kirkegade, fik et meget pompøst ydre, der især markeredes med de to kraftige sandstenssøjler og en trappe op til teatret. Også foyeren blev fornem med væg

ge af poleret marmor og egetræsdøre. I salen blev der 250 pladser og på balkonen 45. Trappen til balkonen var belagt med tæpper, og salens vægge var stofbeklædt. Belysningen kom fra 14 lamper med marmorskåle. Der var almindelig enighed om, at Kjeldsen havde bygget en flot ny biograf. Den åbnede 2. november 1924 med en dansk film »Kærlighedsøen« af A.W. Sandberg. Ved den efterfølgende sammenkomst takkede Søren Kjeldsen især biografens arkitekt Oscar Lund, og direktøren for Fotorama - der var altså stadig nær kontakt mellem Biograf-Teatret og Fotorama - havde de store ord fremme, idet han talte om de levende billeder som et vigtigt led i oplysningens og kulturens tjeneste. Om han havde ret i at betegne Kjeldsens biograf som den smukkeste i provinsen, tør jeg ikke afgøre, men der var vistnok en hel del om det. Prisen for hele byggeriet inklusive grund var 150.000 kr. Thor Kjeldsen har skildret situationen således: »De er gal«, sagde folk dengang venskabeligt til far, »den biograf er alt for stor. Det var den faktisk også i en række år«. ⁷⁾

Man kunne netop i de dage enten gå i et »rigtigt« teater til priser fra 1.50 til 3 kr. eller opleve den nye biograf og se »Kærlighedsøen« med de populære stjerner Gunnar Tolnæs og Karina Bell. De, der valgte teatret, fik meget for pengene: »Jeppe på Bjerget« og »Nøddebo Præstegård« - på samme aften! Morsø Folkeblad skrev: »Forestillingen var rædselsfuld. Det var en drøj omgang, forestillingen varede 4 timer, og vi havde desværre ikke været så betænksomme at tage madpakke med. Særlig var »Jeppe på Bjerget« mislykket. Komplet mislykket. - Der var fuldt hus og kraftigt bifald fra børnene«. Jo, biograferne skulle nok klare sig.

Tonefilmen

Med de to biografbyggerier havde Nykøbing nået en høj standard. Også 1920'erne var præget af stor fremgang for filmen. Den brede befolkning var gode kunder i biograferne, filmstjerne-begrebet blev skabt, og filmene med Chaplin og Fy og Bi var sikre træffere. Så kom tonefilmen i 1929 og skabte en ny strålende udvikling. I Nykøbing kom Kino-Palæet først med den nye teknik. 2. pinsedag 1930 var der premiere på

»Solskinsøen«. Morsø Folkeblad skrev: »Publikum modtog med stor interesse den nye opfindelse, der jo øjensynligt indvarsler en ny æra for filmen. Den traditionelle klaverdame synger åbenbart nu på sit sidste vers. Nu kan filmen selv!«. For at klare den store tilstrømning opførtes filmen to gange pr. aften. I de samme dage spillede Biografen (i disse år var det navnet på Bio) operetten »Regimentets Datter«, og det var nok ikke så dårligt endda, for her medvirkede Albert Petersens trio, og så var det god musik! Reinhardt Thomsen var så tidligt på færde, at der ikke var tale om tonefilm i vores forstand. Der blev spillet plader med tale, sang og musik, som blev afspillet samtidig med filmen, der stadig var stum. I 1954 erindrede filmoperatør Jens Henriksen Jensen (Kino) det således: »Når et bestemt mærke viste sig på lærredet, gjaldt det om at sætte grammofonen til. Fulgte man ikke med, skete det af og til, at filmhelten fik lov at bevæge munden til en arie, uden at der kom en lyd til«.

Thomsen benyttede sit 25 års jubilæum i 1935 til at præsentere et helt nyt Bang & Olufsen toneanlæg »til den anselige pris af 7.500 kr.«. Men inden da havde Thomsen haft mange succeser, idet Palladium-filmene blev spillet i Kino-Palæet. I et jubilæumsinterview 15. marts 1935 fremhævede han netop Palladium-filmene med »Barken Margrethe« som den hidtil største succes. Han havde ikke overdrevet, for da han i november 1935 spillede »Barken Margrethe af Danmark« for anden gang, strømmede folk til Kino-Palæet: »På et vist tidspunkt var der ligefrem kaotisk trængsel for at komme ind, og Gyden op til biografteatret var et virvar af mennesker, der fik ventetiden til at gå med at træde hinanden over tærerne. Hr. Thomsen så til sidst ingen anden udvej end at tilkalde en politibetjent, der fik trafikken en del reguleret«. ⁸⁾

Biografen fik først tonefilmanlæg et år efter Kino-Palæet, men fik til gengæld et helt moderne anlæg, der til fulde kunne præsentere det berømte par Willy Fritsch og Lilian Harvey i operetten »Drømmenes Vals«. Der var naturligvis fuldt hus til denne begivenhed den 25. maj 1931: »Det er Bang & Olufsen i Stru-

er, der har installeret det nye anlæg. Det er movietone-systemet, der er anvendt, således at lydstrimlen altså findes på selve filmen, og gengivelsen af både tale og musik er forbausende ren -. Hr. Kjeldsen vil sikkert også få fornøjelse af det«. ⁹⁾

Kino-Palæet var nu ikke ene om at have succes i efteråret 1935. Den 25. oktober havde Biografen premiere på en lokal film »Nykøbing-filmene«, som var optaget af filmfotograf Månsson. Den varede en god time og viste billeder fra Østerskompagniet, Jernstøberiet, Morsø Bank, Morsø Folkeblad, Sct. Clemens Apotek, Museet, FDF, Strandpromenaden og selvfølgelig gadelivet i Nykøbing. Der var voldsom interesse for premieren, og trængslen ved indgangen blev nærmest faretruende. Filmene spillede hver aften til 5. november, og allerede før de to sidste opførelser var den set af 2671 personer, heraf 908 børn. Filmen imødekom den »nok-som bekendte lyst til at se ind ad vore egne vinduer. Det vækker naturligvis jubel, når byens og øens kendte ansigter dukker op på lærredet, og særlig skolebørnene jubler, når de ser sig selv og deres lærere optræde«. ¹⁰⁾

To familier i to biografer

Som nævnt var Bios to første bevilningshavere sadelmagerne Anton Kjeldsen og Søren Kjeldsen. Da sidstnævnte var svagelig i sine sidste år, lededes Bio reelt af sønnen Thor Kjeldsen, der fra 1946 til 1979 blev 3. generation i denne biograf. 73 års ledelse og ejerskab gør det berettiget at tale om Kjeldsen-dynastiet. Det var Thor Kjeldsen, der i 1944 gennemførte en betydelig modernisering af Bio. Ved denne lejlighed blev Bio ikke større men »hyggeligere, smukkere og bedre«. Publikum bemærkede, at parkettet var blevet adskilt fra parterre ved en midtergang, at lærredet var blevet større, prosceniet ændret, og belysningen gjort indirekte. Optimismen var så stor, at Kjeldsen endda forudså nye ændringer i form af ny facade og udvidelse til 450 pladser fra de 316, der var. På den anden side var der nogle hårde kendsgerninger. Nykøbing havde nok overkapacitet med 544 pladser, d.v.s. 1 biografplads pr. 15 indbyggere. Samme forhold rådede i Skive, der også havde 2 biografer, mens f.eks. Århus havde 52 indbyg-

gere pr. plads. I 1943 havde Bio gennemført 523 forestillinger med en belægningsprocent på 60. Ifølge Thor Kjeldsen var en belægning på 50% nødvendig for at skabe rentabilitet.

Det blev dog ikke Bio men Kino-Palæet, der senere udvidede antallet af biograf-sæder. Reinhardt Thomsen døde i 1937, men hans enke Erika Thomsen overtog bevillingen og havde allerede i 1943 planer om at bygge en storbiograf i Algade med 400 pladser. Trods et begrænset udbud af film var besættelsestiden en storhedstid for biograferne, hvad der jo også viste sig med moderniseringen af Bio i 1944. Det var især de danske film, der trak folk i biograferne. Fru Thomsens planer blev dog først realiseret, efter at hun i 1953 havde købt den da nedlagte Th. Damborgs tobaksfabrik i Vestergade.

At ombygge en fabrik til en tidsvarende biograf måtte være en bekostelig sag. Den røde bygning kostede 100.000 kr., og ombygningen kalkuleredes til 125.000 kr. Tagkonstruktionen måtte ændres, da der jo ikke kunne være bærende elementer i selve salen. Alene ventilationen ville koste 10.000 og stolene 30.000 kr., og udenfor skulle Ny Kino, som den nye strøgbiograf skulle hedde, lyse i neon. Fru Thomsen var klar over, at det var dyrt, men ombygningen blev desværre meget dyrere end beregnet. Den endelige pris blev vist et sted mellem 350.000 og 400.000 kr. Den nye biograf fik 391 pladser, heraf 64 på balkonen. Kino åbnede efter 6 måneders ombygning den 6. marts 1954, men allerede aftenen før præsenteredes Ny Kino for en indbudt kreds med Morten Korch-filmen »Fløjtespilleren«. Blandt aftenens mange talere var politimester Frederiksen, som fremhævede fru Thomsens kamp gennem 10 år for at få en strøgbiograf, og bankdirektør Gunnar Nielsen, der måske havde den samlede pris på Kino i tankerne, da han sagde: »Det er jo med næsten dødsforagt, fru Thomsen har løst opgaven«. Det var nu ikke alene byggeriet, der kostede, for installationerne var det nyeste nye. Mens det gamle Kino-Palæet havde haft et lærred på 6 m², var der nu wide screen med 35 m² lærred samt cinemascope med stereofonisk lyd fra 9 højttalere. Erika Thomsen, der oprindeligt havde haft en broderiforretning og derefter

i mange år havde hjulpet sin mand ved at sælge billetter, fik kun kort glæde af Kino. Svigtende helbred og nok også økonomiske forhold bevirkede, at hun i november 1955 solgte Kino til den professionelle biografmand Gunnar Obel.

Samfundet og filmen

Biograferne har i de 85 år, de har eksisteret i Nykøbing, været godeannoncører. Det er nok rigtigt, at dette forhold har medført stor velvilje hos dagspressen overfor biograferne. I filmens barndom var der jo ikke journalister på aviserne, så de sendte gerne deres altnuligmand eller som Morsø Social-Demokrat interesserede partimedlemmer, når man syntes, at en film skulle »anmeldes«. Men netop nævnte blad kunne være kritisk enten ved at optage kritiske læserbreve eller ved at stille særlige krav til det nye medie. Den 3. oktober 1910: »Levende billeder *kunne* blive en sund adspredelse og virke opdragende og oplysende. Vi siger med fortsat *kunne*. Publikum bør stille bestemte krav til teatrenes ledelse«. Bladet langede ud mod begge biografer, men betegnede især »Kapital og arbejde«, der var en af de aktuelle film i Biograf-Teatret, som ren parodi; bladet krævede i stedet »kønne naturbilleder og virkelig sociale billeder. Vil billedteatrene ikke slå ind på andre baner, bør publikum lære dem det. Publikum har midler dertil«. Og den 4. april 1913 havde avisen en ret stor artikel »Vore billedteatre«, som også er af principiel interesse til belysning af Socialdemokratiets kulturpolitik. De levende billeder betegnes som »en genial opfindelse, som ikke mindst er af betydning for arbejdere og småfolk, fordi disse gennem sådanne billeder kan få et fyldigt indtryk af fjerne landes storhed og skønhed. Men lige så sikkert er det, at hensynsløse spekulanter gennem deres hæsblesende jag efter sensation kan komme til at gøre billederne til et onde, i alt fald kan de gøre skade. Dette søger samfundet at værne sig imod gennem censuren. Men vi tror ikke, at dette er tilstrækkeligt. Derfor bør kommunerne overtage billedteatrene, og staten have hånd i hanke med fremstillingen af billederne. Det er fejlen, at de levende billeder er overladt til det private initiativ til hensynsløs spekulation«.

Filmcensuren er næsten så gammel som biograferne. Allerede i 1907 udsendtes et cirkulære til politimestrene, hvorefter det blev pålagt bevillingshaverne at indsende deres program til den lokale politimesters vurdering. Reinhardt Thomsen har i 1935 fortalt om fremgangsmåden i Nykøbing: »Nu afdøde arrestforvarer Nielsen og nuværende inspektionsbetjent Krogsgaard udgjorde censurkomiteen for filmene. Enhver film blev gennemkørt lidt før, forestillingen skulle begynde, under overværelse af mindst én af de to herrer. De fik 7 1/2 kr. for det om måneden, desuden betaltes der til dommerkantoret 15 kr. om måneden«. En så decentral ordning måtte medføre usikkerhed og irritation. En film kunne være tilladt i én by, men forbudt i nabobyen, og det medførte krav om en fælles statslig censur, som da også blev gennemført i 1913. Thomsens erindring må gå på hans første år i Kosmorama.

Foruden censuren havde Morsø Social-Demokrat betonet filmens opdragende og oplysende funktioner. Børnene var fra starten en vigtig del af biografernes publikum, men skolefolk havde nok en anelse om, at børnene ikke selv gik efter de oplysende og sunde film. Så helt op til 1970'erne har biograferne jævnligt haft særlige forestillinger for skolebørn. Et meget tidligt eksempel på filmforevisning som en del af undervisningen er oplevet af Kristen D. Spanggaard i 1914, da han gik på realskolen i Nygade og havde skolebestyrer Axel R. Hansen i dansk: »Hans oplæsning af de klassiske værker, Holberg, Heiberg og Hertz var strålende, han spillede alle rollerne og sang alle sangene. Han var et helt teater, men sørgede også for, at vi så andre optræde. Engang var vi til dramatisk oplæsning på Afholdshotellet. Men den største dramatiske begivenhed var utvivlsomt skoleforestillingen i Kosmorama, hvor vi så den store film »Quo Vadis«. Musikken leveredes som sædvanlig af fru Humble, der nok har akkompagneret gladiatorscenerne med de wienervalse, som var hendes speciale! Men her var bestyreren altså foregangsmand«¹⁾)

Fra vækst til krise

Vi kan næppe forestille os den om-

Kino i 1975. Der skete store ændringer i Vestergade i de følgende år. Nu var der ikke længere brug for hjemmelavet chokolade eller en socialdemokratisk provinspresse. Snart forsvandt også behovet for Markvorsens hotel og for Kino.

væltning, som biograferne medførte i århundredets begyndelse. På utrolig kort tid skød de nye »teatre« op. Her var uanede muligheder for at opleve spænding, se fremmede lande og naturbilleder, for at more sig og for at blive bevæget. Prisen for disse oplevelser var overkommelig, også for jævne mennesker. Og biografens verden var demokratisk, ikke noget med at klæde sig om og vise sig i stadstøjet. Filmen blev det 20. århundredes ubestridte masseforlystelse, og salget af billetter steg konstant i første halvdel af århundredet. Antallet af solgte billetter var i 1947 over 54 millioner, i 1970 solgte 374 biografer 24 millioner, og i 1990 solgte de resterende 179 biografer 9.6 millioner billetter.

Alle kender begrebet biografedød, men det er nok de færreste, der tænker over, at fænomenet allerede er 30 år gammelt. I Nykøbing var de første synlige tegn indretningen af mindre sale ved siden af de store. Kino var først med at indrette balkonen til Kino II, og Bio fulgte efter i 1980. Formålet var selvfølgelig at reducere udgifterne og at kunne spille flere film i længere tid. Bio's ejer efter

Thor Kjeldsen, Jørgen Linnet, hævdede i 1980, at der trods Bio's belægningsprocent på 20 var grundlag for endnu en biograf. Nu fik man fordel af, at Bio i 1924 var blevet hævet over gadeniveau, så Bio II med 72 pladser blev nok indrettet i en kælder, men i en høj kælder. Det næste trin var samme ejer af de to biografer, idet Leif Pedersen en tid drev både Kino og Bio. At Kino lukkede i 1985 og blev solgt til en kapitalstærk forretningskæde viser kun, at udviklingen er ens over hele landet.

Film var indtil 1950'erne uløseligt forbundet med biografer. Men ligesom den teknologiske udvikling skabte teatrene med levende billeder, førte først TV og senere videoapparaternes billiggørelse og udbredelse til nye veje for filmforevisning. Antallet af filmteatre på Mors svarer i dag til antallet af hjem med TV og videoapparater. Biografer vil i 1990'erne ikke være centre for filmen som masseforlystelse men kulturcentre for særligt filminteresserede og med et ret stort befolkningsunderlag som forudsætning. Der er imidlertid ingen tegn på, at Morsø kommune vil bevare et biografteater på Mors. Det var bekvemt

at begrunde et nej til støtte med, at Bio er privatejet. I andre byer, hvor viljen har været til stede, har man alligevel fundet udveje til at bevare biograf.

Endnu gælder dog Sandemoses ord fra Bio's første år: »Endelig oplevede man *liv* i den trege småbyen, og verden ble aldri mer det den hadde vært«.

Noter:

1. Morsø Social-Demokrat 4. april 1907.
2. sst. 12. september og 25. september 1907.
3. Se herom Jul på Mors 1989, side 9-14.
4. Nykøbing og Jante af Johannes Væth (1979) s. 24. Også den tidligere i artiklen omtalte Fr. Hansen, identisk med købmand Frederik Hansen, har prentet sig i den lille Aksels erindring: »Og like herlig var det når det brøt ut en brann inne hos operatøren, - han het Hansen, - der han stod med pipen i munnen og kjørte filmen for hånd og med sterkt varierende fart«.
5. Kosmorama, maj 1959, s. 203-206.
6. De anførte citater er fra Morsø Social-Demokrat 3. juni, 16. juli og 26. september 1910.
7. Morsø Folkeblad 6. december 1956.
8. sst. 4. november 1935.
9. sst. 26. maj 1931.
10. sst. 26. november 1935.
11. Her citeret efter Morsingboen, november 1985.

Hvem kender den unge violinist, der blev fotograferet hos Anna Jacobsen i Nykøbing?

Trioens navn er ukendt. Har den spillet på Mors?

Smed Hangaards søn, Karl, fra Ø. Jølby, blev bager i Thorup og havde siden mælke- og brødudsalg i Nørregade i Nykøbing.

Tre spillemænd fra Solbjerg, ca. 1895. Med fløjte Niels Degn, i midten gdr. Grundtvig Ovesen, til højre Kresten Degn

Tjenestepige og karl hos Nicolaj Nørgaard, Elsø, ca. 1920. Pigen er Inger Krogh, karlens navn er ukendt.

Kresten Jensen Odgaard og Ane Vangsgaard Nørgaard, Ø. Jølby, blev forlovet og portrætteret i Nykøbing på en markedsplads i midten af 1890'erne.

Johanne Mortensen holder bryllup i sit hjem i Redsted, 1914. Gæsternes navne er ukendte.

Den gamle og den nye Sct. Clemens Kirke

Af K. G. Holch Andersen

Den første søndag i advent, 29. november 1891, blev den nye Sct. Clemens Kirke i Nykøbing indviet. Forud var der til tider gået en bitter strid, om den gamle kirke skulle istandgøres eller rives ned og en ny bygges.

Herom kan der læses i »Nykøbing-borgerne og deres Kirke« skrevet af Holch Andersen, 1975. Bogen fortæller også den gamle kirkes historie, beslutningen om nedrivningen af den gamle kirke og opførelsen og indvielsen af den nye kirke. Denne artikels formål er, foruden at fortælle de vigtigste fakta før 1900, at omtale nogle af de forandringer og reparationer der er foretaget af og i kirken gennem de sidste 100 år.

Den gamle kirke, der var i romansk stil, stammede fra 11-1200 tallet. Før nedrivningen i 1890, blev der foretaget meget omfattende undersøgelser af kirkens tilstand og der blev udarbejdet tegninger, der i dag fortæller os meget om kirken. Undersøgelserne blev foretaget af flere uafhængige arkitekter. De var enige om, at den var meget »brøstfældig« og at en istandgørelse ville blive meget kostbar og tildels en umulighed. Byens borgere blev delt i to lejre. En der ville bevare den gamle kirke og betale omkostningerne derved. En der ville bygge en ny og mere tidsvarende kirke. Striden, der varede i flere år, blev forstærket af spørgsmålet om hvad der var vigtigst, en ny kirke - reparation af den gamle eller oprettelse af et vand- og gasværk.

De åndelige og materielle interesser stod skarpt overfor hinanden. I første halvdel af 1880'erne kunne de to fløje, der ønskede den gamle kirke eller en ny kirke, forenes i modstanden mod vand- og gasværket, men de stod svagt, fordi der ikke var udarbejdet planer om restaurering eller nybygning, det var der derimod til

vand- og gasværket, og sundhedsmæssigt ville det betyde meget for byen at få et sådant værk. Det blev hensynet til sundheden, der sejrede. Vand- og gasværket blev indviet 3. november 1886.

Sognepræst Cederfeld de Simonson bekendtgjorde i de lokale blade at »Nykøbing Kirke fra mandag den 28. april 1884 vil være lukket på ubestemt tid, i anledning af en forestående besigtigelse og muligvis hovedreparation«.

Den gamle kirke blev ikke genåbnet. I de 7 år der gik inden den nye kirke blev taget i brug, blev gudstjenesterne afholdt i den gamle Cikoriefabrik, der lå i baggården til ejendommen Kirkegade 3.

Efter indvielsen af vand- og gasværket, blev striden mellem tilhængerne af bevarelse af den gamle kirke og tilhængerne af en ny kirke, meget stærk og ofte en bitter strid med personlige beskyldninger. Arkitekterne Uldall's og Walther's undersøgelser, kom til samme resultat, at kirken var helt ubrugelig og faldefærdig. De mente dog, at tårnet kunne reddes, hvis der blev foretaget en omfattende og kostbar istandsættelse.

Kirkeministeriet pålagde Nykøbing Kirkeinspektion at få en anerkendt arkitekt til at udarbejde tegninger og overslag til en ny kirke. Dog således, at det gamle tårn kunne blive stående.

I marts 1885 kom nogle af byens borgere med en plan om, at den nye kirke skulle bygges længere inde på pladsen, for at give et større torv og dermed en smukkere placering af kirken. Dette indebar at tårnet på den gamle kirke også skulle rives ned. Denne plan skabte tre grupper. En der ville bevare den gamle kirke eller i det mindste tårnet. En der ville have en ny kirke på den gamle plads. Den tredje gruppe ønskede en ny kirke, der skulle ligge længere mod syd,

for at give plads til udvidelse af torvet.

11. august 1887 indsendte Kirkeinspektionen en skrivelse til byrådet, hvori det blev anbefalet at opføre en ny kirke, tegnet af arkitekt Uldall, beliggende øst-vest, men sydligere end den gamle kirke. Planen blev indsendt til ministeriet, der i maj 1888 forkastede planen med den begrundelse, at »hensynet til skønhed og karakter i så ringe grad er sket fyldest, at den alene af den grund ikke kan anbefales. Desuden kan den af arkitekt Uldall udarbejdede tegning ikke udfylde de fordringer, som bygningens monumentale betydning har for byen«.

I august 1888 blev der indsendt to forslag til kirkeministeriet. Et der var udarbejdet af arkitekten Haugsted, Odense, og et af arkitekterne Momme og Olesen, Ålborg. Det blev af Nykøbing byråd overladt ministeriet at afgøre, hvilken af de to planer der skulle anvendes. Det blev Momme og Olesens forslag, der blev valgt og man skulle følge firmaets forslag om kirkens placering i den sydlige del af pladsen, samt bygge kirken i nord-syd retning. Denne retning af kirken vakte kraftig modstand blandt byens borgere. Man ville have kirken med tårnet i vest, som den gamle kirke havde. Arkitektfirmaet og ministeriet afviste protesterne med den begrundelse, at pladsen ikke tillod at bygge kirken i øst-vest retningen. Nedrivningen af den gamle kirke blev påbegyndt i januar 1890. Efter samtidens beretninger, var det en let opgave. Murværket faldt næsten af sig selv. Det var kun den nederste del af tårnet, som bestod af store kampesten, der voldte besvær.

I maj 1890 blev opførelsen af den nye kirke påbegyndt. Der blev fjernet ca. ¼ m af jordlaget på den gamle kirkegård. Fundamentet til kirken

kirkegård. Fundamentet til kirken blev gravet yderlig $\frac{3}{4}$ m ned, så man nåede bunden af de gamle grave. Skeletresterne blev gravet ned i en fællesgrav på den nye kirkegård.

Om arbejdet med opførelsen af den nye kirke kan læses i bogen »Nykøbing-borgerne og deres kirke«, der også beskriver festlighederne i forbindelse med indvielsen. I bogen, er der en gengivelse af sognepræst Winthers fortegnelse over det inventar fra den gamle kirke, der blev flyttet over i den nye. Her skal kun omtales enkelte dele. De fire klokker fik nye jernhængsler. Stormklokken - tværmål 88 cm. - er fra 1300 tallet. Den blev beskadiget ved kirkens brand i 1715, men blev repareret. Tolvklokken - tværmål 104 cm. - er fra 1722 og tildels støbt af malm fra de klokker, der blev ødelagt ved branden 1715. Femklokken - tværmål 85 cm. - er fra 1877. Prædikestolen fra 1605 blev restaureret og ombygget. Munkestolen, der var i meget dårlig stand, blev restaureret og opstillet i østre korsarm. Trædøbefonten, der i 1856 havde afløst den gamle granitdøbefont, hvis historie senere skal fortælles. Alterbilledet fra 1856 blev ophængt i østre korsarm. Det gamle kirkeskib i vestre korsarm. Varmeapparatet der i 1882 blev skænket af M.C. Holm, blev på giverens bekostning udbygget og opstillet i den nye kirke.

Sognepræst Winther har, kort tid før indvielsen, beskrevet kirken: »Gennem hoveddøren kommer man ind i våbenhuset og får straks en prøve på bygningens rige dekoration. Bjælkeloftet er malet i livlige farver og i bufældet over døren ind til skibet er fremstillet en engel i brystbillede holdende et pergamentsblad med ordene: »Mit hus er et Bedehus«. Skibet, der indvendigt er 13 m bredt, er tillige med korsarmene overdækket af spidsbuede tøndehvælvninger af træ. Højden i skibet er 12 m. Koret, der ligger tre trin højere end skibet består af en smallere, retvinklet del, som ligeledes dækkes af en tøndehvælvning, der begrænses af to murede gjordbuer. Triumfbuen mod nord og en tilsvarende mod syd og en bagved liggende mangekantet del, der dækkes af en kappehvælvning med fremspringende ribber. På muren vest for triumfbuen er den prægtige gamle prædikestol fra 1605 anbragt, og på den østre korsgavl under det

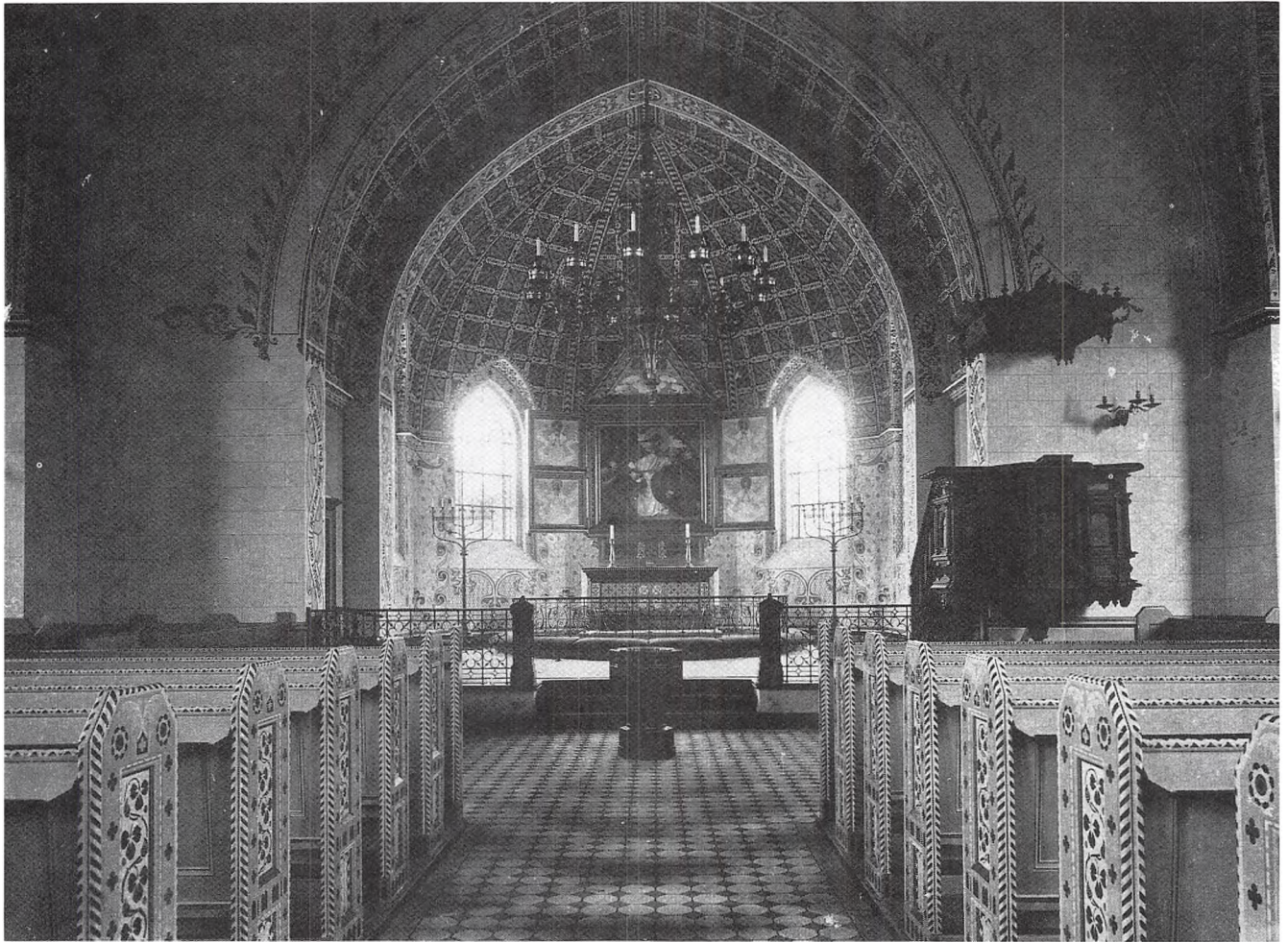

Det første billede af den nye Sct. Clemens kirke. Fotograferet af C. Pedersen.

store, af en murstenspost, delte vindue, den gamle munkestol. De gamle endestykker med bomærkerne er anbragt på de nærmeste stolesæder i den østre korsarm. To gamle malmlysekroner er ophængt i korsarmene, men nærmest kun til pryde, da belysningen her skal udgå fra tvearmede gaslampetter af smedejern. Lignende er anbragt langs langhusets vægge. Over midtergangen hænger tre store gaskroner, ligeledes af smedejern. Koret er adskilt fra skibet med et smukt smedejernsgitter, der på siderne af trappen er forsynet med en opstander af egetræ. Ved at tage træ fra den gamle kirkestol til opstanderne, har kirkens bygmestre ønsket, at man derved skulle mindes den gamle kirke. De gamle vikinger brugte at tage en stolpe fra hjemmet med på deres togter, for altid at have hjemmet for øje og tænke på dem derhjemme.

Igennem fire store vinduer, får koret rigeligt lys. Alle vinduerne i kirken er forsynede med blyindfattede ruder af katedralglas, men medens

disse i langhuset er ensfarvede med lys gul-grøn tone, er vinduerne i koret, og særlig de i korsarmene, det store dobbeltvindue i den østre og rundvinduet over udgangsdøren i vestre korsarm, rigt udstyrede med livlige farver. Hvad der særligt vil falde i øjnene ved indtrædelsen i kirken, er dens rige dekorationer. For et rum, der som her overdækkes med en tøndehvælvings vældige flader, må dekorationen naturligt spille en hovedrolle. Den er helt i lyse farver nærmest som italiensk gothisk. Hvælvningen, der hæver sig fra en i kirken omløbende gesims, afbrudt af vinduesbuerne, der skærer sig op i hvælvningen, er ved hoved- og biribber inddelt i fag med det mellemliggende rum ved smalle ramstykker opdelt i aflange fyldninger. Hertil slutter dekorationen sig smagfuldt og fint med stærk fremhæven af gesims, ribber og vulst i hvælvningens toppunkt. Fyldningerne er ferniseret, så man ser træets naturlige farve omgivet af de let ornamenterede rammer, kun tre rækker

Menigheden, der erindrede den gamle kirkes triste og meget forfaldne indre, blev overvældet af den nye kirkes indvendige dekorationer med lyse og livlige farver på stolestaderne og tøndehvælvingen, og udsmykningen af koret.

kvadratiske fyldninger, som på hver side med lige mellemrum gennemløber hvælvingen på langs, er overlagt med farve, smukke blade på lys grund. Herved er opnået en dobbelt virkning. Ribberne leder øjet opad og fremhæver hvælvingens højde. De dekorerede fyldningsfliser fører det fremad, henimod triumfbuen og koret. Hvælvingerne i korsarmene er dekorerede på samme måde. Også de i koret, den lille tøndehvælvning foran og kappenhvælvingen bagved, begge ene kvadratiske fyldninger, var det påtænkt at behandle på lignende måde, men da kunstmaler Jerndorff mente, at træfarven ville stå uheldigt til altertavlen med dens forgyldning, fik han rådighed over korloftets dekoration. Herved er denne blevet meget dybere, men også smukkere end først påtænkt, idet alle fyldningerne er dækkede med farver og udgør en fin afvekslende farvespillende baggrund for de kraftigt fremhævede ribber.

Den rigere dekoration af hvælvingen har draget en tilsvarende behandling af korvæggene efter sig. Som skibets vægge skulle disse have været malet i lyse kridtstenskvadre. Nu har de en graciøs tæppedekoration i lyse farver. Dekorationen på de mindre gjordbuer består i stiliserede bladornamenter med medaillons indeholdende kristelige symboler og på de lodrette sider findes fire skriftord fra Davids salmer, sigtende til, ordet, bønnen, dåben og nadveren. Til de lyse festlige farver i hvælvingerne svarer dekorationen på dørene, stolestaderne og også det fra snedkerarbejdets side smukke orgelpulpitur. Omkring triumfbuen og orgelbuen løber et kraftigt ornament, der foroven løber ud i korslignende blomst. Ovenover den sidste bue, oplivende den store murflade, troner i overmenneskelig størrelse den gamle kirkes værnehelgen, Sct. Clemens, under en baldakin med fødderne hvilende på et bånd med vidt flagrende ender«.

Den gamle kirkes altertavle, der var skænket af grevinde Danner i 1856, var for lille til ophængning idet store kirkerum. Fabrikant N. A. Christensen skænkede 20.000 kr. til et nyt alter og altertavle, samt to syv-armede kandelabre. Efter Christensens ønske fik kunstmaler August Jerndorff opgaven at forme og male alteret og altertavlen. Mens han malede billedet boede han på gården Rolstrup. Som modeller til figurene brugte han typer fra Nykøbing og omegn. De blev malet som de var, med furede ansigter, og lappede klæder. Manden der knæler med foldede hænder, er arbejdsmand Nysum. Konen bagved er hans hustru, Maren Kirstine Nysum. De boede på Dueholm Mark. Den unge pige bag Maren er pottemager Janus Tofts datter, Ane, der senere udvandrede til Amerika. Pigen med tørklædet over hovedet er en ung pige fra Kårup, der tjente hos Jerndorff. Pigen der hviler sit hoved på Kristi knæ, er Kirstine

Madsen. Manden som ligger på knæ ved siden af den unge pige fra Kårup, er fodermester Larsen, Rolstrup. Den unge mand med voksdugshatten er fisker P. Kr. Petersen, Nykøbing. Arkitekt Arbo, der var den tilsynsførende ved kirkens opførelse, stod model til Kristi ansigt. Da billedet var færdigt og opstillet i 1893, var der en del kritik. Man savnede den ideale skønhed, som krævedes af et alterbillede og man kunne ikke forliges med at det var kendte mennesker, der var brugt som model. Redaktør Henrik Fog var ikke kritisk. Om billedet skrev han i Morsø Folkeblad: »Over skriftstedet »Kommer hid til mig« har kunstneren malet et meget smukt og ejendommeligt billede. Formen er kvadratisk, og Kristus-figuren i midten rager så højt op, at billedet næppe kan rumme den, skønt den er malet i siddende stilling. Uden om er pladsen opfyldt af mennesker, mænd og kvinder, alle i hverdagsdragter, arbejdere, fiskere og fattigfolk. Det er ikke noget historisk billede, Jerndorff har malet. Han har villet fortælle, at der engang for længe siden har levet en mand i Jødeland, der kaldte på de trætte og på dem, der trængte til hvile. Hvad han har fremstillet er den lyslevende frelser med strålekrans om panden, med det forklarede ansigt, med de hvide klæder og derover en rød kappe. Endnu sigende: »Kom til mig«. Og se hvor han modtager dem der kommer. Ikke et strengt blik, ikke en affærdigende mine eller bevægelse. Sin højre hånd lægger han velsignende på hovedet af en knælende kvinde i forgrunden, som favner hans hånd med begge sine. Med venstre hånd omslynger han en gammel mand, der knæler ved hans venstre side. Ser man billedet på nært hold og sammenligner figurerne, ser man, Kristus-figuren er malet i samme størrelse, som de andre personer. Det er personen, den hvide klædning, purpurkappen og stråleglansen, der omgiver ham, som gør at man får indtryk af en kæmpeskikkelse, en majestæt. Ansigterne på de figurer, der omgiver majestæten, fortæller historier. De er furede, rynkede, forgrædte, opskræmte som et jaget og forpint dyr. Der er unge og gamle, mænd og kvinder, hvis ansigter fortæller om den dybe trang til at finde hvile. Udenom hovedmaleriet er 5 felter med engle og ved hver engel et

bånd med indskrift. Det er Fadervor, kunstneren har malet. Det er englene, som bærer menneskets bøn til frelseren og kommer tilbage med velsignelsen. Derfor har de strålekranse om hovedet«.

Søndag den 29. november 1891 blev kirken indviet. Til at overvære højtidligheden, var der af Kirkeinspektionen uddelt kort til 600 siddepladser og 250 ståpladser. Kl. 10 drog i procession fra præstegården biskop Schousbo, Aalborg, provst Åstrup, Tødsø, provst Cederfeld de Simonsen, Randers, stiftamtmand Wahl, Aalborg, amtmænd Schulin, Thisted og kirkens to præster, sognepræst Thorkil Winther og pastor Vilh. Hansen. Processionen gik under orgelpræludium op gennem kirken, bærende de hellige kar og bøger. Ved alteret modtog biskoppen, kirkens bibel, hellige kar og alterbog og stillede det op på alteret. Derefter opførtes første del af festkantaten. Herefter talte biskoppen fra alteret og sluttede med at sige: »Inden vi skrider til dette hus's indvielse, vil vi først høre Guds ords forjættelse og formaning«. Fire præster trådte frem, to på hver side af alteret og læste hver en salme. Derefter udtalte biskoppen: »Så indvier jeg da på mit embedes vegne dette hus i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn«. Koret sang anden del af kantaten og sognepræsten talte over dagens tekst. Pastor Vilh. Hansen sluttede højtideligheden med at bede slutningsbønnen og Fadervor.

Kirkens nuværende døbefont har haft en meget omtumlet tilværelse. Den er fra romansk tid, af granit med udhuggede prydelser på kummen, der sikkert er fremstillet samtidig med at den gamle kirke blev bygget. Provst Schade skriver i 1811: »Døbefonten står i et aflukke i det nordøstlige hjørne. Formedelst denne afsideshed blev dåbshandling, når denne i den senere tid indtraf, foretaget ved et bord i koret lige for alteret«. Fonten, der var meget ramponeret, blev solgt fra kirken i 1856. Ca. 25 år efter fandt distriktslæge A.C. Fårtoft fonten hos en gårdmand i Erslev, hvor den blev brugt som drikkekar for kreaturerne. Den blev købt af Nykøbing Kirkeinspektion, der ønskede den restaureret og opstillet i den nye kirke. Stenhuggeren, der medvirkede ved opførelsen af den nye kirke, fik til

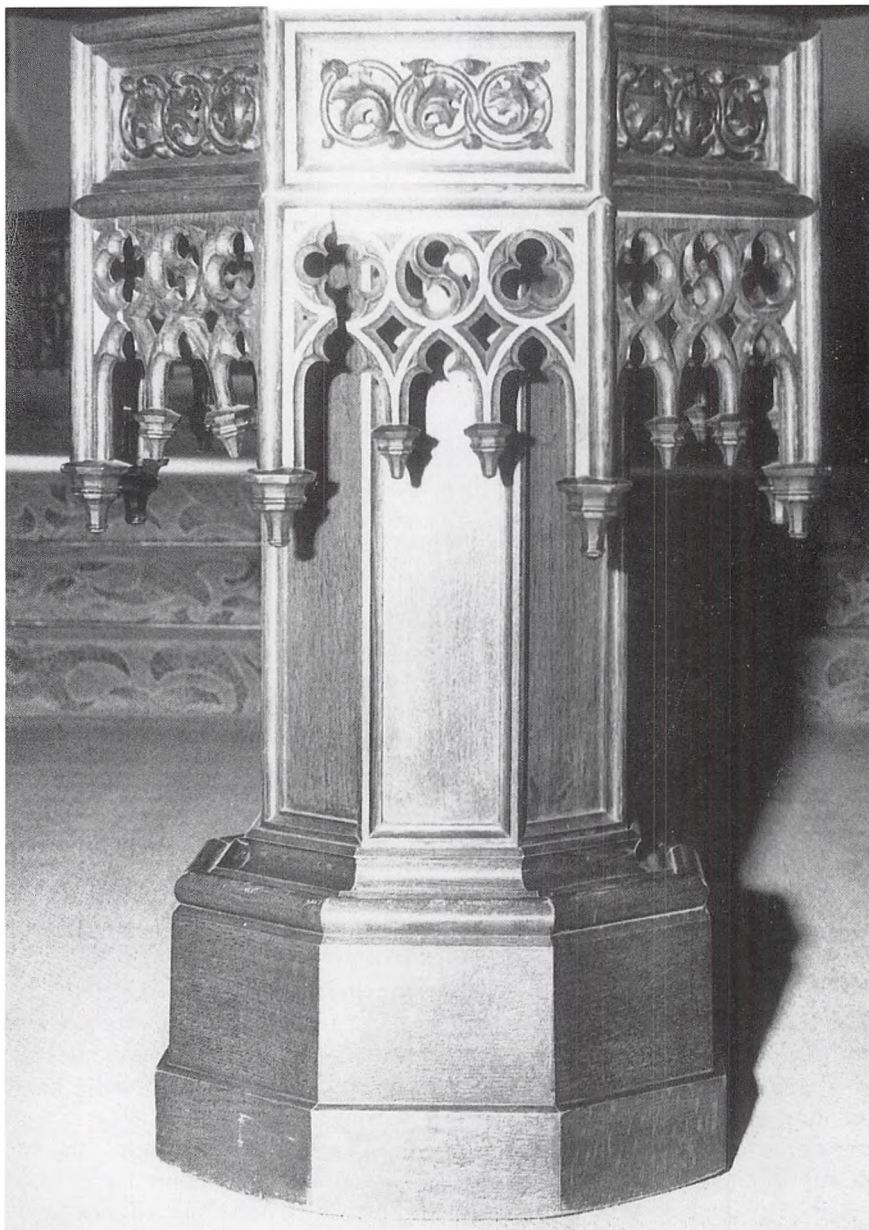
opgave at renhugge og istandgøre fonten. Herved blev en lille rundstav om randen foroven fjernet, og der blev hugget en ny plint, da den gamle var meget lav.

Arkitekten havde ikke i sine tegninger afsat plads til den. En placering neden for kor-trinene var umulig, da den tunge sten ikke kunne flyttes, hver gang der var begravelse fra kirken. Arkitekten frarådede opstillingen af den gamle døbefont. Han mente, at den var for »fattig« til den nye kirkes dekoration og indretning. Den gamle font blev opstillet udenfor kirken. Dog efter få år sat ind i kirken ved siden af munkestolen. Det blev den rigt udskårne trædøbefont fra 1856, der blev opstillet. Den er tegnet af arkitekt Nebelong, der i 1846-47 stod for opførelsen af rådhuset.

Ljørslev kirke blev restaureret i 1933. Døbefonten var i så dårlig stand, at den ikke kunne bruges. De kirkelige myndigheder accepterede, at den blev opsat på Dueholm museum, og at den gamle døbefont fra Nykøbing kirke blev opsat midlertidigt i Ljørslev kirke. Ved Sct. Clemens kirkes 75 årsjubilmæum i 1966 blev fonten flyttet tilbage og opsat på den plads, der oprindeligt var tiltænkt den, nedenfor kor-trinene. Den gamle trædøbefont blev opstillet i østre korsarm.

Cederfeld de Simonsen, der var sognepræst i Nykøbing fra 1876 til 1887, var en personlighed, der havde sine meninger og var indstillet på at kæmpe for dem. Han kom til at præge udviklingen omkring installationen af varmeapparatet i den gamle kirke og diskussionen om reparation eller opførelse af en ny Sct. Clemens kirke. Han var også som modstander med til at præge starten af Frimenigheden i Ø. Jølby. Kort tid efter tiltrædelsen skrev og talte Cederfeld om de dårlige forhold, der var i den gamle kirke. Han fremhævede, at det var vanskeligt og tildels umuligt for syge og ældre at overvære gudstjenesterne om vinteren, fordi kirken ikke var opvarmet, men de kirkelige myndigheder kunne ikke afse penge hertil.

Grosserer M. C. Holm, København, der var barnefødt i Nykøbing, havde skænket byen flere pengegaver, bl.a. Børneasylet, som blev indviet 4. november 1881. Her var M. C.

I 1856 blev den gamle granitdøbefont erstattet af denne trædøbefont. Den gamle font blev solgt fra kirken, og mange år efter fundet hos en gårdmand i Erslev, der brugte den som drikkekar for kreaturerne. Den blev i 1890 bragt tilbage til kirken og istandgjort, men kom ikke i brug før i 1966, hvor den blev opstillet foran trappen op til koret. Trædøbefonten blev sat hen i kirkens østre korsarm.

Holm til stede. I sin tale gav han tilsagn om at ville hjælpe gamle og syge til at besøge kirken, også om vinteren, ved at give et bidrag til anskaffelse af et varmeapparat til Nykøbing kirke.

Cederfeld, der også var med til indvielsen, takkede hjertelig M. C. Holm for tilsagnet. Det hjertelige forhold blev i sommeren 1882 afløst af en iskold tone mellem de to stærke personligheder Holm og Cederfeld. (Beskrevet i bogen »Nykøbing Borgere og deres Kirke«).

Striden delte Nykøbing borgere i

to lejre. En, der støttede Cederfeld i, at alle formaliteter omkring opstillingen af varmeapparatet i kirken skulle være godkendt af kirkemyndighederne. En anden stor del af borgerskabet delte Holms opfattelse af, at det, der betød mest, var at få apparatet opstillet. I august 1882 trak M. C. Holm sit tilbud tilbage. Det fik en kreds af borgere til at indkalde til et borgermøde, hvor der blev vedtaget en skrivelse, der udtrykte Nykøbing borgernes taknemmelighed og stolthed over, at M. C. Holm så ofte skænkede sin barndomsby så rige ga-

ver. Skrivelsen beklagede myndighedernes manglende forståelse og accept af tanken om gaven til byens kirke. To af byens kendteste borgere rejste til København for personligt at overbringe M. C. Holm takkeskrivelsen, der var underskrevet af 393 borgere. M. C. Holm fastholdt sit afslag, men sagde, da de to herrer tog afsked med ham: »Tak for besøget. De kan rejse hjem og fortælle Nykøbing borgere, at min hustru vil give varmeapparatet til kirken«.

Apparatet blev opstillet og taget i brug 1. december 1882. Morsø Avis skrev: »Hele indretningen er meget praktisk, simpelt og så solidt, at der ikke vil behøves reparationer den første menneskealder«. Det var også kirkeinspektionens opfattelse. Anlægget blev flyttet over i den ny kirke. M. C. Holm bekostede opstillingen og den udvidelse, der var nødvendig, for at anlægget kunne opvarme det større kirkerum. Avisen havde bedømt rigtigt, - anlægget var solidt. Det fungerede indtil 1935, hvor den første hovedreparation af kirken blev foretaget.

Seks år før var der foretaget en mindre reparation. Der var lagt nyt trægulv i skibets østre side, og der var lagt nyt tag på kirkens tårn. Mens hovedreparationen fandt sted, blev de kirkelige handlinger henlagt til Menighedshjemmet i Havnegade. Det gamle varmeapparat, der havde varmet kirken op med varm luft, blev taget ned, og et nyt centralvarmeanlæg med 14 radiatorer blev opstillet.

Reparationen af væggenes puds viste sig at blive mere omfattende end først antaget. Under arbejdet blev der konstateret flere store revner i murstenene. Gulvet i korskirken var råddent og blev udskiftet med et nyt trægulv. Væglampetterne blev flyttet ca. en halv meter ned for at give mere lys. Med de tre store lysekroner skete der en stor forandring. Overdelen blev taget af, og kronen vendt om, så lyset faldt nedad. Statsarkitekt Packness, Aalborg, der havde tilsynet med reparationerne, mente, at lamperne ved denne ophængning ville lyse bedre og være mere pyntelige. Det meste af kirkens indre blev malet, væggene, loft, stole og bænke blev malet med mørkere farver, der gav et mere roligt præg. Også stolene fik et mere roligt præg derved, at de mange dekorationer blev overmalede. De

Ved hovedreparationen i 1935 blev dekorationerne malet over og kirkerummet fik et mere roligt præg. Efter de fleste kirkegængeres mening et rum, der passede bedre til de kirkelige handlinger. Billedet er taget sidst i 1950'erne, hvor vinduerne bag alteret blev muret til.

store dekorationer i kirken blev bibeholdt, mens baldakinen forsvandt. Også de to medaljer, - det ene med byvåbnet, det andet med billedet af et lam - blev overmalede.

Den største forandring skete ved at korbuen blev asfalteret og afpuddet. Buen blev malet med de samme dekorationer, der var i apsis. Væggene med stregerne fik de samme farver. Det var et stort arbejde at male de mange streger, hvis afstand blev udregnet til afstanden mellem Næssund og Nykøbing og tilbage igen. Regningen på malerarbejdet blev næsten lige så stor som regningen, da kirken blev bygget. Også kirkens tårnrum gennemgik en reparation. Dette ur var en gave fra grosserer J. Chr. Filtenborg til den nye kirke. Filtenborg var født i Nykøbing 1829, og han var indehaver af et stort urgrossistfirma i København. Kirken blev efter reparationen genindviet 30. november 1935.

Der gik mere end 50 år, inden der blev foretaget reparationer af kirkens murværk udvendig. Det blev påbegyndt i efteråret 1953 og afsluttet i sommeren ret efter. Aftrapningerne på den østre gavl var meget medtaget af regn og vind. De fleste mursten blev udskiftet. I tårnets vestre og sydlige side blev der udskiftet mange sten. Ialt blev der udskiftet ca. 2000 sten.

Det viser sig ofte, at der er en modsætning mellem arkitekternes indstilling til en bygnings skønhedsmæssige udseende og den daglige praktiske brug af bygningen. I Nykøbing kirke var det de to bageste vinduer i koret, der vendte mod syd, der gav problemer. Set udefra var de medvirkende til et skønhedsindtryk af kirken, men indefra gav de problemer. I solskin bevirkede lyset gennem vinduerne, at kirkegængerne ikke klart kunne se figurerne på altertavlen. Gennem år-

ene blev der forsøgt flere løsninger. Der blev ophængt et sort klæde foran vinduerne. Det virkede dystert. Der blev ophængt klæde i lysere farver, hvilket gav et forkert lys i koret. Det blev også forsøgt at sætte plader for vinduerne. Ingen af løsningerne var tilfredsstillende. Menighedsrådet mødtes med professor Elof Riiseby og arkitekt H.G.Skovgaard i juni 1955 for at få en sagkyndig vurdering af altertavlen og korpartiet.

De to eksperter var enige om, at altertavlen kunne der ikke røres ved. Den havde som en helhed stor kunstnerisk værdi. Hvis man tog sidestykkerne af, ville selve maleriet virke forkert. Skikkelserne ville blive for store i forhold til billedets størrelse. Eksperterne mente, at baggrunden var for urolig. De foreslog, at korets loft skulle bringes mere i overensstemmelse med loftet i kirkeskibet. Ornamenterne på lister og loftets fel-

ter skulle fjernes. Det skulle også felternes tværgående lister for at opnå en mere opad stræbende virkning. Der havde flere gange været forslag fremme om at indsætte mosaikruder i de to bageste vinduer. Det forslag frarådede de to eksperter. De foreslog istedet for at tilmure vinduerne. Menighedsrådet vedtog at følge disse råd. Arbejdet blev foretaget år ?? (Det er ikke lykkedes forfatteren at finde oplysninger herom). 1961 blev kirkens varmeapparat udskiftet med et oliefyr. Skorstenen gennemgik en tiltrængt reparation. Mens dette arbejde stod på, blev gudstjenesterne afholdt i missionshuset, hvortil døbefonten og knæfaldet var flyttet. Vielserne foregik i Tødsø kirke.

Søndag den 27. november 1966 afholdtes festgudstjeneste i anledning af kirkens 75 års jubilæum. Der deltog 800 mennesker. Efter salmen »Vær velkommen, Herrens år« og »Gør døren høj« prædikede biskop Erik Jensen ud fra Mathæus evangeliet, 21. kapitel, vers 1-9, hvor der fortælles om Jesus indtog i Jerusalem. Han sagde bl.a.: »Se nu på den festivitas, der bliver kirken til gode i dag. Vi synes, at kirken nu får den placering, den fortjener. Der er noget i dagens stykke, der minder os om kirkens væsen. Den kan have en skare af jublende forløbere - en hel by kan blive sat i bevægelse - og så ganske pludselig ligger kirken forladt hen«

Sct. Clemens kirke har i de efterfølgende 25 år ikke ligget forladt hen. Mange Nykøbing borgere har søgt kirken og gennem kirkelige handlinger fået oplevelser, der har betydet meget for deres tilværelse. Gennem årene har der været mange musikelskere, der har haft skønne oplevelser ved kirkekoncerterne, som kirkens dygtige organister har afholdt.

Orgelet og organisterne

Den gamle kirkes orgel, der havde 7 stemmer, blev efter syn og små ændringer opstillet i den nye kirke, men det lykkedes ikke orgelbygger Fr. Nielsen at få orgelet til at fungere tilfredsstillende. Få år efter indvielsen fik menighedsrådet tilsagn fra byrådet om 4000 kr. til et nyt orgel med 14 stemmer. Det blev taget i brug 11. oktober 1909.

Til kirkens 50 års jubilæum i 1941

var der en kreds af menigheden, der ønskede som gave til kirken at indsamle penge til et nyt orgel. Det skulle afløse »det instrument, hvis indsats til vor ny organists fortvivlelse, både ved gudstjenesterne og andre særlige lejligheder, er så lidet fuldkommen«.

I spidsen for indsamlingen stod læge Friis-Rasmussen og bankbogholder Bligaard. De indkaldte nogle organisationer og personer til et møde i oktober 1941 for at tilrettelægge indsamlingen. Morsø Jernstøberi gav tilsagn om 10.000 kr. med den klausul, at orgelet skulle bygges inden for den allernærmeste tid. Denne klausul satte fart i indsamlingen. På mødet blev der stillet spørgsmål, om ikke det gamle orgel kunne ombygges. Hertil svarede organist Richard Sennels: »Nej, der er intet, der kan bruges. Dog kan piberne måske bruges til tagrender«.

Det nye orgel blev taget i brug den sidste søndag i september 1942. Det kom til at koste 30.000 kr. Heri var ikke medregnet omkostningerne ved omforandringen af pladsen til orgelet. Det blev betalt af menighedens kasse. Trods vanskelighederne med at skaffe materialer under krigen, lykkedes det for firmaet Marcussen & Søn, Aabenraa, at skabe et instrument, der med fylde og karakter kunne fylde kirkerummet. Orgelet havde 25 stemmer fordelt på to manualer og pedal. Trods manualernes beskedne tangentomfang rådede organisten over et stort toneomfang, idet der til hver stemme hørte piber af forskellige oktavhøjde. Der var ialt 1722 piber. Den første 2,5 m, den mindste knap en blyantshøjde.

Selv om Sennels havde udtalt, at intet fra det gamle orgel kunne bruges, blev på grund af materiale-mangelen motoren og to bælg herfra brugt i det nye orgel. 1979 blev orgelet fornyet og udbygget med et nyt spillebord med tre manualer og pedaldværk.

Indtil 1939 blev organistembedet besat af borgere, der havde det som bierhverv. De var mer eller mindre selvlærte, og de var meget musikinteresserede og de afholdt gennem årene kirkekoncerter. Den først kendte koncert blev afholdt i 1859. Efter 1938 har organisterne taget den store organisteksamen fra musikonservatoriet i København. De har afholdt kir-

kemusikaftener af høj kvalitet til glæde for byens musikelskere.

Følgende har været ansat ved den nye Sct. Clemens kirke:

Sognepræster:

1887 - 1897 Torkild Chr. Winther
 1897 - 1925 Hans Wilhelm Hansen, provst
 1926 - 1929 Chr. Anton Råscho
 1930 - 1931 H. Chr. Hansen Folner
 1931 - 1944 A. T. Birn-Lorenzen
 1945 - 1961 K. Fisker, provst
 1962 - 1966 A. Kjeldgaard Knudsen
 1967 - Karl Åge Madsen, provst
 1985 - Per Thomsen
 1988 - 1990 Anders E. Nielsen
 1990 - Lars Højlund

Residerende kapellaner:

1879 - 1897 Hans Wilhelm Hansen
 1897 - 1902 Niels Peder Nielsen
 1902 - 1907 Vilh. M. Ph. Pedersen
 1907 - 1913 Christen Bach Jepsen
 1913 - 1916 A. Nørfelt
 1917 - 1923 A. T. Birn-Lorenzen
 1923 - 1925 Johannes Sørensen
 1925 - 1930 Jacob H. Lund
 1930 - 1939 N. F. Lykkegaard-Nielsen
 1939 - 1947 K. H. Østergaard
 1948 - 1963 E. Gjørulf-Larsen
 1964 - 1965 Børge Troelsen
 1966 - 1967 Karl Åge Madsen
 1967 - 1978 Jørgen Thorsen
 1978 - 1984 Niels Jacobsen

Organister:

1866 - 1906 Niels Dyhr (boghandler)
 1906 - 1914 A. O. A. Arkild (lærer)
 1914 - 1938 Niels Chr. Brix (lærer)
 1938 - 1949 Richard Sennels
 1949 - 1953 Trærup Sark
 1953 - 1960 Grethe K. Christensen
 1960 - 1991 Anders J. Nordentoft

Kordegne:

1862 - 1892 Søren Peter Yde
 1892 - 1929 A. Pedersen
 1929 - 1948 Axel A. Agerlin
 1948 - 1954 Bror Sørensen
 1954 - 1961 Knud Rasmussen
 1961 - 1990 Chr. Urban
 1990 - Jørgen T. Christensen

Kirketjenere - kirkebetjente:

1898 - 1923 Anders Thorsen
 1923 - 1945 Jens Thorsen
 1945 - 1962 Niels Andersen
 1962 - 1981 Christen John. Nielsen
 1982 - Svend Aage Andersen

Medhjælpere:

1988 - 1990 Torben Jensen
 1990 - Ejner Laursen

PESMØL - et morsingsk gårdnavn

Af Bent Søndergaard

I

Vi starter ved *Præistbruw* og tager mod *Hwibjær* ad Vestmorsvejen. Et par kilometer syd for udgangspunktet - tæt ved den gamle grænse mellem Nørreherred og Sønderherred - mærker vi, at det går ned ad bakke. Foran os åbner der sig et landskab, som oprindeligt var en fjordarm, der fra Dragstrup Vig strakte sig langt mod øst, så at den på det nærmeste skar øen over i to halvdele. Endnu i min barndom var dette område *kjar*, altså enge og store uopdyrkede mosearealer - en oplevelsesmættet verden at færdes i for et naturmodtageligt barn. Nu er hovedparten kultiveret. På vores tur overser vi let, at der på højre hånd, ind i selve bakkeskråningen, ligger en gård, den sydligste i Øster Jølby, - med tugt at melde benævnt *Pesmøl*. Og det er just om den, der her skal skrives en liden epistel.

II

Den skriftlige overlevering af dette gårdnavn er ikke særlig gammel eller særlig righoldig. Betegnende skriver Institut for Navneforskning, på anmodning: »Det er næsten mindre end intet vi har i vore samlinger« herom. Navnet er første gang afhjemlet på Videnskabernes Selskabs originalkort fra 1788 i formen *Pismølle*, den form som også findes på generalstabskortet fra 1882 og fremefter. Andre kilder har svagt afvigende skriveformer, der imidlertid dækker den samme udtale, f.eks. *Pis Vandmølle* (1859, Trap) *Pis Ml.* (1869, Postadressebog). Den dialektale udtale er *pesmøl*, undertiden bare *æ møl*.

III

Der er tale om en gammel vandmølle, men oplysningerne herom er »få og spredte«, oplyser Morsø lokalhistoriske Arkiv på forespørgsel. Imidlertid har Vestergaard samlet nogle fak-

ta om denne lokalitet, som måske kan vise sig at være af værdi for tolkningen af navnet, først og fremmest dette, at der må være tale om en mølle med en lille kapacitet, idet afgiften før 1627 kun var 2 pd. byg - senere afgifter er ikke omtalt - hvilket er langt det mindste af de i alt 9 registrerede morsingske vandmøller på dette tidspunkt. Den næstlaveste er Nørre Mølle i Vejerslev med 13 pd. mel, mens de største morsingske møller til sammenligning betaler så meget som 40 td. mel (Østermølle i Lødderup), 20 td. mel (Markmølle i Lødderup). I matriklerne 1664, 1688 og 1844 er der ikke anført nogen »mølleskyld« for denne mølle, d.v.s. skat. (»Mølleskyld« er den afgift, »som en fæstemøller maatte betale ejeren af møllen«, eller den skat, »der svarede af mølleskyldshartkornet«, der er »hartkorn, hvortil den indtægt eller næring, som kan haves af en mølle, er ansat«, ODS, med andre ord en »værdimåler«). Disse ting kan måske tolkes således, at møllen tidligt har været ude af offentlig drift. Også i nogle skriftlige kilder understreges møllens »lidenhed«. Vestergaard anfører således fra 1619 fra Hald Lens regnskaber: Tingsvidne om Peder Christensen i liden mølle. Tilsvarende står der i en præsteindberetning fra Øster Jølby fra 1599: »Item hafuer her Otthe til Haldt slotth 1 gaard, 1 huss och en liden mølle«. Dette betyder: Endvidere ejer hr. Otte (Kruppen) til Hald slot en gård, et hus og en lille mølle (i Øster Jølby).

IV

Ved hjælp af Trap er det lykkedes at finde én parallel til det morsingske *Pesmøl* (og Institut for Navneforskning kender ikke flere), nemlig *Pismølle*, Lyngby sogn, Djurs Sønder Herred. På forespørgsel oplyser Grenå Egnsarkiv, at *Pismølle* i begyndel-

sen af 1800-tallet var »en selvstændig ejendom og endog et selvstændigt ejerlag«, herudover, at »der har været vandmølle med en mølledam«. Ifølge Trap er gården nedlagt.

Overleveringen af det djurslandske navn er både langt ældre og sprogligt langt bedre end for det morsingske navns vedkommende, idet det er afhjemlet første gang så tidligt som i 1496 i formen *Pisemølle*, senere skrevet f.eks. *Pesmølle* (1610), *Piiss mølle* (1637), *Piessmølle* (1664). Det fremgår af denne overlevering, at udtalen af navnet er med *e*. For øvrigt har jeg vanskeligt ved på grund af den sproglige overlevering at se, hvorledes Kousgård Sørensen kan drage følgende slutning: »Formodentlig et ældre navn *Pissa* på Nygård Å, dannet til vb. [= udsagnsordet] pisse«. Det morsingske *Pismølle* »synes ikke at forudsætte et sådant bæknavn« (V, s.243f.) For mig at se konstrueres der her på et meget løst sprogligt grundlag et nyt vandløbsnavn, ligesom det er uklart for mig, hvorfor noget sådant ikke med lige så stor sandsynlighed kan gælde vort *Pesmøl*, thi ganske tæt ved denne findes der også en bæk, hvilket den lokalkyndige kan bevidne. Ifølge sagens natur forudsætter enhver vandmølle da også eksistensen af et vandløb.

V

Til det morsingske *Pesmøl* har jeg personlige erindringer, som ikke er ubitre, idet jeg i en periode af min barndom, så vidt jeg kan skønne fra 1946 til 1952, boede på denne gård. Bitterheden har, blandt meget andet, noget at gøre med, at navnet *Pesmøl* dengang - men måske ikke oprindeligt - var klart nedsættende. Eksempelvis fløj ordet »*pismølleunger*« gennem luften, når kammeraterne ville håne os; og den betegnelse var

KORT
 over
 ØRUM AMT
 samt Stykker af
 AALBORGHUUS OG VESTERVIG
 AMTER OG VENDSYSSEL

under det
 Kongl. Vidensk. Societets Direction ved rigtig Landmaaling
 optaget og ved trigonometriske samt astronomiske Operationer
 prøved.

*Reduceret sammensat og Tegnet af
 P. Hartbe, år 1795.*

det jo ikke let at give igen på, for vi var i ganske bogstavelig forstand »pismølleunger«.

Det nedsættende, de negative bitioner, i *Pesmøl* havde begribeligvis noget at gøre med ordets sammenhæng med *pes* »pis, urin«, eller det tilsvarende udsagnsord *å pes* »at pisse, at lade vandet«. (Lydligt falder de to ord sammen i dialekten, da det *e*, som i rigsdansk findes sidst i udsagnsordet, bortfalder i jysk).

Jeg ser ingen grund til at betvivle, at dette er den sprogligt rigtige forklaring, selv om andre sprogligt mulige forklaringsforsøg ikke på forhånd bør udelukkes. Således har jeg - måske for at trøste »pismølleungerne« p.g.a. det ulyksalige navn - som barn hørt den forklaring, at *Pesmøl* oprindeligt skulle have været *Persmøl*, som så senere var blevet forvansket til det »uartige« *Pesmøl*, men et sådant forklaringsforsøg er netop

ikke sprogligt acceptabelt, fordi personnavnet *Per* i dialekten udtales *pie* (med stød), og dette kan lydligt ikke udvikle sig til *pes*.

Derimod må der tages sproglig højde for, at ordet *pes* ikke har ganske de samme stilvalører i rigsdansk som i jysk. I det førstnævnte sprog er *pis* »vulgært eller dialektalt« og *pisse* »dialektalt eller vulgært«, som ODS udtrykker det. I morsingmålet forholder det sig imidlertid således, at *pes* ikke automatisk har »vulgære« undertoner. Her var/er det nemlig (blandt voksne mennesker) det almindelige navneord for urin og det tilsvarende udsagnsord for at lade vandet. Som Feilberg rigtigt oplyser, tilhører udsagnsordet *tisse* i jysk barnesproget. (ODS siger om rigssprogets *tisse* »især barnesprog«). Derfor virker det også komisk, at *Pesmøl* er omformet til *Tismølle* på kortbilaget til Danmark, Land og Folk, i den for-

mening, at navnet dermed er gjort mere stuerent. (Også jeg har hørt denne form, vel spøgende ment, i min barndom, men jeg oplevede den som endnu mere nedsættende end *Pesmøl*, netop fordi den virkede, og stadigvæk virker, uægte).

I morsingsk er udsagnsordet *pisse* første gang overleveret af Schade i 1807 i formen *pees*, d.v.s. med lang selvlyd i navneformen, men ikke i nutidsformen: *passer*, hvilket svarer til Feilbergs angivelse i thymålet. Derimod er det ikke afhjemlet af Lyngby i 1868. Lund har lang selvlyd i alle fire hovedformer, hvilket, efter min bedømmelse, ikke kan være korrekt. Skyum anfører kun navneformen og har her kort selvlyd i overensstemmelse med den nuværende udtale, men angiver, at lang selvlyd forekommer i ældre nordmorsingsk.

VI

Således som den sproglige overleveling foreligger, må det altså anses for givet, at både det morsingske og det djurslandske *Pesmøl*, også oprindeligt, indeholder *pes*. Men det er vanskeligt at finde ud af, præcist hvorfor disse vandmøller har fået dette navn. Dog kan det formodes at have noget med vand at gøre. Det kan derfor være nærliggende at tage udgangspunkt i nogle vanddragsnavne, som indeholder det samme forled: *Pis(se)bæk*, *Pisdam*, *Pisserende*,

Pissesø, se Kousgård Sørensen V, s.242ff., jf. også navne som *Tisrenden*, *Tissedam*, Kousgård Sørensen VII, s.50 f. Ved tolkningen af *Pisdam* støtter denne forfatter opfattelsen af, at der formodentlig sigtes til lokalitetens lidenhed, »hvilket vel skal forstås således, at dammen ikke er større end at den kan pisses fuld«. Denne tolkning rejser for mig at se mindst to spørgsmål, for det første: Er den ikke for snæver til at kunne gælde alle *Pis(se)*-navne? For det andet: Er det givet, at alle disse er nedsættende?

Ved navne som *Pesmøl* og *Pisbæk* er det nok mest nærliggende at gå ud fra, at der foreligger sammenligningsnavne, der spiller på ligheden med menneskets »urinerings«, måske med nuancer som: sprøjte, strinte, stråle, sende ud i en tynd stråle. Denne betydning ligger jo også tæt op ad den overførte betydning af *pisse* i rigssproget: »om udstrømning, udspøjtning af vædske, der minder om vandladning«, ODS.

Er denne betydningsindsnævring tilnærmelsesvis rigtig, er det sandsynligt, at gårdnavnet *Pesmøl* som navn på en lille vandmølle, jf. ovenfor, der kun »strinter« (formodentlig p.g.a. vandmangel) allerede fra starten har været nedsættende. Hermed er der imidlertid ikke taget stilling til spørgsmålet om, hvorvidt dette automatisk er tilfældet med alle *Pisse*-navne.

Kildforkortelser:

Danmark, Land og Folk. Udg. ved D. Bruun. Bd. 2. København 1919.

Feilberg:

H. F. Feilberg: Ordbog over jyske Almuesmål. Bd. 1-4. København 1886-1914.

Grenå Egnsarkiv:

Brev til forfatteren af 9.4.1991.

Institut for Navneforskning, København:

Brev til forfatteren af 8.4.1991.

Kousgård Sørensen:

J. Kousgård Sørensen: Danske sø- og ånavne. Bd. 1-7. København 1968-1989.

Lund:

J. Lund: Morsingmålets Lyd- og Formlære. Århus 1932-1938.

Lyngby:

K. J. Lyngby: Samlinger til norrøjysk V. Udg. af B. Søndergaard. Odense 1975.

Morsø Lokalhistoriske Arkiv, Nykøbing:

Brev til forfatteren af 8.4.1991.

ODS:

Ordbog over det danske Sprog. Bd. 1-28. København 1919-1956.

Præsteindberetning:

Præsteindberetninger om fæstegods m.v. i Vendelbo Stift 1568 og 1599. Ved C. Rise Hansen. København 1964.

Schade:

C. Schade: Bidrag til et jydsk Idioticon: Udg. af B. Søndergaard. Århus 1968.

Skyum:

A. C. Skyum: Morsingmålets ordforråd. Bd. 1-2. Århus 1948-1954.

Trap:

J. P. Trap: Kongeriget Danmark. 1. Udg. København 1858-1860. 5. Udg. 1953-1972.

Vestergaard:

K. Vestergaard: Møllerne på Mors før 1862. I: Historisk Årbog for Thy og Mors og V. Han Herred 1976.

Den store restaurering af Sct. Clemens Kirke

Af Erik Egholm

I årene 1973 - 1984 havde jeg den glæde at være formand for Nykøbing Mors Menighedsråd. - Et arbejde, jeg satte meget højt, idet det var uhyre interessant samtidig med, at jeg i hele perioden arbejdede sammen med et meget positivt menighedsråd. Da jeg trådte ud, sagde en af mine gamle venner til mig: »Er du klar over, at du har været den dyreste menighedsrådsformand, Nykøbing nogensinde har haft?« Manden havde ret. - Men hvorfor? - Det er det, denne artikel skal handle om.

Det kan sikkert få enhver, der er interesseret i vores kirke, til at gyse, når man tænker på den skæbne, der overgik vores gamle kirke, der blev nedrevet i 1890. Tænk sig, om man dengang havde haft økonomiske muligheder, for at redde den ved en gennemgribende restaurering. Det var disse ting, menighedsrådet havde for øje, da man gik i gang med restaureringen. Det hele begyndte ellers ret så uskyldigt.

I kirkens synsprotokol havde provstiudvalget synsudsat en reparation af kirkens malede hvælvinger, idet disse på enkelte steder var afskallet. Grunden hertil skulle findes i en utæthed i tagskiferne. Disse var imidlertid repareret, så det så ikke ud til at være en stor historie. Man havde imidlertid bemærket, at mange af kirkens mursten var meget forvitrede, særligt højt oppe på tårnet. Ved nærmere eftersyn viste disse forvitringer sig at have et sådant omfang, at man bad provstiudvalget om et ekstraordinært syn sammen med stiftets bygningsagkyndige, kgl. bygningsinspektør Leopold Teschl, Frederikshavn. - Dette syn fandt sted den 29. april 1976. Resultatet af undersøgelsen blev, at bygningsinspektøren i kikkert kunne vise, at forvitringen var langt fremskreden. Enkelte sten var gennemhullede, således at

vejr og vind havde uhindret adgang og snart ville kunne fremkalde større skader. Årsagen hertil skulle søges i, at teglstenene til kirken var fremstillet af ler med et alt for højt saltindhold, hvilket var skyld i en hurtig erosion. Teglværket, der havde fremstillet stenene var forlængst lukket. Konklusionen blev, at man foreslog en gennemgribende undersøgelse af hele kirken af en arkitekt, der havde dette som speciale. Efter aftale med den kgl. bygningsinspektør og provstiudvalget henvendte menighedsrådet sig til arkitekt Poul Hansen, Thisted. Han gik sammen med en af sine medarbejdere, arkitekt Oluf Brusch, igang med en undersøgelse. Resultatet af denne undersøgelse blev forelagt på et menighedsrådsmøde, hvortil såvel arkitekt Poul Hansen som hele provstiudvalget var til stede. Resultatet blev ret så chokerende. En total restaurering ville efter arkitektens overslag løbe op i kr. 1.620.000. Og dette var kun et overslag, - hvor stort ville det endelige beløb så blive. Hvis man godtog dette, hvordan skulle det så finansieres, og hvordan skulle arbejdet så lægges til rette? En lang række spørgsmål meldte sig og en lang række forhandlinger fandt sted, før man endelig sammen med provstiudvalget enedes om at gå i gang med restaureringen, for at skaderne ikke hurtigt skulle blive endnu større.

To ting stod helt klart. - Kirkeskatten måtte ikke stige og kirken måtte ikke lukkes. Det vil sige, at man ville lade arbejdet udføre i etaper, således at man kunne stille det i bero for en kortere eller længere periode, hvis økonomien bød det. Arbejdet skulle ledes af menighedsrådets udvalg med ingeniør H.A. Nielsen som formand, sammen med arkitekt Olaf Brusch.

Sammen gjorde disse et stort arbejde. Det med at undgå en lukning

af kirken løste man ved at opstille en stor skillevæg, der delte kirkerummet op i to dele, så man uhindret kunne arbejde i den ene halvdel og holde gudstjeneste og bryllupper i den anden. En mand, der ved dette arrangement fik et stort ekstraarbejde var vores kirketjener, Chr. Nielsen. Selv om der var sat skillevæg op, støvede det alligevel meget. Man startede arbejdet med at forny en stor del af tagskiferne. Disse var af en speciel størrelse, men da statsbanerne nedrev den gamle remisebygning viste det sig, at skiferne herfra var af samme størrelse så dem sikrede vores kirkevæрге, Thorvald Korstgaard, sig til kirken. Zinkdækningen samt 4 af de små kviste skulle fornyes. Isoleringen på kirkens loft var et kapitel for sig. Den bestod nemlig af tang, der i tidens løb var helt smuldret og hjemsted for en masse småkravl. Ovenover havde man senere lagt 25 mm glasuld. Det var ikke let at få al denne tang ud. Der var kun een ting at gøre, nemlig at fjerne nogle tagskifre og suge det hele op med en kæmpestøvsuger ned i den opstillede container. Alt træværk blev nu behandlet mod skadedyr, før man kunne lægge en ny isolering af 200 mm A batts på.

Spirets kobberdækning var også utæt. En overgang frygtede man, at det skulle fornyes helt, men ved en nærmere undersøgelse viste det sig, at en almindelig gennemgang og reparation var tilstrækkelig. Den største udgift her blev forøvrigt lejen af stilladset omkring spiret. Spiret var iøvrigt blevet forsynet med helt nyt kobber i 1923. Arbejdet med udskiftning af de mange forvitrede mursten samt fugning af kirken skred frem. På Bygholm Teglværk fik man fremstillet specielle glaserede sten under vinduerne samt de små grønne trekløvere, der sidder oppe på tårnet.

Kirken set fra Toftegade. Billedet er taget efter den store reparation 1976-1982.

Efterhånden var kirken tæt. Man skulle ikke længere frygte for fugtskader og kunne nu gå igang med den indvendige restaurering. Her viste det sig, at alt pudset skulle hugges af. Pudses op påny og males. Under dette arbejde kom den første store overraskelse. Et svampeangreb. En ekstra udgift på ca. kr. 500.000. Under arbejdet med væggene, havde man under kirkens kor fået indrettet et dejligt stort boksrums, samt et toilet til kirketjeneren. Senere indrettede man med indgang fra våbenhuset et toilet samt dåbsrum for dåbsbørn. Det var kirkens oprindelige kapel, man nedlagde. Halvdelen blev brugt hertil, medens den anden halvdel blev anvendt til opbevaring af bænke m.m.

Efterhånden - det var nu efteråret 1981 - kunne man begynde på malerarbejdet. Der blev anskaffet et rulle-

stillads, så det generede mindst muligt, og malerne kunne med bistand af konservator Mogens Larsen fra Nationalmuseet gå i gang med dette arbejde.

Som det da pyntede.

Kort før man var helt færdig med malerarbejdet, konstaterede man et stort nyt svampeangreb ude i våbenhuset lige under kirkens orgel. Heldigvis havde man, efter at være helt færdig med restaurering af tag og mur, tegnet en svampeforsikring. Selskabet påtog sig sin forpligtelse og betalte udbedringen af det nye angreb, hvilket løb op i ca. kr. 500.000.

1. søndag i advent 1982 kunne man holde gudstjeneste i en nyrestaureret kirke. Arbejdet var slut for denne gang. Som man havde aftalt fra starten: Man skulle ikke gå længere, end hvad var økonomisk forsvarligt, så

man enedes om at udskyde malingen af stolerader samt restaurering af alttertavle til senere menighedsråd. Alttertavlen vil forøvrigt være istandsat inden kirkens 100 års jubilæum.

Hvad kostede det hele så?

Arkitektens overslag lød på kr. 1.620.000. Hertil kom så det ekstra arbejde med boksrums og dåbsværelse. Slutresultatet blev ialt på kr. 4.289.616! Som kuriosum kunne det lige være sjovt at huske på, at da kirken blev indviet i 1891 kostede den netto kr. 87.755,67.

P.S. Det med »den dyreste formand« er vist det, man kan kalde en sandhed med modifikationer. Vi var trods alt 16 medlemmer i menighedsrådet. - Vi var under hele restaureringen enige i alt.

Udskud og højrem – om rester af lokal byggeskik i Ejerslev

Af Susanne Overgaard

Huset falder een i øjnene, hvis man følger Kongevejen fra Ejerslev by mod Sejerslev. Det er anderledes end flertallet af huse. Ikke fordi det knejser mod himlen eller er særlig udsmykket-tværtimod. Det er lavt og lidt ydmygt. Det er i højere grad end andre huse en del af det omgivende landskab.

Huset ligger på en smal jordlod, der strækker sig fra vejen i øst til kærret i vest. Det blev flyttet hertil, fortælles det, fra Klithals – tangen der forbinder Feggeklit med resten af Mors. Det er knapt halvandet hundrede år siden.

Flytning af et hus var dengang ikke noget ualmindeligt. Egentlig var der tale om genbrug af det byggemateriale, der var vanskeligst og dyrest at anskaffe: Træet. Egnen var aldeles skovløs og bygningstømmer måtte fragtes hertil fra Norge eller Midtjylland. Tømmeret var den vigtigste del i husets konstruktion – det dannede husets skelet af stolper, bjælker, spær og bånd. De bærende stolper i de to sider af bygningen blev anbragt lige overfor hinanden og forbundet med tværbjælker. To stolper forbundet med en bjælke udgør en binding. Bindingerne blev anbragt med ensartede mellemrum og forbundet på langs af huset med en bjælke foroven. Bindingsværk er en slags elementbyggeri, hvor det er let at fjerne fag eller udvide bygningen med flere, som der nu er behov for. Det gør det også muligt at flytte huset, eller rette dets skelet. Fra Klithals flyttede man overret – tagkonstruktionen – uden at fagene blev skilt ad. De blev transporteret til Ejerslev anbragt på langvogne.

Bygherren var Peter Sørensen, der stammede fra Nors. I 1861 blev han gift med Grethe Chrestensdatter, der var født i Ejerslev og boede der hos sin mor og stedfar. Selv tjente han på

det tidspunkt hos gårdmand og møller Peder Andersen i Hesselbjerg. I de første år var Peder og Grethe indsiddere – de sad til leje. Men i 1864 købte Peder jordlodden ved Ejerslev af Niels Chr. Andersen. Da han havde erfaringer med møllebyggeri og som tækkemand, kunne han klare meget af hus-byggeriet selv. Da først tømmerkonstruktionen var rejst, havde Peter resten af byggematerialerne næsten lige for hånden. Han gravede blåler i nærheden og strøg selv sten af det. Med disse sten blev hovedparten af murene rejst. En mindre del af væggen blev sat i utilhugget kampesten. Også strå til taget og tørv til mønningen fandtes på stedet.

Kun omkring døren når væggen op på godt halvanden meter, ellers er den udvendige højde fra 1,10 til 1,25 meter. Stort er huset heller ikke efter vor målestok. Kun 27 meter langt og 5-6 meter bredt har det rummet både beboelse for en familie samt stald og lade. Så ydmygt bor man ikke længe. På nærmere hold viser huset sig at være forfaldent. Det har været ubeboet gennem en årrække og er ikke blevet vedligeholdt. Her mangler det hyggelige bindingsværk, der har reddet andre gamle bondehuse fra ned-

rivning og ændret dem fra forfaldne rønner til idylliske sommer eller helårshuse. Den hvidkalkede ydermur er ikke delt op i felter af malet træværk, for da huset blev opført fulgte bygherren den lokale byggeskik.

De tagbærende stolper står ikke i ydervæggen som i bindingsværkshuse i den øvrige del af landet. De står inde i huset på hver sin sten. Spærene hviler heller ikke på ydervæggen, men på den bjælke, der forbinder stolperne – højremmen. Fra højremmen er der ført stikspær ud til ydervæggene, der er lavere end den indre hovedkonstruktion. Da ydervæggene ikke skal bære taget, er de forholdsvis spinkle. Højremsbindingerne står med større afstand end bindingerne i et almindeligt bindingsværkshus og er placeret ved skillevæggene, hvor de er mindst i vejen. Stolperne deler huset i en bred og forholdsvis højloftet midterdel og i de smalle lavloftede rum – udskuddene – langs ydervæggene.

I Danmark kendes højrems- og udskudshusene kun i de nordvestligste egne – Thy, Mors og Vendsyssel – samt i Nordfriesland. Til gengæld ser det ud til, at konstruktionen er beslægtet med bl.a. de vestnorske

Huset ved Ejerslev set fra sydøst omkring 1930.

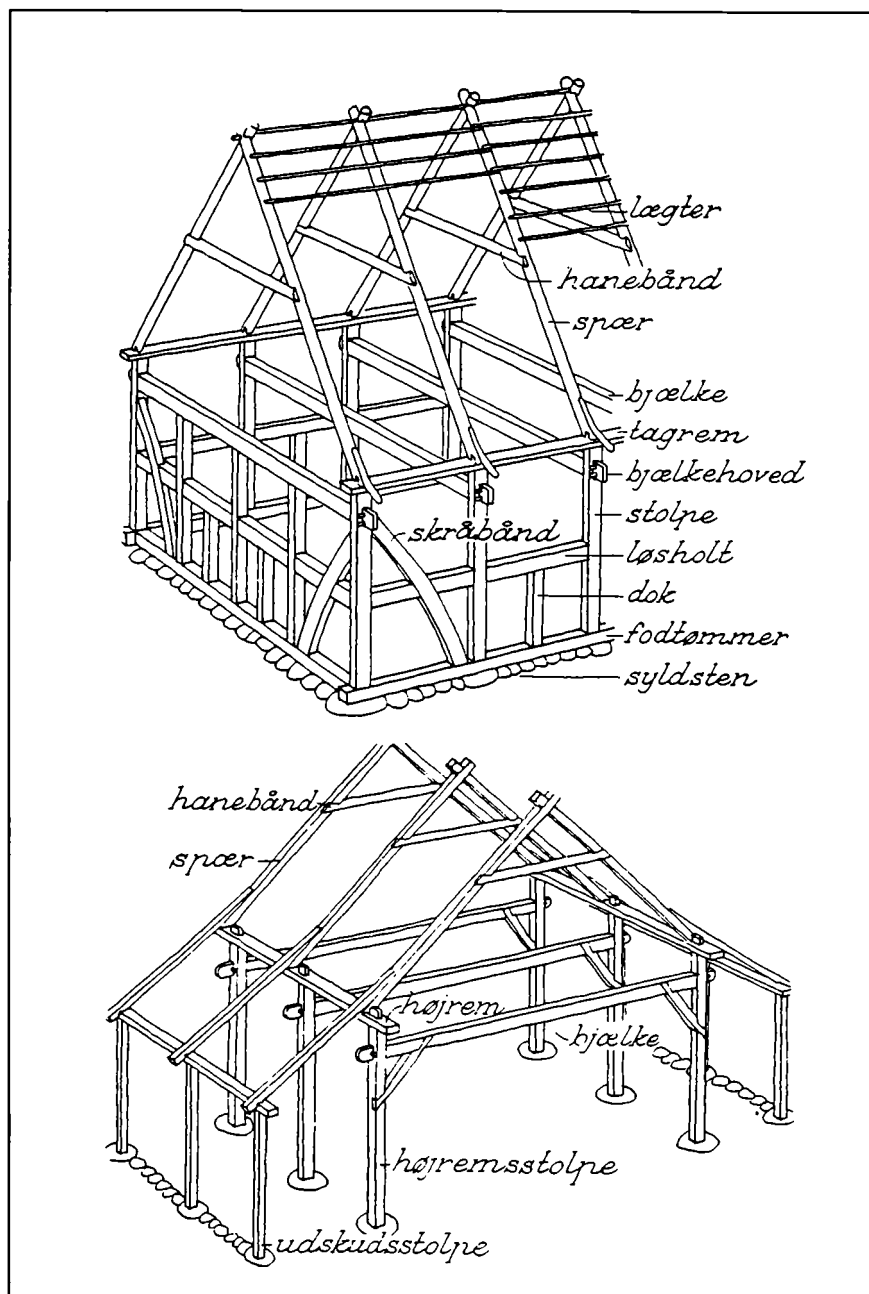
stolpehuse og de færøske stavhuse.

Højremshusene har gamle aner: Spor af indre stolpehuller findes i de fleste hustomter fra oldtiden og over hele landet. Siden blev der især holdt fast ved træk af denne byggemåde mod nordvest, hvor det barske klima gjorde den særlig hensigtsmæssig. Hovedkonstruktionen stod godt beskyttet inde i bygningen og tagets mindre hældning gjorde det mindre udsat for det stærke vindpres. Blæsten var også årsag til, at hovedparten af husene blev placeret i længderetningen øst-vest.

Gik man ind ad sydsidens hoveddør i den østlige ende af huset, kom man ind i forstuen. Her kunne man gå højre om skabet og ind i det østlige rum – storstuen. Her stod tidligere væven og dragkisten. Huset har ikke udskud hele vejen rundt. Østgavlen viser sig i fuld højde og det samme gælder et stykke af muren langs sydsiden – facaden til stuerne. Det gav plads for større vinduer og mere lys i stuerne. Men det var ikke i storstuen, beboerne opholdt sig til daglig. Familien samlede sig til måltiderne og ved andre gøremål til venstre for forstuen – i stuen. Her var to vinduer i husets sydside, og her, hvor der var lys, stod som andre steder et langbord. Ved siden af døren fra forstuen stod en bordendebænk, og langs sydvæggen en slagbænk – kaldet »canapéen«.

Langs nordvæggen var en rødmalet panelvæg med fløjddøre i den ene side og en enkelt dør i den anden. Bagved disse ud i udskuddet var indrettet to alkover. I den ene alkove var der på væggen ind til den anden alkove indrettet en lille hylde – en barnekøje – til familiens yngste. Forældrene sov i denne alkove. Bettensengen var ca. en halv meter bred; siden skrånede lidt ud foroven. Anbragt oven på sengetøjet kom barnet helt op under loftet at ligge, og der var trangt i den sidste tid, før man blev afløst af et yngre familiemedlem. Her sov en overgang 10 personer – også slagbænken blev anvendt til soveplads.

Endda var der plads til mere i stuen. Den rigt dekorerede bilæggerovn fra N. A. Christensens Jernstøberi i Nykøbing stod ved vestvæggen. I denne væg var der desuden et lille indbygget skab i hjørnet ved alkoverne. Langs den vestligste af bjælkerne var mælkehylden anbragt. På stuens

Øverst: Et østjysk eksempel på »almindelig« dansk bindingsværk. Nederst: Den særlige nordvestjyske udgave af bindingsværk – højremkonstruktionen – som huset i Ejerslev er bygget med. Tegningerne er fra Bjarne Stoklunds bog »Bondegård og byggeskik«.

anden bjælke var der en bøjle, hvor trendeladet blev anbragt. Med tiden blev der også plads til kommode og strikkemaskine i stuen.

Fra stuen var der mod øst adgang til spisekammeret, der lå bag forstuen og derfra til saltkammeret bag storstuen. I spisekammeret blev der anbragt en seng. Her sov husets sidste beboere som unge piger. Gennem det meget lille vindue her var det muligt at smutte ud til bal, når den øvrige familie var gået til ro.

Gennem en dør i den vestlige ende

af stuen var der adgang til køkkenet – frammerset kaldtes det tidligere på Mors. Her som i resten af husets vestlige del er der udskud på begge sider af huset. Den ene del af rummet fyldtes helt ud af den store bageovn, der var sat op af lersten. Foran den var den åbne skorsten til den ene side med et komfur – »ildstedet«. Over den sad lemme, hvorigennem der kunne fyres i stuens bilæggerovn. Det var husets eneste varmekilde. Mod syd var der et vindue og i udskuddets østvæg en lille rhombefor-

met rude, hvorfra trafikken på vejen kunne følges.

Fra køkkenet var der dør til bryggerset. Bag det lå mod nord tørvehuset. Her var der desuden en yderdør, og der var en dør ud til stalden. I den midterste del af stalden var opbygget båse med vægge af træ. Her var lige akkurat plads til to køer. De blev fodret gennem en lem fra laden. Nord for båsene var der fårest, der i sin tid rummede tre får og to geder. Hønsehuset er flyttet ind i mellem. Hønsehuset har været i staldens sydligere udskud og i den vestligste ende af bygningen. Syd for kohuset var der en smal passage til laden, der optager den sidste del af huset. Her var kneben plads til korn og hø, jordlodden kunne give, og til at svinge plejlen.

At huset var lille og vinduerne små forhindrede ikke beboerne i at have et vidt udsyn. Grethe Christensdatter Sørensen udtalte på sin 90-års fødselsdag: »Jeg har altid elsket at læse, maaske er det derfor, at Lyset altid har interesseret mig. Meget opleves i disse begivenhedsrige Aar. Jeg kan sidde i min Stue og høre en Prædiken fra en Kjøbenhavnsk Kirke. – Ja, og saa paa det aandelige Omraade er Verden bleven underlig, man kan ikke sige uinteressant, men fuld af alle Slags Bajadsspring«. Det var i 1926. Grethe blev 99 år.

Een af Peder og Grethes sønner flyttede til Esbjerg og blev landskendt som keramikeren Kongstrand. Navnet tog han i 1911 – det var en sammenstilling af faderens og moderens tilnavne. Jeppe Aakjær priste hans kunnen i vers, men kortest blev

Marie Gullerups hus, 1957.

han, ifølge forfatterne Aug. F. Schmidt, karakteriseret af en gammel Ejerslevbo: »Han gik i alt sine egne veje. Det gør den slavels Folk aaltins«.

Det var Kongstrands søster Birgitte Marie, der overtog huset, efter faderen i 1884. Hun blev gift med Lars Kristian Kristensen i 1888. Han stam-

mede fra Flade. I 1916 fik de kongelig tilladelse til at benytte navnet Gullerup. Deres to døtre Ane Marie og Marie blev husets sidste beboere. Også de rejste ud – tog gerne på længere udlandsrejser – men altid med huset i Ejerslev som base. Her blev traditionerne holdt i hævd.

Set med andres øjne blev huset efterhånden et meget gammeldags og utidssvarende hus. Allerede i løbet af 1800-tallet banede brugen af teglsten vej for nye byggemåder, og i dette århundrede er hovedparten af højrems og udskudshusene forsvundet fra landskabet. Huset i Ejerslev blev en sjældenhed, et af de ganske få bevarede eksempler på den byggemåde, der tidligere var den dominerende på Mors. Det blev opmålt og beskrevet af Nationalmuseets medarbejdere. Det blev fotograferet og gengivet i J. P. Traps store Danmarksbeskrivelse. Det blev omtalt som Morsø-huset. Det blev også som en fjern slægtning næsten glemt igen. Idag trænger huset i høj grad til en kærlig hånd, hvis det fortsat skal fortælle historien om eggens særlige byggeskik og levevilkår.

Husets vestlige ende med udskud hele vejen rundt. Billedet er fra ca. 1960. Senere blev der lagt blikplader ovenpå stråtaget.

Drømmen om eget hus

Historien bag parcelhusforeningen »Grøndalsvej«, 1953-56.

Af Knud Holch Andersen

»Boligsituationen er stadig så dårlig, at den tidligere realskole, en gammel sparekassebygning og en del barakker i byens nordlige udkant anvendes som husvildeboliger. Der agtes nu opført flere barakker. Byen er præget af en betydelig sammenstuvning i gamle huse i den indre bydel, men har dog i de senere år udvidet sig noget mod syd og sydvest. (Byen) bærer stærkt præg af, at byggeskikken for blot få år tilbage var meget beskeden, idet trappegangene er dårlige, og der ofte ikke er entré til lejlighederne«.

Sådan bedømte amtslægen boligsituationen i Nykøbing - ikke ved århundredeskiftet, som man kunne fristes til at tro - men i 1950. Gennem en årrække både før og efter 1950 blev den barske dom gentaget med enkelte variationer; i 1949 blev det f.eks. fremhævet, at »også køkkenforholdene er mange steder primitive, som regel uden egentlig spisekammer«.

Husvildeproblemet var ikke sådan at komme til livs. Så sent som i 1969

var 49 familier med 107 voksne og 76 børn under såkaldt kommunal boligforsorg.

Dagrenovationen var ikke for god i begyndelsen af 50'erne; affaldet blev tømt i åbne vogne og »papirstumper flyver omkring, især i hovedgaden«. Dertil kom den hygiejnisk set endnu mere betænkelige kendsgerning, at natrenovationen stadig spillede en betydelig rolle i byen. I 1950 var der 350 latrintønder i funktion - i 1945 havde der været 600 - og natrenovationen ophørte først i 1958.

Først med boligtællingen i 1960 kan man få et samlet statistisk overblik over boligstandarden. Af de 3.120 boliger i Nykøbing M. købstad blev de 2.277 fortsat opvarmede ved kakkellovne o.lign., og 2.138 var uden bade faciliteter af nogen art. Standarden var på disse områder dårligere end i landet som helhed, hvor ca. 50% af boligerne havde centralvarme og bad.

Omkring en trediedel af boligerne var på ét eller to værelser; en anden trediedel var tre-værelses og den sidste trediedel på mere end fire værelser.

Byens befolkningstal var næsten det samme i 1960 og i 1980 (henholdsvis ca. 9.300 og 9.500 indbyggere). Men nykøbingenserne anno 1960 måtte klare sig med næsten 1.000 boliger mindre end befolkningen i 1980.

En af forklaringerne herpå er den ændrede befolkningssammensætning. 1950'ernes Nykøbing var mylderende fyldt med børn - i 1950 var antallet af børn under 14 år 2.523. Til gengæld var der ikke så mange i bedsteforældre-generationen; der var i 1950 kun 950 personer over 65 år. I 1980 var børnetallet under 2.000, men der var dobbelt så mange ældre over 65.

Bolignød

Den herskende bolig mangel var et hovedtema i efterkrigstidens politiske debat. En af besættelsestidens alvorlige konsekvenser var en kraftig opbremsning i boligbyggeriet, dels som følge af manglende ressourcer og værnemagtens omfattende militære anlæg, dels fordi de kraftige prisstigninger holdt investorerne tilbage; de frygtede et efterkrigs-prisfald som det, man havde oplevet efter første verdenskrig.

Med den stærke vækst i børnetallet i sidste halvdel af 40'erne blev bolig mangel en alvorligt socialpolitisk problem; samtidig blev det umuligt at gennemføre de saneringsplaner, man havde udarbejdet allerede i 30'erne; det var først i slutningen af 60'erne, der blev råd til at fjerne de usunde dele af bolig massen.

Det viste sig at være en vanskelig opgave for Christiansborgs politikere at få sat skub i boligbyggeriet. På den ene side var der en udstrakt er-

Boligslum i Nykøbing synger på sidste vers. Nygade 31 kort før nedrivningen i 1967. Her opførtes Nykøbing-Hallen.

kendelse af, at der måtte sættes betydelige offentlige ressourcer ind for at stimulere byggeriet. På den anden side var regeringerne tilbøjelige til at dæmpe byggeriet for at modvirke inflation og underskud i forhold til udlandet. Først i 50'ernes allersidste år nede boligbyggeriet samme niveau som i 30'erne. Men så gik det også stærkt, og 60'erne og 70'erne oplevede et byggeboom uden sidestykke i Danmarkshistorien.

Boligforeningernes gyldne tid

Grundlaget for efterkrigstidens boligpolitik blev lagt med boliglovene af 1945, der bærer stærkt præg af den tidlige efterkrigstids vision om social solidaritet. Huslejen blev låst fast på niveauet fra slutningen af 30'erne og nybyggeriet blev stimuleret gennem en omfattende, favorabel långivning til boligselskaber- og foreninger. Statslånene kunne dække op til 97 % af byggeprisen, og renten var 2,2 % - det halve af markedsrenten. En del af de følgende års sociale boligbyggeri blev gennemført af få store, landsdækkende selskaber, men samtidig blev der skabt en bred, demokratisk boligbevægelse i form af lokale boligforeninger. I 1945 havde Fællesorganisationen af Almennyttige Boligselskaber omfattet knap 100 foreninger; i midten af 50'erne omfattede den mere end 300.

Denne bevægelse har sat sit tydelige præg på efterkrigstidens Nykøbing. Det gælder Socialfilantropisk Byggeselskabs ejendomme på Enghavevej, og det gælder Nykøbing M. Andelsboligforenings Højbro- og Mølløvænge-projekter. Det er solide byggerier på håndværksmæssig basis; det industrialiserede etagebyggeri slog først igennem i sidste del af 60'erne. Arkitekturen er nøgtern og funktionel; det drejer sig om moderne arbejder- og funktionærfamiliers livsudfoldelse: sol ind ad vinduerne og på altanen, badeværelse, centralvarme, børneværelse og plads til leg.

At det først og fremmest blev etagebyggeri har både ideologiske og økonomiske forklaringer. Et overvejende antal boligforeninger - det gælder også Andelsboligforeningen i Nykøbing - var nært knyttet til Socialdemokrati og fagbevægelse, og her var fællesskabstanken endnu i højsædet. Men dertil kom, at omkostningerne ved etagebyggeri både i ma-

Den gamle sparekasse på Kirketorv. Her boede en del af de husvilde familier i 50'erne. Nedrevet 1960.

terialer og i vejanlæg m.v. var 50% mindre end ved enkelthus-byggeri. Etagebyggeriet var simpelthen den mest effektive udnyttelse af de knappe ressourcer.

Parcelhuset.

Tilbage fra mellemkrigstiden har arkitekter og byplanlæggere været delt i to stridende lejre: tilhængerne af det fællesskabsprægede etage- eller rækkehusbyggeri overfor tilhængerne af det individualistiske parcelhusbyggeri. I tiden efter Anden Verdenskrig havde de fællesskabsorienterede planlæggere tidsånden med sig, og de var de toneangivende eksperter bag boliglovgivningen i 1945.

De - og politikerne - havde imidlertid rakt en lillefinger til parcelhuslejen. Man valgte nemlig at fastholde princippet fra 30'ernes boliglovgivning om at yde statslån til mindre individuelt boligbyggeri. Hensigten var at sikre »den mindrebemidlede del af befolkningen, fortrinsvis familier med børn« adgang til at erhverve eget hus. Der var kontrol med familiens kreditværdighed, og samtidig søgte staten gennem långivningen at fremme standardisering og typebyggeri. Ved at lægge loft over håndværkerudgifterne (i 1947 21.500 for et hus i købstæderne) sikrede man sig en passende beskedenhed i størrelse og udstyr.

Det typiske statslåns hus fra midten af 50'erne var på 80 m². Måske

var det opført på traditionel vis i mursten, måske var det opført i elementblokke. Det sidste så regeringen gerne, og der blev ydet statstilskud til den form for byggeri, selv om kreditforeningerne nægtede at belåne elementhusene. Netop da de gode tider for alvor begyndte i 1958, blev denne statslåns politik afviklet. Parcelhusejerne måtte fremover klare sig med skattefordelen og inflationen. Men det viste sig jo også at gå over al forventning. De stadig mere købekraftige danskere blæste på planlæggerens fromme ønsker om samvær og fællesskab. I 60'ernes og 70'ernes byggeboom var det parcelhuspartiet, der vandt.

Parcelforeningen Grøndalsvej

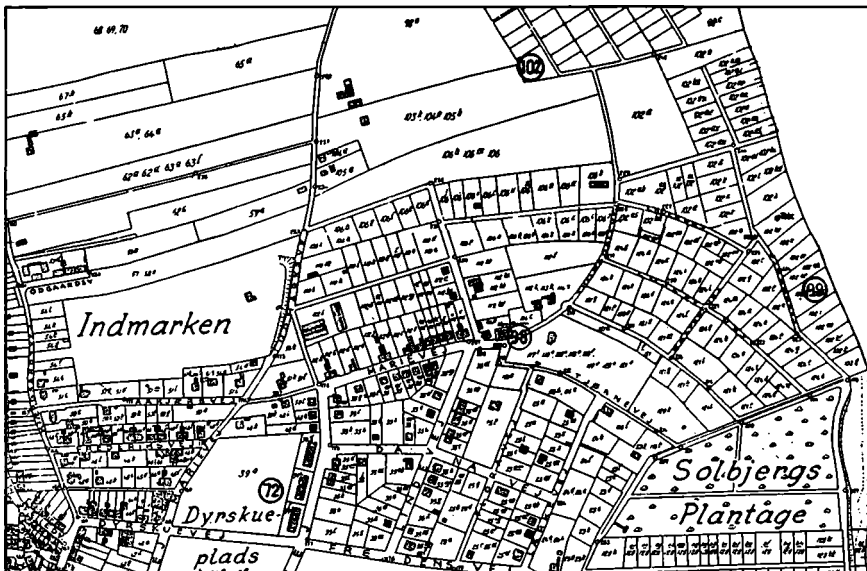
Holder man af mærkedage, kunne man godt udnævne 14. december 1953 til fødselsdag for den nykøbingensiske udgave af efterkrigstidens store parcelhus-eventyr.

Fødslen foregik efter god dansk skik ved en foreningsdannelse. Om aftenen mødtes en flok af byens borgere - tømrersvende, murersvende, en bagersvend, en malersvend, en gartner, en musiker, en telefonmontør, en snedkersvend, en kusk, en blikkenslagersvend, en væver, en støberiarbejder, en slagteriarbejder og adskillige arbejdsmænd. Mødet foregik på Centralhotellet, Arbejdernes Forsamlingsbygning.

De fremmødte stiftede i fællesskab

Øverst: Udsnit af luftfoto, 1954. Grøndalsvej er anlagt og de første huse under opførelse. Nederst: Udsnit af kort over Nykøbing, 1947. Grøndalsvej blev anlagt i den yderste parcel.

en parcellering, hvis formål var at købe jord til udstykning som byggrunde. En arbejdsgruppe havde de foregående halvandet år forberedt sagen. Drivkraften i det hele var Axel Ivan Pedersen, socialdemokrat, afholdsmand, skotøjshandler, borgmester, folketingsmedlem med særligt engagement på det boligpolitiske felt og ledende skikkelse i byens andelsboligforening. Han blev da også formand for den nye parcelleringsbestyrelse.

Idéen bag foreningsdannelsen var at bruge den givne jord- og boliglovgivning til at skabe et helt nyt lille kvarter med små ejerboliger, som stabile folk med små indtægter kunne få råd til at bo i. Ved at definere den ny forening som en »havekoloni«, var det muligt at bruge Statens Jordlovsudvalg som formidler ved jordkøbet, hvorved man opnåede samme fordelagtige vilkår som ved udstykningen af husmandsbrug. Det krævede så til gengæld, at både foreningen som sådan og de enkelte parcelhus-ejere stod som medlemmer af Kolonihaveforbundet for Danmark,

der samtidig optrådte som selvskyldnerkautionist.

Landmand Øjvind Kjærgaard havde tilbudt at sælge et velegnet jordareal, tæt ved Markedsgade, til formålet. Husmand Andreas Søndergaard, Outrup, havde som medlem af Statens Jordlovsudvalg forhandlet med Kjærgaard og presset prisen ned med en tiøre til 60 øre pr. kvadratalen. Den samlede pris på jordhandelen ville blive 55.000 kr. Desuden skulle der optages et lån i Morsø Sparekasse til dækning af kloakering, vej anlæg, beplantning med videre. Disse fællesudgifter skulle betales af medlemmerne gennem kvartårlige bidrag. Foreningen blev stiftet og de forberedende dispositioner enstemmigt godkendt. Bestyrelsen kom, udover borgmesteren, til at bestå af Svend Simonsen, Anker Hald, Carl Mortensen, Anton Christensen, Vagn Aage Laursen og Gertrud Haurum. Under eventuelt havde man en længere diskussion om beplantningen, men blev enige om, at »det var bedst, billigst og kønnest« at lave det ensartet; det blev så naur som skillehegn

og tjørn som yderhæk. Også her kunne der formentlig hentes tilskud, nemlig fra Planteavlforeningen.

Der var ikke langt til handling, for borgmesteren kunne meddele, at Kjærgaard ville vinterpløje i de kommende dage, og landinspektør Jarly sætte pæle op; de enkelte parceller ville blive nummererede, og allerede næste søndag kunne familierne lægge spadsereturen rundt om Kjærgaards mark for at tage deres nyerhvervede jordstykke i øjesyn; og det har de nok også gjort!

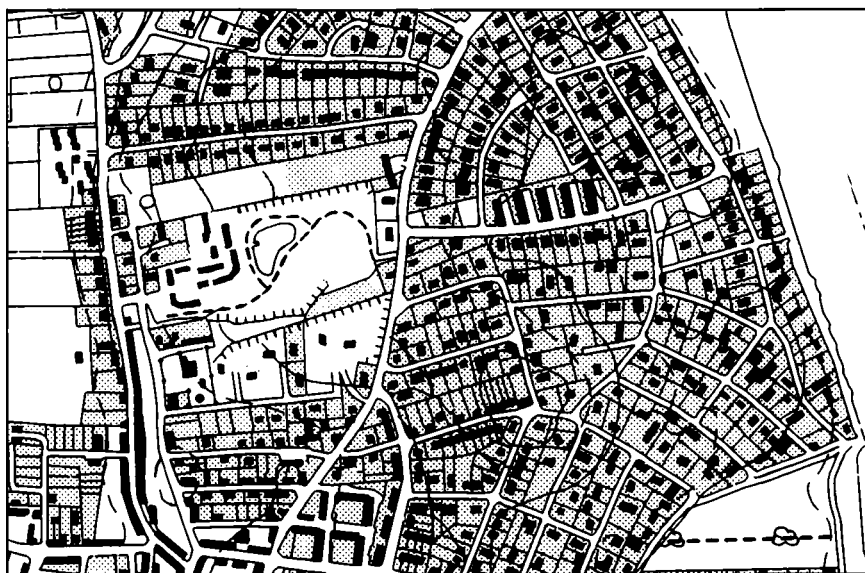
Generalforsamlingen sluttede med, at landsretssagfører Gunnar Nielsen rettede et par ord til Axel Ivan Pedersen: »Dette resultat skyldes udelukkende borgmesterens initiativ og indsats, og vi tilkendegiver borgmesteren vores anerkendelse for det arbejde, han har præsteret.«

Elementbyggeri

I marts 1954 var jordhandelen endelig afsluttet, og bestyrelsen indhentede tilbud på kloakerings- og vejarbejdet, der foregik i løbet af forårs månederne. Også kunne det egentlige byggeri begynde. Byggeriet blev finansieret med statslån og måtte derfor opfylde en række særlige krav og begrænsninger. Nogle valgte at bygge traditionelt i røde mursten, men mange dristede sig til at anvende de helt moderne og endnu ret uprøvede betonelementer. Firmaet »Dansk Durisol« i Nørresundby havde udviklet et system af letbeton-elementer, der netop opfyldte de særlige krav, boligministeriet stillede for at yde statslån. Fordelene ved elementbyggeriet var dels, at det ikke krævede faglærte murere - og dem var der mangel på i 50'erne - og samtidig egnede sig godt til selvbyggeri. Dels kunne byggetiden afkortes væsentligt - helt ned til 3 måneder - da ydervæggene ikke som ved traditionelt byggeri skulle gen-

Øverst: Udsnit af luftfoto af Nykøbing, ca. 1970. Grøndalsvej er blevet et etableret kvarter med velvoksne hække.

Nederst: Udsnit af bykort, ca. 1970. Husene på Grøndalsvej ligger pænt på række.

nem en lang tørringsperiode. Og det sparede jo på byggerenten. Endelig kunne der indvindes plads, da ydermurene kun fyldte 21 cm.

Det utraditionelle byggeri blev betragtet med en god portion skepsis og mistro af nykøbingenserne. Og da der faktisk opstod en del problemer med dårlig isolation og indtrængende regnvand, kunne man jo kun blive bekræftet i troen på, at rigtige huse skal bygges i mursten. Måske var det ikke byggeprincippet i sig selv, der var noget i vejen med - det har jo også gået sin sejrsgang siden da. Måske har man undervurderet de særlige krav, elementbyggeri stiller til præcision i opstillinger, inddækning med videre.

Fyrre år efter

En tur ned ad Grøndalsvej kan dokumentere, at byggeriet ikke har været helt umuligt. Husene står stadigvæk - som monumenter over den tidlige velfærdsstats boligpolitik. Senere tiders velstandsstigning kan også ses i form af tilbygninger og forbedringer, men adskillige huse fremtræder stadigvæk i den originale skikkelse. De små huse gemmer sig i dag bag velvoksne hække; Grøndalsvej er blevet en idyl, omgivet af by. Oprindeligt lå de ubeskyttede for vejr og vind uden for den lille bys trygge fællesskab. Det er beskedne huse, både i det ydre og i det indre. Det var det også i 1954. Byens borgerskab byggede helt anderledes villaer. Men der var badeværelse, centralvarme og mulighed for børneværelse. Når man kom fra en lille lejlighed i Fjordgade eller Asylgade var fremskridtet håndgribeligt.

Og så blev man sin egen herre. Der er noget næsten symbolsk i, at parcellforeningen Grøndalsvej er forbundet gennem husmandsbevægelsen gennem Statens Jordlovsudvalg

og med Kolonihaveforbundet for Danmark. Kombineret med det industrialiserede typehusbyggeri er det fortid og fremtid, der mødes. Den moderne parcelhusejer er ikke opstået af ingenting; han - og hun - er moderne udgaver af den gamle drøm om at råde over egen jord og bygge hus og hjem på det.

Anvendt materiale

Boligmarked og boligbyggeri. Det økonomiske råd, 1970. Det fremtidige boligbyggeri. Betænkning afgivet af indenrigsministeriets byggeudvalg af 1940 - 1945.

Folketælling 1950. Statistiske Meddelelser 4.rk., 162.bd., hefte 2.

Folke- og boligælling 1960. Statistisk tabelværk 1963, III.

Folke- og boligælling 1970. Statistisk tabelværk 1973, V.

Folke- og boligælling 1980. Statistisk tabelværk 1982, II.

Medicinalberetning for Thisted Amtslægekreds, 1945-69.

Nygaard, Erik: Tag over hovedet, Kbh., 1984.

Registratur over artikler i Morsø Folkeblad: diverse artikler vedr. Andelsboligforening og byggeri på Grøndalsvej. Morsø lokalhistoriske Arkiv. Parcellforeningen Grøndalsvejs arkiv. Morsø lokalhistoriske Arkiv.

Nykøbing Mors befolkning og boliger 1950-80.

År.	Befolkning	Antal boliger	Heraf		
			én-fam.	to- fam.	etage.
1950	9.155	2.911			
1960	9.326	3.120	1.230	716	1.091
1970	9.066	3.459	1.878	465	1.055
1980	9.503	4.039	2.678		1.290

Kilde: folketælling 1950; boligællinger 1960-80.

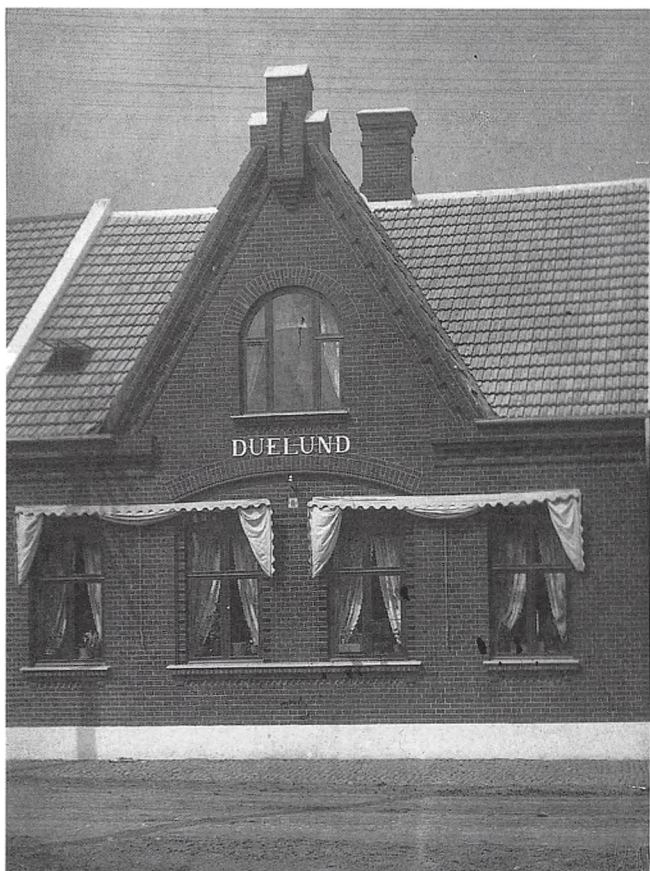
I stadsen i atelieret. Fotografen var Mette Pedersen, Ø. Assels. Pigerne mangler navne!

»Skønne Ungdomsveninder« står der på billedets bagside. Veninderne er Johanne Kibsgaard og Anna Sørensen, Solbjerg Central.

Fire unge herrer hos fotografen, ca. 1920. Fra venstre: Ingvard Bak, Sundby, Vang Nielsen, Hurup, Jens Kobæk, Tødsø, Peter Bak, Sundby.

»Duelund«, Vesterbro 6, fotograferet ca. 1915, da kreaturhandler Vangsgaard med familie boede her.

Billedet er fra Langebæksgade 13, ikke fra USA. Men bygherren var tydeligt nok blevet inspireret af sit ophold i staterne. Billedet fra ca. 1914, huset har siden fået andet tag.

Else Majgaards forretning på Nørrebro, Nykøbing. Her blev handlet med trikotage.

*Fra Vestergaard i Flade.
Øverst Steffensen med sine
heste, nederst tærskværket.*

Hvem er familien med hesten?

Kristian Lilleriis' ejendom i Tøving, Gyldagervej 8.

Tre generationer fotograferet ved deres hjem ca. 1900. Men hvem og hvor?

Hovedgården Sø

Af C. C. Mansa, ejer af Sø 1881 - 1911

Bogværket »Beskrivelse af landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 til Nutiden« bind to, der udkom i 1896, skrevet af I. B. Kraup, beskriver driften af de store gårde i det nordlige Jylland. Godsejer Charles Christian Mansa har i dette bind skrevet om driften af hovedgården Sø i midten af 1890'erne. Nedenstående artikel er et uddrag heraf. Omtalen af kornavlens og besætningen er ikke medtaget. Mansa, der havde gennemgået officersskolen og senere uddannet sig til landmåler, blev i 1860 ansat af Nykøbing byråd til at tegne det første kort over byens gader og ejendomme med matrikel numre. Mansa blev 1862 gift med Karen Sonnesen, datter af Sigbrith Sonnesen, der ejede Sø fra 1860 til sin død i 1881. Efter svigermoderens død overtog Mansa Sø, som han ejede til sin død 1911.

Hovedgården Sø i Morsø Nørreherred har nyt Hartkorn 17 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdkr. og et Tilliggende af 254 Tdr. Ld. geometrisk Maal.

Jorderne bestaa hovedsagentlig af sandblandet Muldjord med Kvægler til Underlag, men er forøvrigt med

Hensyn til Muldlagets Dybde af højst ulige Beskaffenhed. Mod Nordvest findes det for Mors karakteristiske Moler, som under gunstige Vejrforhold er meget frugtbart, men ogsaa vanskeligt at dyrke. Et enkelt Sted bryder Cementstenene, der høre til forannævnte Formation, frem i Jordens Overflade, men benyttes ikke. I samme Terræn findes ogsaa - dog kun pletvis - en meget fed Mærgel. Da Gaarden i sin Nærhed ejer en Lod med fortrinlig Mærgel har Gaardens egen Mærgel ikke hidtil i større Udstrækning været anvendt. Ved Gaardens østlige Grænse findes ogsaa Mærgel, dog af mere sand- og kalkholdig Art end hin, der af Hensyn til Transporten har fundet nogen Anvendelse paa de fjerneste Indtægter af Gaardens Mark.

Markerne ere i det Hele temmelig jævne med fortrinligt Fald mod Syd, men have, da de kun ere fjernede et Par Tusinde Alen fra Limfjorden (den saakaldte Thisted Bredning), en meget udsat Beliggenhed for Vestenvinden. Mod Nordøst findes et mindre Bakkeparti.

Af Eng. Kjær og Tørvemose findes c. 20 Tdr. Ld. Resten er nu Agerland, fraregnet Have, Plantage og Gaardsplads.

Ved Skjøde af 24. April 1772 blev Jens Stadel Ejer af Sø. Kjøbesummen androg 2750 Rdlr. Nogle Aar efter, den 17. Juni 1786 kom han ligeledes i Besiddelse af Ullerup, hvor han tog Ophold. Han drev da begge Gaarde i Forening indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede. Indmarken til Sø dreves da i 11 Indtægter, hvoraf 5 aarlig til Kornsæd, hvorimod Udmarken, der tildels var lyngdækket, dreves uden bestemt Orden og sjældent eller aldrig blev gødet. Da der var komplet Gods baade til Sø og Ullerup, udførtes alt Arbejde lige til Midten af dette Aarhundrede ved Hoveri. Gaarden var indtil 1812 forpagtet til Stadels ældste Søn, Løjtnant Andreas Stadel. 1811 opgives

Udsæden til 35 Tdr. Vinter- og Vaarug, 25 Tdr. Byg, 10 Tdr. hvid og 80 Tdr. sort Havre, samt 1 Td. Ærter, Høavlens til 75 Læs à 50 Lispd.. og Besætningen til 14 Arbejdsheste og Plage, 16 Køer, 60 Stude, 70 Faarehøveder og 4 Svin; det aarlige Opdræt endelig til 2 Føl. 2 - 3 Kalve og 60 Lam. Under Sø laa dog paa dette Tidspunkt Parcelgaarden »Møllehave«, der senere i 1825 blev skilt fra Hovedgaarden, som dertil afgav godt 6 Tdr. Hartkorn, der senere i 1862 ved Sø's Udparcellering er blevet yderligere forøget. Ved Andreas Stadels Død den 4. Juni 1812 overtog den yngre Broder, Frederik Stadel, Forpagtningen af Sø og forblev her til 1820, da han efter Faderens Død i Marts nævnte Aar flyttede til Ullerup, hvis Bestyrelse han overtog, indtil han den 10. Januar 1831 ved Moderens Død blev Eneejer af begge Ejendomme. Sø blev fra dette Tidspunkt bestyret af en Avlskarl indtil Slutningen af Trediveerne, da Justitsraad Frederik Stadels eneste Søn Jens Stadel fik Gaarden i Forpagtning. Sø var i hele det ovenanførte

Karen Mansa, født Sonnesen. Født 9. juli 1838. - død 6. nov. 1913.

Charles Christian Mansa. Født 15. nov. 1835. - død 1. juni 1911.

Tidsrum (siden 1786) blevet stedmoderlig behandlet, men blev nu af Jens Stadel, som var en meget dygtig Landmand, sat i god Drift. Han opbrød en stor Del af Heden og satte ved sit Studehold (i hans Faders Tid holdtes særlig Faar) Jorderne i god Gødningskraft. Da imidlertid ogsaa han flyttede til Ullerup, blev Sø paany bortforpagtet, hvad der blev Gaarden til ringe Baade. Da den nuværende Ejer i Foraaret 1862 overtog Sø som Forpagter (siden 1881 som Ejer), var Gaarden i en meget daarlig Forfatning. Jorderne vare fulde af Sener og af alskens Ukrudt, særlig Pileurt, Agerkaal og vild Spergel. Græsningsen var dertil meget ringe og paa flere af de paa Heden opbrudte Marker begyndte Lyngen at vise sig. Fra gammel Tid laa enkelte Agre spredte i de med Pors og Lyng dækkede Overdrev, men mest karakteristisk var dog den Mængde Vandhuller og Sige, der overalt fandtes paa Marken, baade i den dyrkede Jord og de endnu uopdyrede Arealer. Endvidere fandtes en Masse store og smaa Agersten, Alt et sikkert Tegn paa, at Jorderne aldrig havde været under Kultur. Med Rette troer man derfor at turde udtale, at Sø i Begyndelsen af Tredserne var en raa og ualmindelig forsømt Gaard.

I 1861 blev her opført en ny Hovedbygning, og Aaret efter paabegyndtes Opførelsen af nye Avlsbygninger. Dels vare de ældre Bygninger meget uhensigtsmæssige og forfaldne, dels var Beliggenheden af Gaarden i Udkanten af Marken mindre heldig. I Sommeren 1862 fuldførtes Staldbygningen og Laden.

Om Efteraaret samme Aar foretoges en nøjagtig Opmaaling af Marken, som inddeltes i 9 lige store Vange. En Del gamle Veje fra Hoveritiden nedlagdes og nye Veje anlagdes, hvorved flere besværlige og kostbare Opfyldninger gjordes nødvendige. Da Markerne ikke vare indhegnede og Grænseskellene løb i utallige Bugter, foretoges en Regulering af disse og der paabegyndtes Anlægget af et solidt Jorddige. Dette Arbejde blev senere forsat, og i Løbet af et Par Aar blev der opført ikke mindre end 3000 Favne Jorddige, som i Arbejdsløn kostede 33 Øre pr. løbende Favne, altsaa ialt 1000 Kr.

I Aaret 1863 opførtes et Svinehus, et Tørvehus og en Smedje. I de næst-

følgende Aar byggedes et Mejeri, en Faaresti og en Vognport til Arbejdsvogne og Avlsredskaber, og senere er der foretaget forskellige Forbedringer i Husenes Indretning.

Den første Grundforbedring, der meldte sig, var Dræningen, hvortil Markerne trængte i høj Grad. Dette Arbejde paabegyndtes derfor allerede i Foraaret 1863 og fortsattes i de følgende Aar, indtil hele Marken, med Undtagelse af nogle faa Tdr. Ld., var fuldstændig afsivet.

Man havde været saa heldig at sikre sig en meget indsigtfuld og dygtig Drænmester, der havde lært sin Profession i England, og man fik Arbejdet baade solidt og (sammenlignet med senere Priser) forholdsvis billigt udført. Afstanden mellem Ledningerne var, saavidt det erindres, 30 Alen og Dybden 9 Kvarter. Paa Rørens Dimensioner blev Intet sparet og fra Krabbesholm og Futtrup Teglværker fik man godt brændte, glatte og Fuldmaals-Drænrør. Foruden Daglejere fra Egnen anvendtes en Del svenske Arbejdere og enkelte Arbejdskolonner fra Provstiet i Holsten. De Sidstnævnte, som kom herop efter Krigen 1864, vare navnlig dygtige. Med Resultatet var og har man altid senere været vel tilfreds. Hele Marken »de 1000 Søers Land« blev fuldkommen tør og sund til Gavn for Jordens rettidige Behandling og til ikke ringe Gevinst ved Inddragningen af mange frugtbare Pletter under Driften. Skjøndt 30 Aar nu ere forløbne, har man kun havt yderst (faa og da navnlig i Sigene, hvor Rørene ligge grundt og let fyldes med Græsrodde) Forstoppelse af Drænrørene, og det er egentlig kun ved Udløbene, at der ved uvorne og kaade Drenges Skarnstreger er sket nogen egentlig Skade. Derefter stod Mærglingen for Tur. Som ovenfor anført ejer Gaarden en c. 1000 Alen Nord for dens Grænse beliggende Grav med ganske fortrinlig Mærgel, som især viser en forbausende Virkning paa Kløver og Ærter, som overhovedet uden den ikke kunne gro paa Sø's kalkfattige Jord. Mærglen var imidlertid vanskelig at læsse og sprede. Hertil kom, at Opkjørslen fra den dybe Grav var meget besværlig, og den var i meget fugtig Vejr ligefrem ufremkommelig. Heste og Vogne lede derfor meget ved dette Arbejde, og paa Grund af

den forholdsvis lange Vej og med den indskrænkede Arbejdskraft, som man, naar ikke det øvrige af Gaardens Arbejde skulde forsømmes, raadede over, var det ikke muligt, hvor ønskeligt det end kunde været, at faa Mærglingen afsluttet i første Rotation. Hertil kom, at der ved Mærgelen, skjøndt denne som Regel laa udsat for Vinterfrostens Indvirkning, blev tilført enkelte af de sidst mærglede Marker en Del Følfod, som senere pletvis have udbredt sig meget stærkt og trods mange Anstrængelser har det ikke været muligt senere at faa dem udryddede. Paa de fjernest beliggende Marker har man anvendt (foruden Gødskning med Kridt) en mere sandblandet og kalkholdig Mærgel, der ganske vist ikke er saa god som den først omtalte Lermærgel, men paa den anden Side heller ikke belemrer Markerne med Ukrudt.

Hvad angaar Dybpløjningen, hvis Virkning afhænger af Undergrundens Beskaffenhed og den Gødningsmasse man raader over, da har Erfaringen vist, at man i saa Henseende ikke kan være forsigtige nok. Man har forsøgt baade Reol- og Undergrunds-Plove, men hurtigt opgivet Brugen af disse Redskaber, hvis Virkning ikke har staaet i Forhold til Ulemperne og Besværlighederne ved deres Anvendelse. Som Regel kan man sige, at Pløjningen paa Sø udføres til 8 Tommers Dybde, paa Udmarken selvfølgelig lidt grundere.

Af Hensyn til de med Ukrudt fra gammel Tid saa stærkt belemrede Marker, har Renbrakken paa Sø været en ligefrem Nødvendig hidtil, og selv nu, da man saa nogenlunde har faaet Bugt med Agerkaalen og Senegræsset, anser man den for en uundværlig Støtte for et rentabelt Agerbrug. Dyrket Brak vil paa denne Egn vanskelig med Fordel kunne anvendes, selv paa Jorder, der ere i god Kultur og hvor den dertil fornødne Arbejdskraft haves, thi Erfaringen her viser, at naar Renbrakken afløses af Halvbrak eller af dyrket Brak, bliver det ikke blot vanskelig at holde Jorderne rene, men Godheden af Afgrøderne aftage.

Inddæmninger og Udtørninger ere ikke foretagne paa selve Gaarden. En 220 Tdr. Ld. stor Sø »Hundsø« kaldet og beliggende i Kommunen, hvortil Sø havde Fiskeri- og Jagtret-

Hovedgården Sø.

ten, er derimod med stort Held og med forholdsvis ringe Bekostning for en Snes Aar siden udtørret af de Søen tilgrænsende Lodsejere, der herved indvandt et ualmindeligt værdifuldt Aktiv. Udtørringen skete ved en almindelig Kanal fra Søens laveste Punkt Østpaa til Limfjorden, og blev tilendebragt paa mindre end 1 Aar.

Af Overdrev, Hede, Kjær, gamle Gaard- og Havepladser er her i Aarenes Løb opdyrket 50-60 Tdr. Ld. Fremgangsmaaden herved har været følgende: Efterat det paagældende Jordstykke var blevet drænet, blev der om Efteraaret pløjet rundt paa det (altsaa ikke i Agre). Sommeren derefter udgravedes større jordfaste Sten, alle gamle Jordvolde, der fandtes fra gammel Tid en stor Mængde Indelukker, der havde været benyttede til Stude- og Faarefolde sløjfedes eller anvendtes til Fyld i de mange Huller, hvorfra der formentlig er taget Væggeler baade til Gaarden og Naboerne. Derefter paaførtes Mærgel og Foraaret efter, saa tidlig som man for Tællen (Overfladens Frysning) Skyld kunde komme i Jorden, foretoges 2den Pløjning, hvorefter Brakningen tog sin Begyndelse paa sædvanlig Vis. I Almindelighed har Jorden efter den anførte Behandling været let at få skjørnet, men i modsat Fald har

man, naar Jorden ikke var fuldt ud skikket til Vintersæd, som første Kjærv taget Grønjordhavre. Opdyrkingen har naturligvis været et særligt for hestene besværligt Arbejde, men det har Lønnet sig godt, og man har især i de to første Rotationer selv paa mindre god Jord havt udmærkede Afgrøder af Korn og Kløver.

Da den nuværende Ejer overtog Sø fandtes af Haardbundseng nogle mindre Arealer, der tilsammen gave 10-20 Læs godt Hø. Efterhaanden som Dræningen er skreden frem, ere disse blevne indlemmede under de tilstødende Agre og danne nu de frugtbarste, men ganske vist ogsaa mest urene Partier i Marken. Af Kjæring, hvoraf en Del benyttes til Tørveskjæring, findes c. 20 Tdr. Ld.

I tidligere Tid var en stor Del af dette Kjær (tidligere en Sø, hvorfra Gaarden har sit Navn) til langt hen i Sommeren bedækket med Vand eller vandfyldt og, kun i meget tørre Aaringer tilgjængeligt for Mennesker og Dyr. Hanstholm Aa, der danner Kjærets (og Gaardens) Grænse og i vestlig Retning løber til Limfjorden, var stærkt tilgroet og vanskeliggjorde ved utallige Bøjninger Vandets Afløb, saavel som Afledningen fra de tilgrænsende Kjærstrækninger og Tørveskifter. Efterat have opnaaet de

tilgrænsende Lodsejeres Tilslutning blev Aaen reguleret, oprenset og fordybet, saa at man – om end paa Grund af Aaens ringe Fald ikke fuldstændig – blev Herre over Vandets Afløb. For Sø's Part lod man derefter gennem hele Kjæret kaste en 4 Alen bred Grøft, der udmunder i Aaen og samtidig danner Fortsættelsen af Gaardens største og vigtigste Hoveddræn, der ender med 6 Tommer Rør. Siden er for yderligere at tørlægge Kjæret gravet en del Grøfter. Dette Arbejde, som iøvrigt, da Grøfterne ved Kjærets Sænkning (det svømmer for en Del paa bundløst Vand) efterhaanden skride sammen, snart maa gjentages, fik man forholdsvis billigt udført mod at give Arbejderne de halve Tørv og saaledes, at disse uden andet Vederlag besørgede alt Arbejdet ved Æltningen af Tørvene.

Ved de nævnte Grøfter og ved aarlig at passe en forsvarlig Oprensning af Aaen, blev Kjæret efterhaanden nogenlunde fast tilgængeligt. Samtidig forsvandt Mosset og de Halvgræsser, som hidtil havde udgjort Græsbestanden, og der begyndte at avles ret værdifuldt om end ikke meget rigeligt Hø (1-1 1/2 Læs pr. Tdr. Ld.) Ved Gravningen af Grøfterne traf man ved Landsiden paa rent

Strandsand, som man med forbausende god Virkning har benyttet til Overgødskning. Aaret efter var Bunden vrimlende fuld af vild Kløver, hvis Fremkomst man aldrig har kunnet finde nogen tilfredsstillende Forklaring paa. Efter nogle Aars Forløb afløstes dog Kløveren af flere gode selvsaaede Græsarter. Ved Landsiden, hvor Kreaturerne i gamle Dage havde kunnet færdes, fandtes en Del Tuer, som man lod sløjfe og anvendte i Kompostmøddingen. Forøvrigt er al Gaardens Askegødning i mange Aar bleven spredt i Kjæret, hvorved Græsningen kjendelig har vunden baade i Kvantitet og Kvalitet. Da man fra Erslev Kjær (paa Mors) havde set overordentlige smukke Resultater af artesisk Boringer i Landingen, hvorved Vand i rigelig Mængde med en forholdsvis ringe Bekostning var skaffet tilveje til Overvanding, og da de lokale Forhold ved Sø Kjær meget ligne de, der findes paa dette Sted, har man ogsaa her ladet forskellige Boringer, der dog alle – en enkelt undtaget – faldt uheldigt ud. Man har nu under Overvejelse at lade en Grøft kaste rundt i hele Landingen, altsaa paa tværs af Faldet, hvorved Kjærets fuldstændige Afsivning efter Sagkyndiges Mening bedre ville opnaaes, og fra hvilken samtidig en Overvanding vil kunne bygges.

Nedenfor nævnte Redskaber og Maskiner anvendes her i Bedriften:

Plove af Morsø bekjendte fortrinlige Model, Harver, svenske og skotske Jernharver, danske Træ- og Jernharver og Howardsharven, Tromler, glat Trætromle og dobbelt Jern-Ringtromle, Hestehakke og Hyppeplov, Saamaskine, der kan anvendes baade til Korn og Frø, af Krogs i Thorup (her findes ogsaa, men bruges ikke længere 1 Korn- og 1 Frø-Saamaskine med Børster af Alle-rups), Hesteriver, den ene gammel-dags og mindre god af N. C. Christensens i Nykjøbing, den anden, ny og fortræffelig, af Krogs i Thorup, Tærskemaskine, en ældre særdeles god fra Haderslev til to Heste. Da man er Medejers af et 6. Hestes Marschalls Damptærskværk og da man forøvrigt anvender Plejltærskning, særlig af Havren og Rugen, der gøres i Tag, bruger man kun undtagelsesvis i Saatiden (om Efteraaret) den mindre Tærskemaskine, som ikke er

forsynet med Halmryster. Naar man endnu nævner en Frø-Saamaskine til Rodfrugt, en fortrinlig Rense- og Kastemaskine fra Svendborg og en Kornstøvmaskine, (Vindhærpe), mener man at have udtømt hele Rækken. Meje- og Slaamaskiner, Triører, Skrælleplove, Grubbere, Sæddækere m.m., som vel nærmest repræsentere de nyere Maskiner og Redskaber, har man til dels af økonomiske Hensyn dels paa Grund af andre Betæneligheder endnu ikke indført paa Sø.

Staldgødningen opbevares paa sædvanlig Maade under aaben Himmel, Hestegødningen og Kogødningen hver for sig, hvad der naturligvis er mindre heldigt. Møddingpladserne ere brolagte med svag Heldning ind mod Midten. Hvert Efteraar anbringes omkring Kostalds Møddingen et Jorddige, der kjøres ud samtidig med Gødningen. Aske og Kjøkkenaffald opbevares i en særskilt Mødding. Med Hensyn til den flydende Gødning er der ikke truffet særlige Forholdsregler. Man har tidligere haft en stor muret Kumme, hvor al Ajlen fra Kostalden løb i og hvorfra den oppumpedes og i en Ajlevogn kjørt bort og spredtes paa Græsmarken. Anlægget var imidlertid ikke heldigt og er senere atter forladt. Der strøes ganske vist meget stærkt og anvendes ogsaa en Del Tørvesmuld for at opfange Ajlen, men meget af den flydende Gødning gaar dog tabt til stor Skade for Gaarden. Overhovedet er her et af Agerbrugets svageste Punkter, der nødvendig bør rettes. Bygningernes Beliggenhed, særlig med Hensyn til at skaffe tilstrækkeligt Fald, er imidlertid ikke heldig, og det vil kræve en meget betydelig Udgift at faa Alt ordnet paa rette Maade.

I de første Aar efter at den nuværende Besidder havde overtaget Gaarden, anvendtes her Kunstgødning i en temmelig stor Maalestok. Avlen var kun tarvelig, og som Følge heraf slog Staldgødningen ikke til til hele det Stykke, som man efter den lagte Plan hvert Aar skulle indtage under Drift. En Del af de bedste Marker var stærkt udpinte og det var jevnlige nødvendigt at gjøre Brud paa den tidligere Inddeling af Markerne, hvorved disse bleve holdte inde i Drift langt ud over den sædvanlige Tid. Af Kunstgødninger anvendes da særlig sur fos-

forsur Kalk og Benmel i forbindelse med ægte Peru Guano. Da man havde iagttaget den udmærkede Virkning, som de sodede Ler-Skorstene fra den gamle nedbrudte Gaard havde paa Græsvæxten, anvendte man ogsaa i flere Aar Overgødning med Sod, som man fik i forholdsvis store Partier fra Nykjøbing og Thisted, hvor man havde Akkord med Skorstensfejere. Efterhaanden som Gaarden ved Opføringen af hele Avlen kom i bedre Gødningskraft, opgav man anvendelsen af kunstgødninger, hvis Virkning efter den gjorde Erfaring kun er kortvarig og afhængig af mange uberegnelige Forhold.

Som ovenfor anført er Gaarden nyopført i 1861 og følgende Aar. Alle Bygninger ere solide og opførte af gode Materialer. I Vaaningshuset er anvendt 2 Stens- og i alle Udhuse 1 Stens Grundmur. Kun i Laden er anvendt 1 Stens Mur med Piller. Tømmeret er forholdsvis svært og overalt i Staldene er der lukket Loft. Vaaningshuset, Svinestien og Smedien, samt Mejeribygningen ere teglhængte, de andre Huse straatækte med undtagelse af en Del af Kostalden, der er belagt med Spaan, hvad dog atter agtes forandret til Straa. I Laden, som er forsynet med meget høje og rummelige, rundbuede Kjøreporte, der er Gjennemkjørsel paa langs ved begge Siderne, hvoraf dog kun den ene benyttes.

Forøvrigt frembyde Bygningerne hverken i Udseende eller Indretning noget Særligt af Interesse. De maa vel nærmest betegnes som »gammel-dags«. De tilfredsstillende saaa nogenlunde Behovet, men ere dog gennem-gaaende, særlig for Kostaldens Vedkommende, for indskrænkede. I Kostalden, hvor Kreaturerne staa med Hovederne imod Ydervæggene paa gammel-dags Maner, er der tillige den Ulempe, at Grebningen paa Grund af Husets ringe bredde (11 Alen) er for smal. Vandingen foregaar om Vinteren inde i Huset paa den Maade, at hvert enkelt Kreatur drives til Vandtruget, som staa i Forbindelse med den i Gaarden beliggende Brønd, der yder rigeligt og fortrinligt Vand. Til Hestestalden er der indledet Vand gennem underjordiske Jernrør. Dog foretrækker man, naar Vejret ikke er ugunstigt, at lade

Hestene vande ude i Gaarden ved Brønden.

Besætningen udgjorde den 1ste November 1892: 13 Heste, hvoraf 2 Føl, af Fækreatureur: 5 Tyre, hvoraf den ene er en Aktietyr, 42 Køer, 15 Kvier og 9 Kalve, ialt 71 Stkr., Faar: 1 Væder, 22 Moderfaar, 15 Beder, 11 Gimmere og 31 Lam, ialt 80 Stkr. og af Svin: 4 Søer, 17 Polte og 14 Grise, ialt 35 Stkr.

I Gjennemsnit tillægges aarlig 1 å 2 Føl, 10 til 12 Kalve og 16 til 20 Lam.

Som regel er her altid rigeligt Græsning til alle Husdyrene. Man holder paa, at Kreaturene sættes paa Græs, inden dette bliver for langt og stridt, hvorimod Hestene først bindes ud, naar den første Foraars-Brakpløjning er tilendebragt. De ældre Tyre holdes paa Stald hele Sommeren igjennem og fodres med Grønt. Ogsaa de sent tillagte Kalve holdes inde til langt hen paa Sommeren. Alle Husdyrene ere tøjrede, men vandes hjemme ved Brøndene. Saalænge Vejret er koldt komme Køerne altid hjem om Natten. Ogsaa naar det er meget varmt, tages de, da de ere meget slemme til at bisse, ligesom Ungkreaturene og Kalvene paa Stald. Selv ved Midsommertid, naar Nætterne undtagelsesvis ere meget regnfulde, eller kolde, komme Kreaturene i Hus. Man tilskriver Overholdelsen af denne Forsigtighedsregel, at Kreaturene her meget sjældent angribes af Forkøleses-Sygdomme. Ogsaa Tuberkulose er aldeles ukjendt paa Sø. Saa ofte Dyrene af en eller anden grund holdes paa Stald, faa de en eller flere Givte Halm eller Hø, ligesom der vaages over, at de altid er strøede godt og at Stalden holdes ren og prober. At der særlig vaages over, at alle Husdyr plejes omhyggeligt med Flytning og Vanding, er en Selvfølge. Om efteraaret sørger man altid for, at alle Husdyrene, særlig Hestene, ikke pines for længe ude til Skade for Helbred og Huld. Saasnart Høsten er endt, gaa baade Kreaturer og faar i løs Drift. Lammene gaa, som tidligere omtalt, ligesom Føllene hele Sommeren løse.

Fodringen om Vinteren har for Hestenes vedkommende tidligere været Hakkelse (Havrekjærv med noget Tilskud af Rugkjærv) samt Kløverhø. Nu faa de løs Havre ca. ½ Skp. pr. Hest, paa Havre- og Rughalmhakkelse samt til Natten en god

Givt Kløverhø. Henimod og under Driften forøges selvfølgelig Maalet af det løse Korn tildels med Rug og Ærter. Om Efteraaret efter Indbindingen gives altid et lille Tilskud af Byg. De Heste, som fedes, faa valset Havre og Gulerødder.

Foderplanen for alle Fækreatureur er omtrent ens: 1, Byg eller Havrehalm, 2, Kløverhø, 3, Hakkelse med Grutning, 4, Vand, 5, Kløverhø, 6, Havrehalm, 7, Hakkelse eller Avner med Grutning og 8, Rughalm. Mængden af Grutning varierer fra 4 Pd. (Kalve og Ungkreatureur) til 8 Pd. (Køer og Fedekreatureur) Desuden faa Kalve og Ungkreatureur ½ Skp. Roer samt 2 Pd. Lindkager daglig.

Faarene faa dagligt 3 Givte Havrehalm og 4 Givte Enghø. Henimod og under Læmningstiden faa Moderfaarene Havrekjærvhakkelse istedetfor Halm.

Mejeridriften er efter de ældre Metoder. Til Flødeafsætning benyttes store emallierede Jernfade fra Carls-hütte ved Rendsborg, dog i Forening med malede Træbøtter. Afkjøling med Is og Vand anvendes ikke, og Kjærningen sker ved en Hestegang Kjærne. Mælkekjælderer er ualmindelig kølig og luftig. Spildevands-Afledningen kunde dog være bedre. Alt Spildevandet maa nemlig oppumpes. Til trods for det gammel-dags Mejerisystem har man altid været og er endnu i Stand til at levere 1ste Klasses Mejeri-Produkter. Særligt ere Mejeriostene fordelagtig be-kjendte over en vid Kreds og have altid været betalte med exptionel høje Priser.

Forøvrigt frembyder Mejeridriften her ikke nogen Interesse udover det Almindelige. Staar det muligt med Hensyn til udbyttet tilbage for Nutidens Mejerier, har man til Gjengæld

været forskaanet for de store Udgifter, som de jævnlige System-Forandringer i disse ville have krævet. Med Hensyn til Finhed og Holdbarhed staa i hvert Fald Smørret her ikke tilbage for det Produkt, der præsenteres i Centrifuge Mejerierne. Og faas her muligt mindre Smør af Mælken, saa opnaar man til Gjengæld saameget bedre Ost.

Folkeholdet, det faste, udgjør paa Sø: 4 Karle, 2 yngre og 1 ældre Røgter, 1 Mejerske og 3 Piger. Desuden fra 1. April til 1. December: 1 Gartner og 1 Dreng til at passe Faarene. Daglejere og Haandværkere efter fornødenhed.

Udgifter til Folkeholdet, som stadig stige Aar for Aar, udgjorde i 1892: Faste Folk 1846 Kr., Daglejere 1015 Kr., Haandværksfolk 339 Kr., ialt 3200 Kr. Desuden faa saavel Daglejere (enkelte Akkordarbejdere undtagne) og Haandværkere som de faste Folk fuld Kost paa Gaarden, hvorved er at bemærke, at Kosten næppe nogetsteds i Landet er saa rigelig og god som paa Mors. Endvidere tilfalder der gifte Folk forskellige »agreements« med Hø og Tørv, med Spanddage og med forskellige Naturalier, enten helt gratis eller dog til meget nedsatte Priser. Værdien heraf ser man sig dog ikke uden forholds-mæssigt Besvær i Stand til nøjagtig at beregne og her opgive. Men det drejer sig paa denne Konto om et ikke saa ringe Vederlag udover den fastsatte Løn eller den betingede Dagleje.

Tjenestefolkene paa Mors ere som Regel flinke, paalidelige og medgjør-lige. Paa Sø har der i hvert Fald altid hersket et godt, for ikke at sige patriarkalsk Forhold mellem Husbonde og Tyende, som forhaabentlig fremdeles vil bevarer.

Afgifterne, som særlig for Kommuneskaternes Vedkommende paa en ængstelig Maade stige Aar for Aar, udgjorde for Sø i 1892:

Hartkorns-, Land-, og Ligningsskatten	283 Kr. 10 Øre.
Assurancen af den faste Ejendom	81 Kr. 12 Øre.
Til Amtsfonden og Vejvæsenet (16 Kr. pr. Td. Hk.)	276 Kr. 00 Øre.
Til Kommunen (17 Kr. pr. Td. Hk.)	293 Kr. 65 Øre.

og desuden følgende Naturalier: 5 Tdr. 3 Skpr. 1 Fdk. Rug, 4 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdkr. Byg, 138 Snese Tørv til Fattigvæsenet og 105 16/20 Snese til Skolevæsenet. Formue- og Lejlighedsskat er ikke medtaget.

Hovedbygningen på Højris

Af Per Bugge Vegger

Fra 1812 til 1865 havde Højris og Glomstrup de samme ejere. 1808 giftede Anders Gjedde fra Glomstrup sig med Ane Marie Galtrup, en datter af Diderik Galtrup, der i 1798 havde købt Højris. Diderik Galtrup og hans hustru Maren Kortbech havde oprindeligt to døtre, men den ene døde, så med tiden overtog Anders Gjedde Højris og en stor formue helt ubeskåret. Anders Gjedde og Ane Marie havde et barn, Diderik Galtrup Gjedde, og han kunne i 1849 overtage både formue og to store gældfrie gårde.

Tiden kunne ikke være bedre for en nyetableret godsejer. Kornpriserne havde siden 1840 været stigende, og det blev de iøvrigt ved med helt frem til 1877. Det var derfor gode år for de store kornproducerende landbrug, og Diderik må have følt sig som en af de udvalgte, der havde alt.

En ting manglede han dog – en

stor, moderne og præsentabel hovedbygning. På Glomstrup stod der et langt murstenshus i en etage opført i 1797, og på Højris stod der et toetagers stenhus fra 1500-tallet, mindre bindingsværkhuse og et mustenshus fra 1820'erne.

Selvom Højris var en meget dårligere gård end Glomstrup, var det alligevel Højris, der blev udvalgt til at gennemgå en stor ombygning og dermed blive familiens faste bosted. En rigtig herregård burde naturligvis have voldgrav, park, ligge naurskønt tæt ved en skov og gerne have gamle, stærke bygninger, der gav stedet et skær af velstand og gammel kultur. Sådan var idealet i 1800-tallet, og ved Højris var der mulighed for, at det hele kunne blive opfyldt.

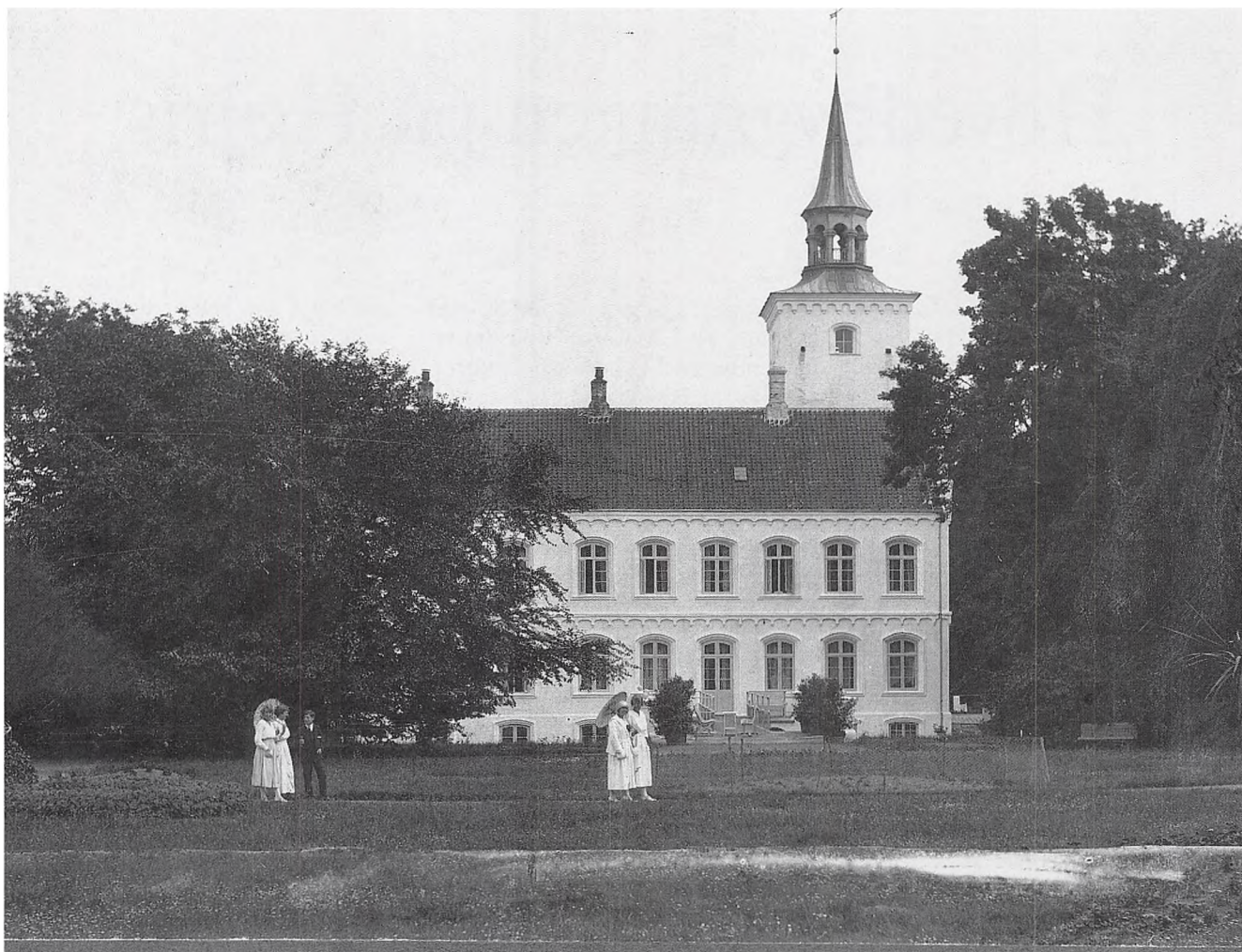
Borgpladsen og det toetagers stenhus var bygget omkring 1550 af familien Sehested. Senere – 1670 – overtog Klingenbergfamilien Højris, og

stenhuset blev helt ombygget. Et udvendigt trappetårn og to hjørnetårne blev nedbrudt, og næsten hele rumindretningen blev ændret. I kælderen blev der bygget køkken, spisekamre og pigekamre. I stueetagen blev der indrettet en dagligstue med træpaneler, og omkring den store brændeovn var der hollandske kakler. Ved siden af dagligstuen lå storstuen med et kostbart svinelædertapet indkøbt i Holland, vestligst på denne etage var der indrettet to gæstekamre, og overalt var der dobbelte fløjddøre. På førstesalen blev der i den østre ende bygget fire soveværelser. I den vestre ende lå husets oprindelige riddersal, men den var der ingen, der tænkte på at ændre.

Stenhuset var slet ikke stort nok til den husholdning, Klingenbergene havde råd til, og derfor blev der opført tre bindingsværksbygninger på borgpladsen nord for stenhuset. I det

Højris ved Diderik Galtrup Gjeddes overtagelse i 1849.

Gjeddes havefløj og tårn.

østre var der kamre og folkestue, i det nordre var der bryggers, kamre for tilrejsende håndværkere samt plads til gårdens grise og fjerkræ, og i det vestre hus boede forvalteren, og her var der også plads til godsets administration.

Bindingsværksbygningerne var selvfølgelig helt forældede og nedslidte, da Diderik overtog Højris. De måtte derfor væltes for at give plads til nye bygninger, men stenhuset og huset fra 1820'erne kunne fortsat bruges. Stenhuset var gammelt, men Klingenbergernes ombygning betød, at det stadig var beboeligt og så var det netop den bygning, der gav det ønskede skær af ælde og soliditet.

I 1858 begyndte ombygningen med nedrivningen af det vestre bindingsværkshus og opførelsen af havefløjen og tårnet. Ved byggeriet skiftede man helt byggestil på Højris. Huset fra 1820'erne blev opført som et traditionelt dansk hus med en sim-

pel grundmuret facade, medens havefløjen blev bygget med en dekoreret facade. Arkitekten var den fremragende H. J. Holm, der på Højris havde et af sine første arbejder. Måske var han inspireret af den hovedbygning, der i 1849 stod færdig på Halsted kloster ved Juellinge. En stor toetagers bygning med høj kælder hvor facadens udsmykning var hentet fra den middelalderlige byggestil – gotikken.

Efter Napoleonskrigenes afslutning i 1815 vågnede nationalismen i Europa. Enhver stat forsøgte at finde særlige kulturtræk, der netop fremhævede deres egen nation, og mærkeligt nok blev det mange steder gotikken, der blev brugt til at fremhæve en særlig national egenart. Således også i Danmark, hvor mange herregårde fra denne periode og heriblandt Højris er opført i »gotisk stil«.

På Højris valgte arkitekten at bruge sengotiske træk, flade buer over vin-

duerne, blændinger på gavlene og takkede gavle. Dekorationer på et hus, der ellers var funktionelt og praktisk indrettet. I kælderen var der pigeværelser og forskellige depotrum. Stueetagen indeholdt en stor forhal med trappe og fem stuer, og på førstesalen var der mange værelser. Indvendigt var der ingen dekorationer i murværket. Moden foreskrev, at alle vægge skulle dækkes af billeder, gobeliner, portierer samt planter, og rummene skulle iøvrigt pakkes med møbler.

Den nye havefløj og det gamle stenhus skulle naturligvis fungere som en helhed. Umiddelbart var det ikke nogen let opgave at løse, for byggede man husene sammen, var indgangen til borgbanken lukket, og et gammelt stenhus bygget direkte sammen med et nyt, moderne hus ville næppe se kønt ud og ville slet ikke danne et harmonisk anlæg. Opgaven blev løst på smukkeste måde ved at

Højris efter ombygningen i 1876.

bygge et 35 m. højt tårn med portgennemkørsel ind mellem de to huse, og næsten som i et moderne motorvejsanlæg var trafikken gennem porten adskilt fra trafikken mellem det nye og det gamle hus, for rummet over porten dannede gangareal mellem de to huse. I 1859 var tårn og havefløj bygget færdige. Det var pragtbygninger, hvor de mest moderne materialer havde fundet anvendelse med bl.a. støbejernsvinduer i tårnet, og en portgennemkørsel, hvor de fladbuede hvælve var støttet af jernbjælker, som man i dag ser det i enhver staldbygning. Dog var der også alvorlige konstruktions- og byggefejl. Skotrenderne mellem havefløjen og tårnet og mellem havefløjen og det nordre hus betød mange og dyre tagreparationer for senere ejere, der alle har prøvet at have regnvand løbende af indervæggene.

En helt utrolig fejl opstod, da man begyndte at rejse murværket til have-

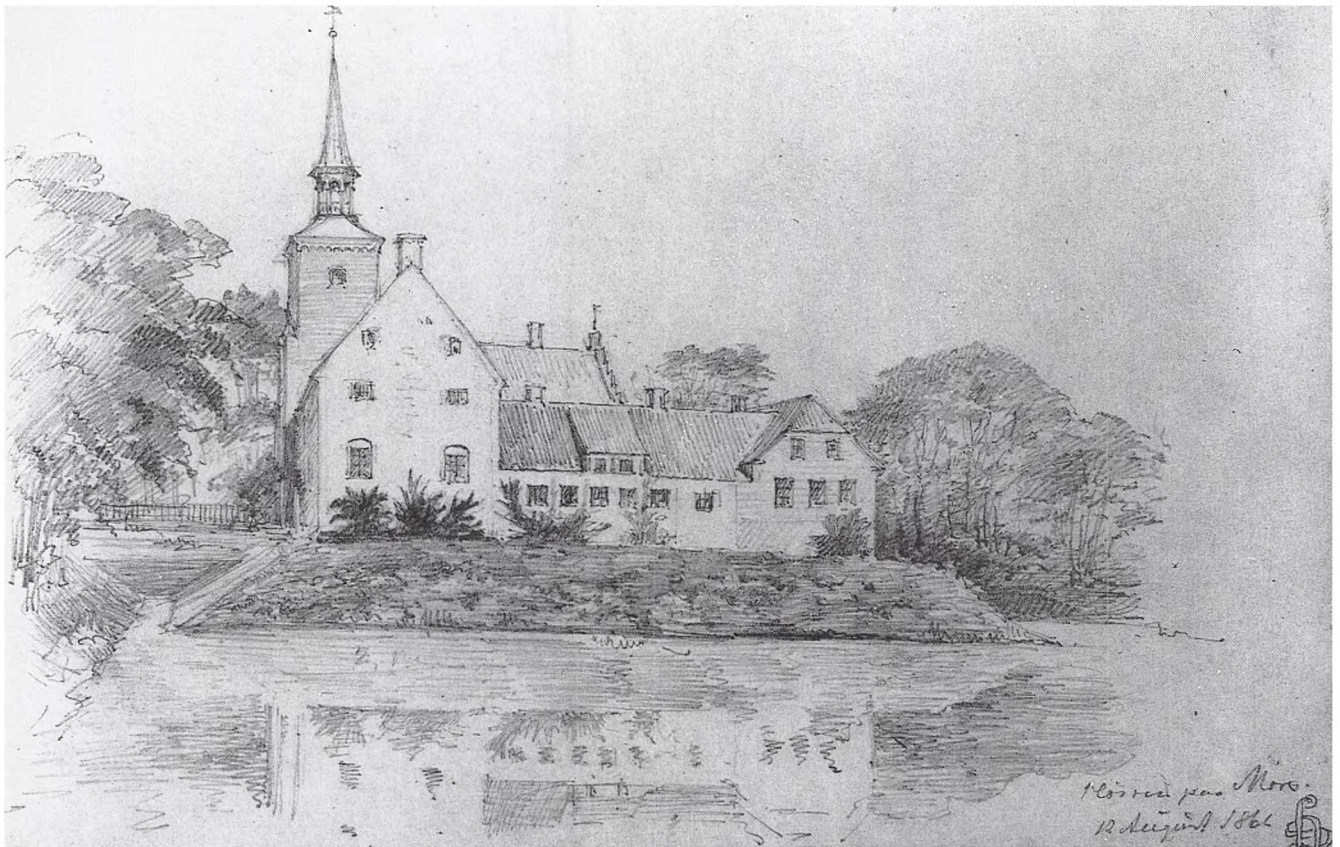
fløjen. Fundamentet, der blev bygget af meget store kampsten lagt i flere lag, blev udlagt således, at det løb vinkelret og parallelt med gavlen på det gamle stenhus, men da man begyndte at bygge murværket, afsatte man huset skævt på fundamentet. Husets langvægge var derfor ikke parallelle med stenhusets gavl, og det nordøstre hjørne på havefløjen var anbragt på den yderste kant af fundamentet. Resultatet blev, at bygherren måtte vælte den vestre gavl på stenhuset og opførte en ny, der stod parallelt med langvæggene i havefløjen. Det så ikke pænt ud, men der var ikke andet at gøre, hvis portrummet – den besøgendes første indtryk af stedet – skulle fremtræde harmonisk.

Da byggeriet stod færdigt, skulle voldgravene naturligvis renses, og kanterne reguleres, så de rejste sig stejlt op fra vandet. Her opstod der endnu en alvorlig fejl. Fyld fra grave-

ne blev nemlig lagt op mod murværket, og derfor har slottets beboere altid døjet med fugtige rum og mørke pletter på tapeterne, men de problemer var der ikke nogen, der tænkte på i 1859, og det smukke bygningssværk kunne derfor nydes i fulde drag. Den stolte bygherre satte årstallet 1859 på tårnet, og initialerne for hans og hustruens navne. Tårnuret måtte vente, det fik urbygger Kyhl fra København først færdigt året efter.

Diderik Galtrup Gjedde havde nu en hovedbygning, der svarede til hans velstand. Der var stadig meget at gøre, men det kunne vente – troede han. I 1861 blev han syg og døde samme år i december måned.

Enken Gertrud Kirstine Nyborg havde ikke noget ønske om at bygge videre på Højris, for hun ville helst bo på Glomstrup. Højris gav hende stærke minder om ægtemanden, og måske derfor fik svigersønnen Carl Louis August Steensen Leth lov til at

Sådan stod Højris efter den første store ombygning i 1859.

købe Højris i 1865. Steensen Leth har sikkert haft mange byggeplaner, da han flyttede ind på Højris, men planerne måtte vente, for han havde lånt alle de 114.000 rigsdaler, der skulle betales for gården, og det var slet ikke en ejendom, der lignede det, den havde været førhen. Afbyggergården Kirstinedal og bøndergodset fulgte ikke med i handelen, så de første år har det været en stadig kamp at klare terminerne. Der var kun penge til at bygge på avlsgården.

I 1871 begyndte det at gå bedre. Højris ejede fra Klingenbergernes tid færgefarten over Vilsund og Salling-sund. Et indbringende monopol, der i 1871 blev eksproprieret af staten. Steensen Leth fik naturligvis erstatning, og nu var der pludselig rede penge på Højris.

I 1876 begyndte man igen at bygge på hovedbygningen. Steensen Leth brød sig ikke om gotik, og det var derfor ikke H.J. Holm, der skulle

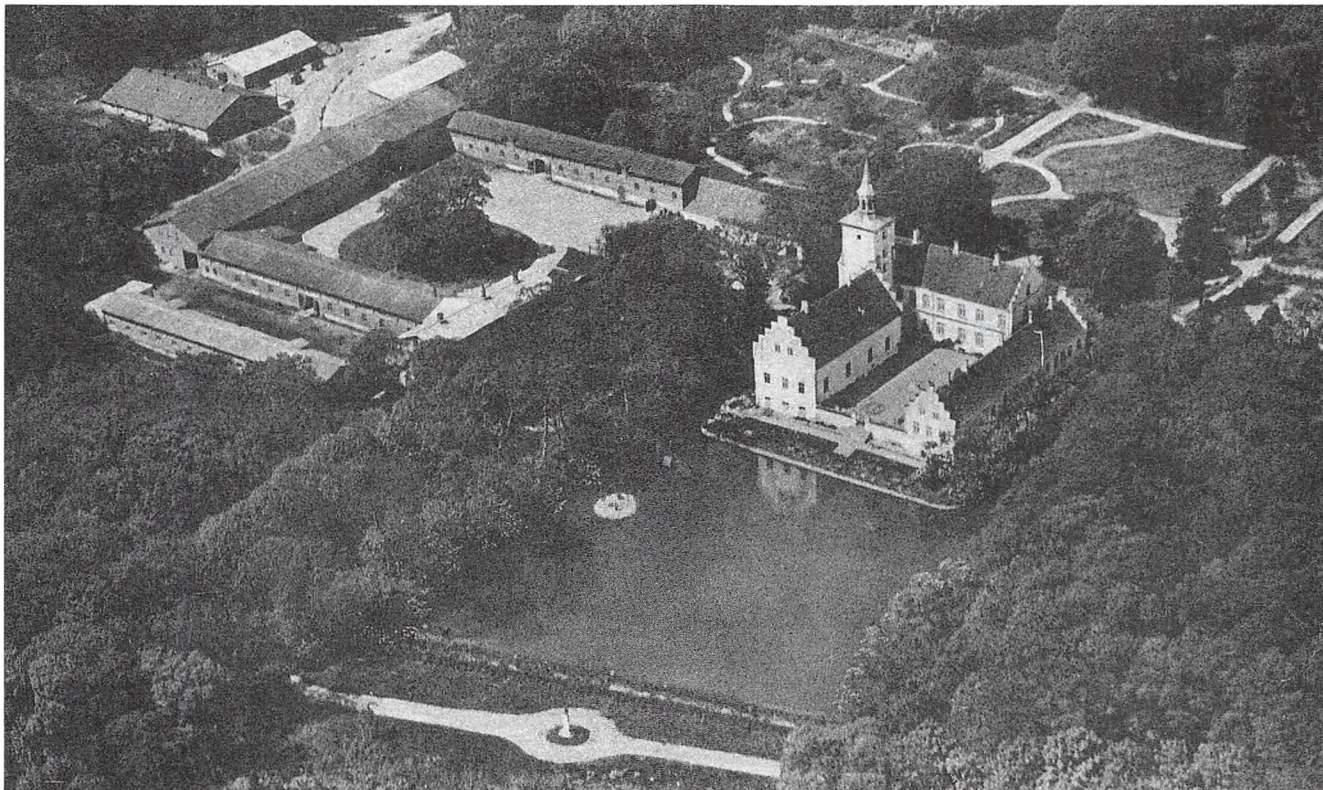
lave tegninger til de nye bygninger. Det blev – desværre for Højris – den ellers så berømte arkitekt August H. Klein, der med forkærlighed arbejdede i en stil, der bedst kan beskrives som nederlandsk renæssance.

Det gamle stenhus blev, på nær sydsidens kældermur, revet ned til grunden. På de gamle fundamenter og murværk blev der rejst et nyt hus, der var en etage lavere end det gamle. Forbindelsesgangen i tårnet måtte derfor lukkes, men det betød ikke, at man ikke kunne komme ugenert fra havefløjen til den nye riddersalsbygning. Der blev nemlig gravet en underjordisk gang mellem kældrene i de to huse. Gangen var nu ikke beregnet for herskabet, men for tjenerne, der fra det ny køkken i det nordre hus ugenert kunne bære maden til riddersalen, når denne blev brugt til sit formål – store fester.

Ellers kom man ind i det nye hus fra en indgang i portrummet, som al-

lerede Gjedde havde fået bygget. I det første rum, man mødte, opstillede Steensen Leth sit private museum, hvor han bl.a. havde en stor samling af redskaber fra stenalderen. Ved siden af det lille museum lå anretterværelset, og her, som fra de andre rum, var der dobbelte døre ind til riddersalen, der lå midt i huset. Det sidste rum i huset var et herreværelse, hvor svinelædertapetet fra den gamle storstue var sat op. Et godt sted at ryge en cigar, når festmiddagen skulle for-døjes. Fra herreværelset var der udgang til den karnap, som arkitekten har sat på gavlen, for at huset skulle ligne rigtig renaissance.

Som på havefløjen blev der under taget sat en buefrise, og huset fik også kamtakkede gavle, men ombygningen var ikke færdig endnu. Arkitekt og bygherre ville have Højris til at ligne et rigtigt slot i stedet for en almindelig herregård. Det sidste af Klingenbergernes bindingsværkshuse øst-

Højris engang i 1940'erne da alt stadig var ved det gamle.

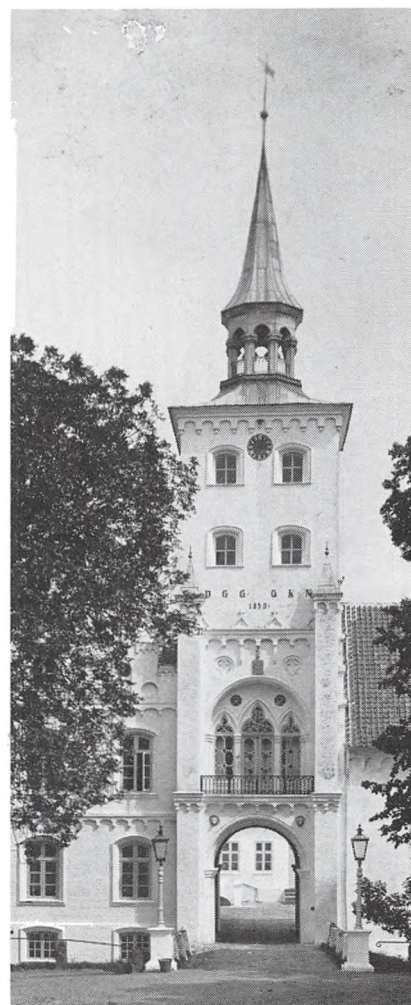
ligst på borgbanken blev derfor nedrevet, og det nordlige hus fra 1820 blev, som de andre huse, forsynet med kamtækker og en buefrise under taget, men kun på sydsiden ind mod gården. Der var trods alt grænser for, hvor mange penge der skulle bruges.

Nu mente Steensen Leth, at slottet var færdigt, og derfor blev der ikke bygget mere i hans ejertid, men i 1918 blev der igen bygget på Højris. Ejeren var nu generalkonsul C.M. Pay, der under første verdenskrig havde tjent en formue. Han var derfor ikke bange for at give 1.200.000 kr. for gården, selv om den måske kun burde have kostet 400.000 kr. Det blev indvendigt, Pay satte sine spor. Der blev indlagt centralvarme, der blev malet og tapetseret, og i herreværelset blev der bygget en stor, flot kamin.

Desværre faldt Pays forretningsimperium fra hinanden. Han prøvede at redde den sidste termin ved at sælge svinelædertapetet i herrevæ-

relset til USA, men i december 1921 blev indboet på Højris solgt på auktion. Alt blev solgt, og det er kun lyskronen i riddersalen, der senere er vendt tilbage.

Efter Pay begyndte tiden at gå i stå på slottet. Karnappen forsvandt, for den var bygget for dårligt og begyndte at rådne. Ingen ville mere bo i det store hus. Der var ikke mere varme på radiatorerne, huset blev endnu mere fugtigt, og forfaldet bredte sig. Stedet var og er endnu flot, og i dag er det derfor en turistattraktion på højde med Hanklit, Museet og Jesperhus. Derfor er Morsø kommune i samarbejde med de nye ejere, Vibeke og Iris Schwerin, gået i gang med at sikre murværket og tagene, så slottet bliver stående. Forhåbentlig er der en dag en eller anden, der får en lys ide og finder på noget, som huset kan bruges til. Skal Højris reddes på langt sigt, er det nødvendigt, at huset bruges og bliver opvarmet i vinterhalvåret.

Sdr. Dråby købmandsgård ca. 1926.

Chr. Balle, købmand i Sindbjerg, fotograferet ved sin forretning ca. 1935.

Denne ejendom lå, hvor Molermuseet ligger i dag. Til højre står Chr. Pedersen, inspektør ved Skarrehage, og hans hustru Maren. Midt i billedet står Marens søster, Sidsel, og hendes mand, der var ansat ved banen i Nykøbing. I midten Maren og Sidsels mor.

»Det gule palæ« i Vils lå, hvor det nybyggede apotek ligger i dag.

Smeden i Karby, Chr. Andersen Hald (nr. 2 fra venstre). Han er her fotograferet med forældrene, møller Morten Hald og Else Hald, hustruen Dorthea, børnene Charles og Agnes samt Dortheas søskende.

Gymnastikopvisning med musik og faner i Bjergby sandgrav.

Solbjerg Gymnastikpiger. Sommeren 1943. Leder: Thea Rokkjær. Bagerst fra venstre: Thildred Andersen, Johanne Vestergaard, Else Tjener, Herdis Nielsen, Stinne Tjener, Maren Bro. Mellemste række fra venstre: Karen Nør, Margrethe Dybdal, Sonja Dinesen, Mariane Hangaard, Stinne Jacobsen, Anna Frandsen, Anelis Andersen, Lis Madsen, Aase Jacobsen. Nederst fra venstre: Ellen Eriksen, Herdis Dinesen, Erna Schjødt, Thea Rokkjær, Julie Kibsgaard, Karen Vangsgaard, Ingrid Hyllested.

Tæbring-Rakkeby Skole, ca. 1910. Til venstre: Marie Krarup og lærer Pedersen. Til højre: Lærer Krarup.

Redsted Vestre Skole, 1922. Øverst række: Thorvald Ravnborg, Knud Mehl, Maren Laursen, Sara Ravnborg, Søren Kristensen, Frede Noppenau, Karl Laursen. 2. række fra oven: Sofie Laursen, Maren Overgaard, Aage Laursen, Gert Jensen, Astrid Molbæk, Kirstine (Søster Jensen), Agnete Molbæk. 3. række: Lærer Søren Peter Molbæk, Petra Molbæk, Beryl? Bundtmager, Gerda Lynggaard, Lis Kusk, Einar Molbæk, Ragna Overgaard, Dagmar Ravnborg, Petra Overgaard. Nederste række: Svend Noppenau, Marius Kristensen, Svend Molbæk, Petra Kusk, Ester Molbæk, Stinne Overgaard, Vilhelm Noppenau.

Den uheldige smed, - om husspektakler i Karby, 1793

Af *Andreas Holst*

Indledning.

Under søgning efter mine aner, er jeg i en gammel politiprotokol på Landsarkivet i Viborg stødt på følgende retssag mellem Christen Jensen Smed og Anna Christensdatter. Mine aner er blandt vidnerne. Historien er ikke skrevet om, men protokolreferatet er rettet til og forkortet, og grammatikken er ændret lidt for forståelighedens skyld.

Gavebrevet.

Jeg, underskrevne Christen Jensen Smed boende i Karby, kendes og hermed tilskriver, at mit ejede og iboende hus sammesteds, haver jeg med Velberådet hu overladt til Anna Christensdatter af Ginnerup i Thy på følgende vilkår: At bemeldte Anna Christensdatter nu straks må drage ind til mig og der forblive samt på bedste måde gå mig til hånde i min alderdom. Når jeg ved døden afgår, besørger hun på anstændig og sømme-

lig måde mit bestædigelse i jorden, og dermed beholder hun huset hendes livs tid til beboelse. For at dette således skal vorde holdt og efterkommet, haver jeg ej alene selv udfærdiget, underskrevet og forseglet, men overværet af Monsieur Willads Bager og Morten Skomager og Laurits Mortensen, begge boende i Nykøbing vil med mig til vitterlighed underskrive og forsegle. Nykøbing den 29. juni 1793.

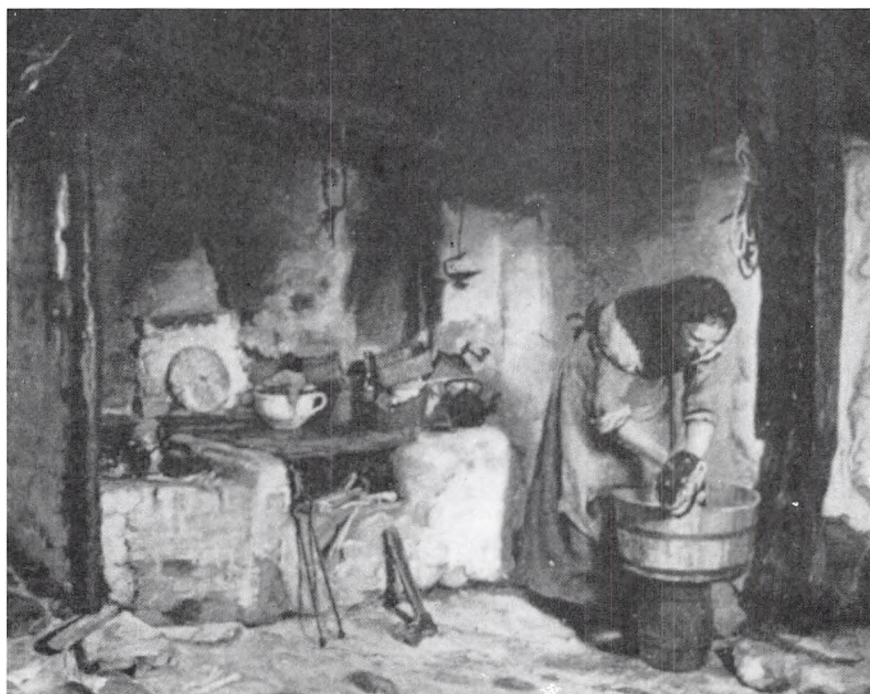
Læst og bekendtgjort for Morsø Herreds-ret i Nykøbing den 22. juli 1793.

Klagen

Allerunderdanigste pro memoria. Jeg underskrevne gamle, fattige og skrøbelige mand er kommet i en uheldig ustadighed med en kvinde, der hedder Anna Christensdatter, som jeg har hyldet at få indtaget til mig i mit lidet hus og jeg gav hende et gavebrev, at hun skulde nyde fri hus-

værelse i huset, så længe hun lever. Herimod skulde hun pleje mig med vask og kost og andet tilsynhed i min høje alder og sidste tid, men i stedet for sådan pleje bruger hun skælden og banden, spyt og slag. Nu har jeg haft hende siden Sankt Volsted Markedet. Det var ikke over 2 dage efter hun lod hendes ondskab tilkende, siden den tid har hun holdt sådan hus med mig sølle gamle mand. Da har hun været mig så bandsat(?). Hun har givet mig ud for hug og spyt at medgå, som hun har givet mig tvende gange til visse. Den første gang blev det af en nøgle. Der skete det, at vi gik begge, kom ad Torp. Så var der et hus, som vi gik om ved begge to både hen og hjem. Så ligger vi nøglen der ind. Den der så kom først, kunde så tage den. Da maser hun mig imellem døren og karmen om hovedet, det bedste hun kunde og spytter mig i mine øjne mange gange, så kom jeg da ud. Se kunde jeg snart ikke så fulde var mine øjne af hendes spyt. Det var den første gang hun spyttede og slog mig, med skælden og banden og trusler, at hun skulde træde mig under hendes fødder, så flad som en tudse. Så har døden været mig bedst.

Den anden gang jeg fik hug, da satte jeg mig til at få lidt at bide på, så tog hun opstanderen af hendes rok og slog mig med den og spyttede på mig. Så havde jeg en nøgle, jeg ville have filet af, så satte jeg mig til min fileskrue, så fik jeg dog nøglen fast i skruen og filen i min hånd, men så fik jeg andet at blæse på. Hun tog mig i mine klæder, bukser og min nakke og slog mig imod jorden, jeg fik så nogle slag. Så kom jeg da op igen og kom så ud som jeg var nød til. O herre Jesu lille, som hun med skælden og med banden har talt mig til - værre end jeg var en hund. Det er skrækkeligt at høre det. Engang står jeg i min smededør og vil til at smede

lidt, så skælder og bander hun ad mig. Jeg har en kulskovl. Så kommer hun og tager den skovl og slår mig med den så blodet flød af mit højre øje og min kind og flere steder. Og løb straks mit øje så blåt som et stykke blå vadmel. Så gik jeg til sognefoden og beklagede mig. Han lod mig syne ved to mænd Jens Bech og Laurits Bech i Karby. De bad, at jeg skulde gå op til præsten og lade ham se det, så gik jeg da op til ham.

Jeg får da siden skælden og banden. Det er stærkt hvad hun angiver mod mig. Da tager hun en af mine forhamre, først gav hun min ambolt et vældigt slag. Denne gang tænkte jeg, at dersom hun slår mig, da slår jeg dig igen, så vil hun en dag slagte mig med den store hammer, så rendte jeg ud fra hende igen.

Denne min andragende om hendes strenge opførsel imod mig indkom-

mer med allerstørste sandhed. Det vil jeg med ed bekræfte. Det er min allerunderdanigste begæring, at de høje herrer vil hjælpe mig af med hende, da jeg ellers kommer til at gå fra hus og hjem og ud i landet at tigge, da jeg ikke kan vide mig sikker, at hun ej slår mig ihjel. Jeg beder om en nådig hjælp for Guds skyld, at de skiller mig af med hende. Underdanigst Christen Jensen Smed.

Stævningen.

Christen Jensen Smed i Karby har anklaget Anna Christensdatter, som han for hyldest at have, har taget ind til sig i sit hus i Karby og givet hende kvinden brev på fri husværelse med videre, for at hun opfører sig uskikkeligt imod ham med skælden og banden, hug og slag og anden uskikkelighed. Han beklager sig, at han ikke kan have hende i huset, men vil

skilles af med hende, hvortil han forlanger rettens bistand. Hvorom skal da en politisag worde holdt på Morsø Herreds tingstue her i Nykøbing næstkommende tirsdag den 22de oktober om formiddagen klokken 10 slet.

For hvilken politiret skal møde såvel klageren Christen Jensen Smed som anklagede kvindemenneske Anna Christensdatter, at sagen kan worde undersøgt og at de hver for sig kan svare for deres opførsel efter klagens indhold samt drøfte denne.

Som vidner at møde for politiretten bemeldte tid og sted deres sandheds vidnesbyrd udi sagen at aflægge indstævnes under falskmåls straf at møde: Christen Svenningsen og hustru Maren Christensdatter at tage med sig til anvisning i politiretten det givne brev, som hun af Christen Jensen Smed skal være tildelt. Såle-

des udfærdiget under min hånd og segl Nykøbing den 19. oktober 1793. H. L. Splid.

I retten.

År 1793 den 22. oktober blev politiretten sat på Morsø Herreds tingstue i Nykøbing af herredsfoged, rådmann Splid med de tvende stedmænd og vidner Johan Kristensen Furst og Søren Pedersen, begge af Nykøbing. Det ifølge indløbne klage af Christen Jensen Smed imod kone Anna Christensdatter begge af Karby, som er hos ham til huse. Ved retten mødte klageren Christian Jensen Smed og anklagede Anna Christensdatter. For hende blev klagen ord til andet oplæst, hvilket hun benægtede i alle de faser, som derudi er skrevne. Men klageren vedblev sin klage, som den er oplæst, hvilket han ville med ed bekræfte. Han foreviste også den kulskovl som klageren meddelte, at hun engang skal have slået ham med.

Anna Christensdatter forklarede, at hun er en gift kone. Hendes mand hedder Jens Kristensen, til hvem hun er ægteviet i Thy-land i Bedsted sogn for omtrent 9 år siden. Denne mand er rejst fra hende for 5 år siden, hvorfor hun foreviste hendes forskellige skudsmål, det første af 14. maj 1790, det sidste af 17. juli 1793. Det bekræfter både hendes ægteskab, og at manden har forladt hende, samt giver hende i øvrigt et godt skudsmål.

Af de indstævnedes vidner mødte Christen Svenningsen og hustru Maren Christensdatter af Karby, hvilke efter lovens anledning blev formandede til at vidne sandhed i sagen og vel vogte sig for mened. Herefter blev Christen Svenningsen husbeboer i Karby taget i ed. Han forklarede i anledningen af klagen som følger: Vidnet bor i et hus i Karby, som er sammenbygget med klagerens, Christen Smeds hus, så der kuns er en skillevæg imellem deres stuer. Siden Anna Christensdatter kom i huset til Christen Smed sidst afvigte Sankt Hansdags tid har vidnet hørt slag og skænden imellem Christen Smed og Anna Christensdatter. Vidnet har hørt begge deres røster, men har ikke kunnet skelne hvert ord. Slagsmålene imellem dem har vidnet ikke hørt eller set. Vidnet har heller ikke fornemmet, at Christen Smed eller kvinden har klaget eller er gået ud af

huset, der for at undgå den andens hårdhed. Da klagen var gennemgået med vidnet og har vedstået intet videre at forklare gav han til slutning den erklæring, at der er et forargeligt og ukristeligt levned imellem Christen Jensen Smed og Anna Christensdatter, og at de ikke bør blive til sammen for sådan forargelses skyld. Derhos vidnet dog ikke kan bestemme, hvem af de to der har skyld i det forargelige levned.

Næstforrige vidnes hustru Maren Christensdatter blev taget i ed som andet vidne. Hun forklarede sit vidnesbyrd udi ord og mening, som hendes mand har udsagt med det tillæg at for tre ugers tid siden kom Christen Smed ind til vidnet og havde et hul under et af øjnene, hvoraf der flød blod, og han klagede sig, at Anna Christensdatter således havde slået ham med en kulskovl. Og mere vidste vidnet så ikke til sagens oplysning. Så blev denne politiret afsluttet. Mandag den 28. oktober næstkommende skal ny stævning være givet til angivne vidner, og det påligger Christen Jensen Smed til samme tid at erhverve sognepræstens attest angående hans levned med Anna Christensdatter.

Stævning af vidnerne.

I den sag som Christen Jensen Smed i Karby har indklaget for politiretten imod Anna Christensdatter for uforligelse med slagsmål og trussels ord er endnu som vidner angivet: Jens Bech, Laurits Bech, Søren Hansen Kibsgaard, Christen Pedersen Østergaard, Kristen Pedersen og hustru Anne Dorte, alle fra Karby. Disse vidner inkaldes altså at møde for politiretten på Morsø Herreders tingstue her i Nykøbing næstkommende mandag den 28. oktober kl. 10 Slet formiddag til at møde udi sagen og dette under falskmålsstraf.

Anden dag i retten.

Den 28. oktober 1793 blev politiretten fortsat på Morsø Herreders tingstue i Nykøbing af herredsfogden, rådmann Splid med stokkemænd Søren Pedersen og Johan Kristensen Furst af Nykøbing, hvor de atter mødte klageren Christen Jensen Smed og anklagede Anna Christensdatter. De indstævnedes vidner mødte, hvilke blev efter lovens anledning formanede til at vidne sandhed

og vel vogte sig for mened. Dette lovede de.

Som tredje vidne blev taget udi ed Søren Hansen Kibsgaard, gårdmand i Karby, som blev eksamineret efter klagen og vidste intet til oplysning om sagen. Vidnet forklarede at Anna Christensdatter engang har sagt til vidnet, at hun ikke måtte bestille for meget for Christen Jensen med syning og deslige, som hun havde lovet, da hun drog ind til ham. Hun skulle have sagt, at han kunne nok få det gjort alligevel. Men hun sagde ikke, hvorfor han ikke ville bruge hende dertil.

Som fjerde vidne blev taget udi ed Christen Pedersen Østergaard, husmand i Karby. Han fandt at han vidste intet til sagens oplysning andet end dette: At Anna Christensdatter har sagt til vidnet, at Christen Smed ikke ville lade hende bestille det for sig, som hun havde lovet ham, da hun drog ind til ham.

Som femte vidne blev taget udi ed Anne Dorthea Christensdatter, husmand Christen Prdersens hustru i Karby. Hun vidste intet at forklare af den uenighed som klageren vedholder, intet mere, end hun forklarede, at for nogen tid siden kom hun ind til Christen Jensen, og da sagde Anna Christensdatter til Christen Jensen: »Lad mig nu få Eders lagner og klæder til at to dem.« Dertil svarede Christen Jensen: »Lad mig være i Dødens og Djævelens Navn!« Mere blev der ikke talt eller gjort, hvoraf kunde forstås, hvad Christen Jensen dermed ville sige. Hun blev så forkommet. Som sjette vidne blev taget udi ed Jens Larsen Bech, gårdmand i Karby: Han har ikke set eller overværet af nogen Tvednagst(?) eller udestående imellem klageren og Anna Christensdatter. Ikke anderledes end at Christen Smed engang klagede til vidnet over Anna Christensdatter, at han var misfornøjet med hende med disse ord: »Hun er en djævelsk kvinde!« Han forklarede dog ikke videre, hvad hun gjorde ham imod. For omtrent 3 ugers tid siden kom Christen Jensen til vidnet, som gik med sin plov på marken og var blodig i ansigtet. Christen Jensen sagde, at Anna Christensdatter havde slået ham således og vidnet syntes, at den skade, hvorfra han blødte, havde han under øjet. Vidnet vidste så ikke mere til oplysning.

Før femte vidne Anne Dorthea Christensdatter gik ud, beklagede hun hendes mands forfald, at han var meget syg og sengeliggende, så at han ikke kan møde, hvilket også de andre nærværende vidner bekræftede.

Som syvende vidne blev taget udi ed, Laurits Nielsen Bech, gårdmand i Karby, som fandt: Han ved intet af hvad Tvednagst(?), der kan have været imellem Christen Smed og Anna Christensdatter undtagen at ved sidstleden Mikkeldags tid, kom Christen Jensen til vidnet og Jens Bech på Karby mark. Da så vidnet, at han var overblodig i ansigtet og havde en rift eller skade under det ene øje, og han klagede derhos, at Anna Christensdatter havde således slået ham med hans egen kulskovl. Såvidt vidnet mindes, sagde Christen Jensen en gang, at hun var bleven vred på ham, fordi hun ville til ilden på smede-essen med hendes madpote og han ville ikke tillade det. Den gamle mand har også andre gange sagt til vidnet, at Anna Christensdatter var ond mod ham, så han ikke turde være i huset hos hende. Anna Christensdatter har også klaget for vidnet, at Christen Jensen var så mærkelig og ond at være ved. Men vidnet har ingen videre virkelig erfaring om deres usamdrægtighed.

Angående præstens attest som var forelagt i sagen, meldte Christen Jensen, at han vel har talt med sogne-

præsten desangående. Han syntes ingen attest at ville give ham. Eftersom de af begge parterne angivne vidner er afhørt og da ingen flere beviser haves i sagen, så antages det, at sagen kan bevidnes. Men eftersom herredsfogeden behøver nogen betænkningstid til at bestemme sig, og herredsfogeden derhos har befaleet forretninger adskillige dage i denne uge, så optages sagen til doms til næstkommende lørdag den 2den november klokken 10 formiddag, som blev begge parter tilkendegivet.

Dommen.

Den 2. november 1793 var herredsfogeden med stokkemændene Johan Christensen Furst og Søren Pedersen, begge af Nykøbing, tilstede på herredets tingstue i Nykøbing, hvor der udiforestående sag blev afsagt følgende dom. Anklagede Anna Christensdatter er kommet ind til huset hos klageren Christen Jensen Smed i Karby, med de fordele og pligter, som indeholdes udi brevet af 29. juni 1793. Ifølge dette er hun kommen i huset ved Sankt Hanstid sidstleden, som især er forklaret ved første og andet vidne, der bor i deres nabolag, og har fundet deres levned forargeligt og ukristeligt, og at de for sådan forargelsens skyld ikke bør blive tilsammen. Af andet og flere vidners forklaring er her også stor formodning om, at Anna Christens-

datter engang har slået den gamle mand under øjet, så at der kom blod derefter. Imidlertid har ingen af vidnerne kunnet bestemme, hvem af de tvende, der har haft den største skyld i den forargelige uhæderlighed, som har hersket imellem dem. Efter sådan beskaffenhed finder dommeren det formeldt og utilbørligt at være, at Christen Jensens forlangende, vorde opfyldt.

Det kendes for ret:

At Anna Christensdatter bør inden 14 dage efter denne doms lovlige forkyndelse udflytte fra klageren Christen Jensen Smeds hus med hvad hende tilhører, og det under udkastelsestvang efter loven. Ved hvilken dom dog ikke skal være gjort nogen forandring udi de øvrige rettigheder Anna Christensdatter kan have til Christen Jensens ejede hus efter hans død ifølge det bemeldte brev af 29. juni sidstleden.

Af de holdte politirettens afholdte udgifter bør begge parter betale halvdelen. Ved denne doms afsigelse var klageren Christen Jensen Smed og anklagede Anna Christensdatter tilstede. Begge overhørte dens oplæsning for retten.

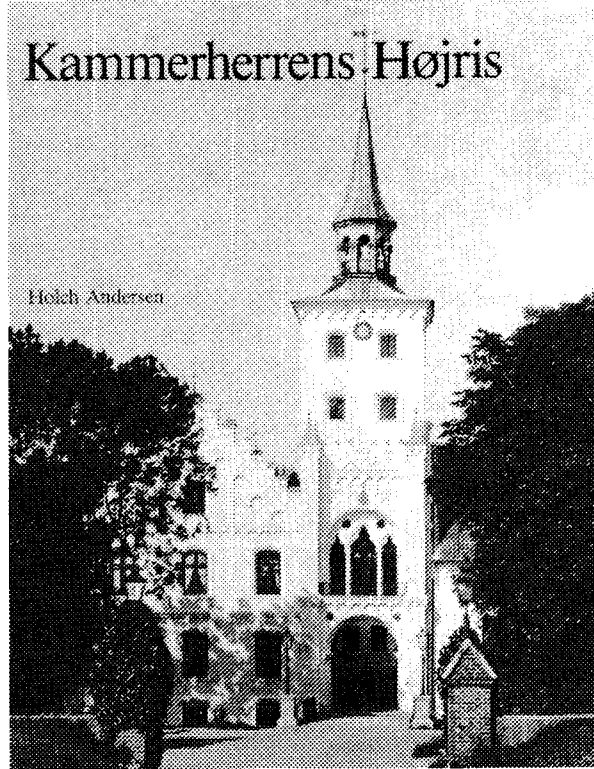
Efterskrift.

Christen Jensen Smed døde i Karby i 1797, 72 år gammel.

Lokalhistoriske gaveideer!

fra Morsø lokalhistorisk Forlag, Skovgade 17, 7900 Nykøbing Mors

Udkom 1983, pris kr. 148,00
beretter meget levende om kammerherre Steensen Leths tid - med et væld af illustrationer.

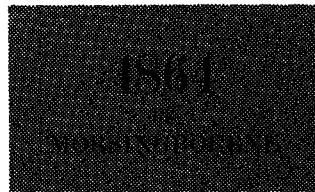
Nykøbing Mors
i tekst og billeder
1800 - 1940

Udk. 1989, pris kr. 288,00

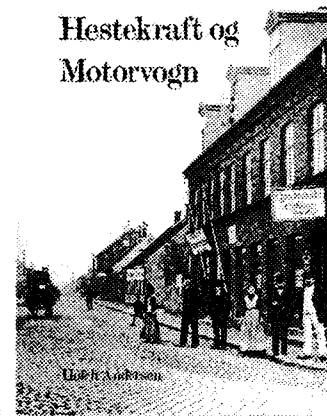

Udk. 1974, udsolgt

Udk. 1976, pris kr. 98,00

**Hestekraft og
Motorvogn**

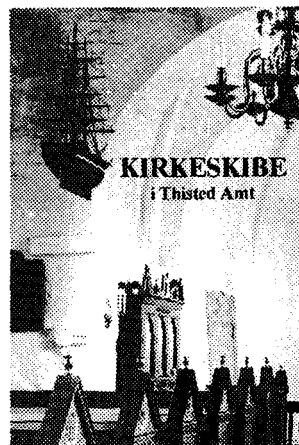

Udk. 1978, udsolgt

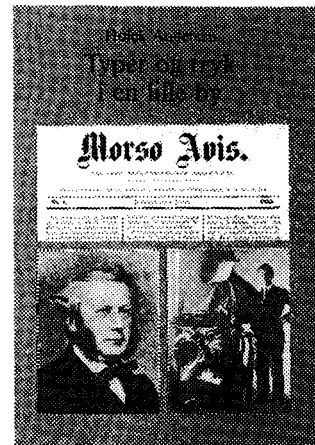
AKTIESELSKABET
N. A. CHRISTENSEN & CO.
NYKØBING MORS

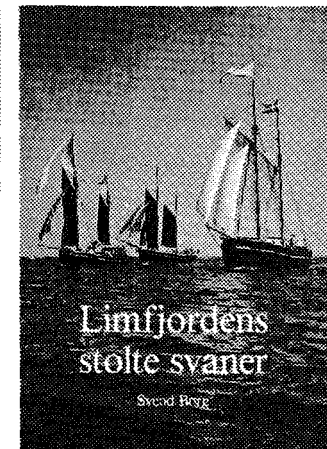
Udk. 1978, pris kr. 68,00

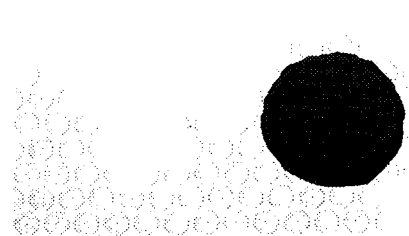
Udk. 1978, pris kr. 78,00

Udk. 1980, pris kr. 98,00

Udk. 1980, udsolgt

Det gamle Nykøbing Mors

Udk. 1971, pris kr. 60,00

Udk. 1981 udsolgt

Udk. 1982, udsolgt

Bøgerne kan købes i boghandelen
og hos Morsingbøforeningen,
Adalsparkvej 61, 2970 Hørsholm

MORSØ LOKAL- HISTORISKE FORLAG

Sideløbende med udgivelsen af det lokalhistoriske årsskrift

»JUL PÅ MORS«

har Morsø lokalhistoriske Forlag udgivet en lang række bøger om lokalhistoriske emner.

Alle velegnede som gaver til enhver morsingbo og iøvrigt alle, som er interesseret i samfundets udvikling. Emnerne spænder fra personskildringer til tidsbilleder om erhverv, trafik og kulturlivet på Mors.

Brug dem som gave - eller glæd dig selv ved at købe en lokalhistorisk bog fra Morsø lokalhistoriske Forlag.

Nykøbing-borgerne og deres kirke

Udkom 1975, pris kr. 98,00

»Nykøbing-borgerne og deres kirke« er spændende lokalhistorie om en kirke og en befolkning, der har levet med i udviklingen i deres by. Den gamle Sct. Clemens kirke fra 1200-tallet, bygget af befolkningen i landsbyerne Vettels, Venner og Rolstrup, måtte på grund af ældvige for en nybygget kirke i 1891. Om forhandlinger, for ikke at sige kamp, mellem myndigheder og borgere - debatten mellem modstridende meninger, berettes i denne enestående bog. Højaktuel læsning ved kirkens hundredeårs jubilæum.

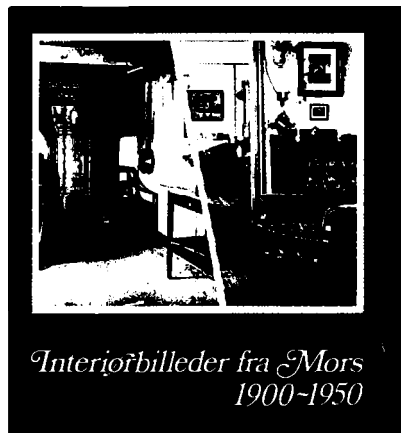
Udkom 1989, pris kr. 188,00

I anledning af Vilsundbroens 50-års jubilæum fortælles i denne bog om overfarten mellem Thy og Mors fra middelalderen til i dag, og om bygningen af broen.

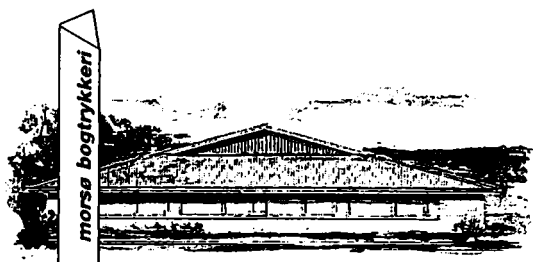
Udkom 1989, pris kr. 188,00

Med denne bog samles spredte kilder til historien om den første danske fajance-fabrik uden for København, fabrikken ved herregården Lund på Sydmons. Bogen beretter om baggrunden for oprettelsen af fabrikken i 1774. Bogen indeholder et billedkatalog og er iøvrigt rigt illustreret.

Udkom 1986, pris kr. 148,00

Fra langbord, bilæggerovn og sand på gulvet til kakkelbord, radiator og væg-til-væg-tæppe. Her bliver boligindretningens historie gennem et halvt århundrede fortalt med billeder fra hele øen og fra mange forskellige hjem. Hvert billede ledsages af en kort tekst, der beskriver hvordan ting er blevet brugt.

Grundlagt 1855

morsø bogtrykkeri offset

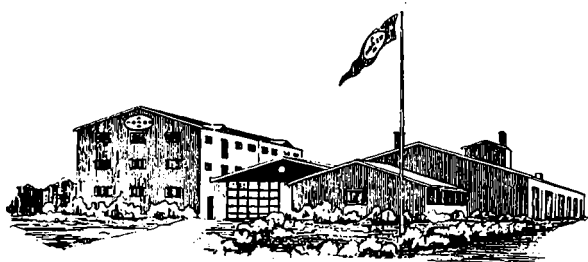
Jakob Nyborg
Færøvej 2 . 7900 Nykøbing Mors
Telefon 97 72 10 44

*Vi ønsker vore kunder
en glædelig jul og et godt nytår!*

**TØMMERGAARDEN
NYKØBING MORS a/s**
ØSTER JØLBY TØMMERHANDEL A/S

A/S Morsø Frøkontor

**GLYNGØRE
LIMFJORD**

Byens PROFA Farvehandel

Ellingsøe & søn

HAVNEGADES FARVEHANDEL

Nykøbing Mors . Tlf. 97 72 05 31 . 97 72 07 33

Vi ønsker alle

*læsere af »Jul på Mors«
en rigtig glædelig jul og et godt nytår med
tak for den tillid,*

der blev vist os i det år, der er gået.

Som i 1990 vil vi fortsætte

*i 1991 med tilbud på kvalitetsvarer på alt i
fliser, kantsten, læhegn, trådhegn,
flagstangsfod, dekorationsvaser m.m.m.*

NYKØBING FLISEFABRIK

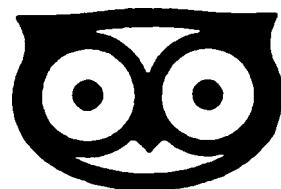
Bakkegårdsvej 9 . Telefon 97 72 05 11

MORSØ MØRTELVÆRK

Næssundvej 218 . Telefon 97 72 05 11

**Kig på årets nye bøger!
Kig på vore mange fagbøger!
Kig på bøger til børnene!
Kig ind i...**

Bog&idé
H. HANSENS BOGHANDEL

Gågaden 10
v/ Kirketorvet
7900 Nykøbing Mors

TELEFON
97 72 17 77

Hama

-perlen blandt legetøj

- et kvalitetsprodukt fra

malte haaning
PLASTIC

Nykøbing Mors

Gas og Oliefy Service

Aut. Gas og VVS installatør

den lokale varmforsyning

Brændselsforeningen

Havnen . 7900 Nykøbing M . Tlf. 97 72 08 33

GULD
SØLV
URE
OPTIK
KONTAKT-
LINSER

... hos

EJLER CORTSEN

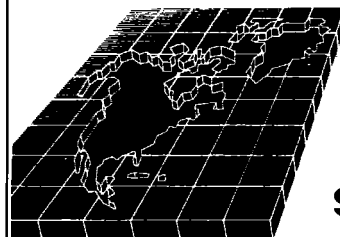
HUGO CORTSEN

TLF. 97 72 11 33 . 7900 NYKØBING MORS

En arbejdsplads i Danmark med hele verden som virkefelt

Produktion og eksport af
højtemperatur-
isoleringsmaterialer og
absorberende granulater

skamol a/s

Nykøbing Mors

**BØGER
FOTO
KONTORARTIKLER
KONTORMØBLER**

Indenrigsagentur for **SAS**
Ring til ... 97 72 07 00

Morsø Boghandel

Kvickly er kvikkere!

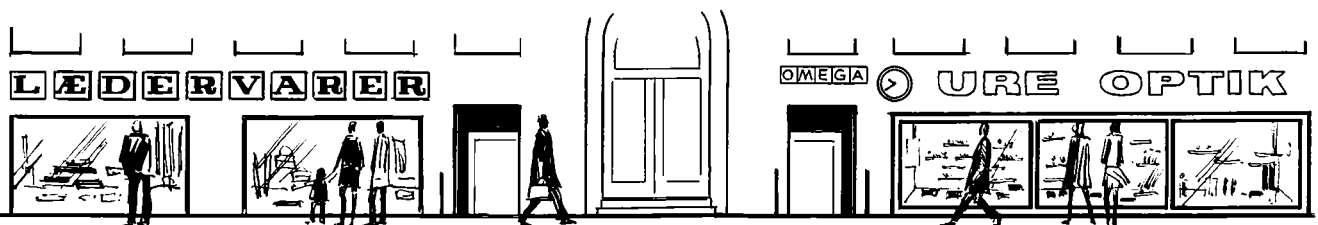
Her skal hverken sælges isenkram, tekstil, madvarer
– eller hveres medlemmer. Vi har såmænd bare købt pladsen her
for at støtte en god sag og sende dig en venlig julehilsen fra

Nykøbing Mors . Tlf. 97 72 13 33

Nørgaard's
LÆDERVARER

Lillelund
URE OG OPTIK

Spiller du
plat eller krone
om din
pension?

Livet er alt for godt til ikke at blive taget alvorligt. Det gælder i dag - og det gælder i fremtiden.

En fornuftigt planlagt pensionsopsparing betyder tryk økonomi hele livet. Og du sparer skat - helt op til 68% - mens du sparer op.

Altså det stik modsatte af at spille plat eller krone.

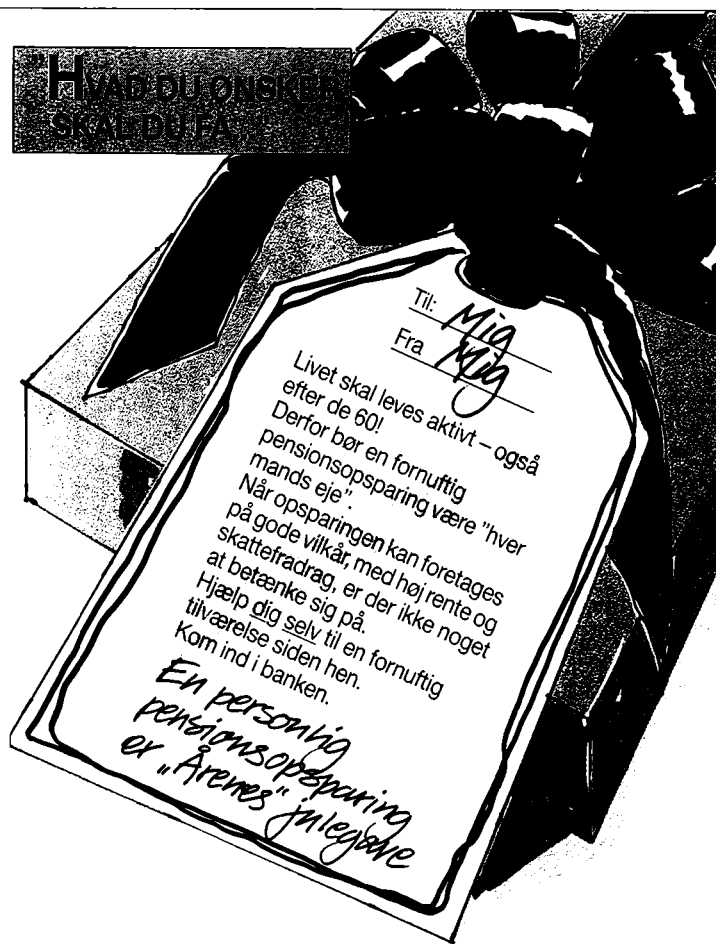
Må vi hjælpe dig med planlægningen? Kig ind i Sparekassen, hellere i dag end i morgen.

Spørg

1

**MORSØ
SPAREKASSE**

HVAD DU ØNSKER
SKAL DU FA

MORSØ BANK
(MORSLANDS FOLKEBANK)